

☐	Kandidaatintutkielma
☒	Pro gradu -tutkielma
☐	Lisensiaatintutkielma
☐	Väitöskirja

Oppiaine	Laskentatoimi ja rahoitus	Päivämäärä	26.11.2019
Tekijä(t)	Milla Lindqvist	Matrikkelinumero	76991
		Sivumäärä	98
Otsikko	Olellisuus, kohtuullinen varmuus ja tilintarkastuksen epäonnistuminen tilintarkastusvalvonnan näkökulmasta		
Ohjaaja(t)	KTT Antti Fredriksson		

Tiivistelmä

Tilintarkastuksen laatu on ollut aiheena erityisen ajankohtainen erityisesti 2000-luvun alun tilinpäätöskandaalien ja vuosien 2007–2009 finanssikriisin vuoksi. Tilintarkastuksen tavoitteena on saavuttaa kohtuullinen varmuus siitä, ettei tilinpäätös sisällä olennaista virheellisyttä. Tilintarkastusriski on riski siitä, että tilintarkastaja antaa virheellisen tilintarkastuslausunnon tilanteessa, jossa tilinpäätökseen sisältyy olennainen virheellisyys. Tämän riskin toteutumisesta voidaan sanoa tilintarkastuksen epäonnistumiseksi. Virheellisyyden olellisuus ja kohtuullinen varmuus ovat tilintarkastuksen laadun toteutumisen kannalta keskeisiä mutta tulkinnanvaraisia käsitteitä. Tutkielman tavoitteena on tutkia, millä tavalla Suomen tilintarkastusvalvonta ratkaisutoiminnassaan tulkitsee olellisuuden ja kohtuullisen varmuuden käsitteitä. Tutkielman toisena tavoitteena on tutkia, minkälaisia ominaispiirteitä on niissä tapauksissa, joissa tilintarkastuksen katsotaan epäonnistuneen.

Tutkielman menetelminä ovat kirjallisuuskatsaus sekä tilintarkastuslautakunnan vuosien 2004–2018 valvontaratkaisujen ja tilintarkastusvalvonnan vuosina 2017–2018 julkaisemien laaduntarkastusraporttien laadullinen analyysi. Tilintarkastuslautakunnan vuosien 2004–2018 137 ratkaisusta olen valinnut analysoitavaksi kaiken kaikkiaan 28 tilintarkastuksen epäonnistumista käsittelevää ratkaisua, kun olen sulkenut pois esimerkiksi puhtaasti menettelyllisiä asioita koskevat ratkaisut.

Tutkielmassa saatiin useita johtopäätöksiä, joita voidaan jaotella olellisuuden, kohtuullisen varmuuden ja tilintarkastuksen epäonnistumisen teemojen mukaan. Olellisuusrajojen määrittelynsä osalta tilintarkastusvalvonnasta piirtyy epäyhtenäinen kuva, mutta olellisuuden laadullisiin tekijöihin kiinnitetään melko paljon huomiota sekä etukäteis- että jälkikäteisvalvonnassa. Kohtuullisen varmuuden osalta tilintarkastusvalvonta arvostaa muun muassa olellisten riskien tunnistamista, hyvää havaittujen riskien sekä suoritettujen tarkastustoimenpiteiden välistä yhteyttä sekä toisiaan täydentävien tarkastustoimenpiteiden tekemistä. Tilintarkastuksen epäonnistumisissa esille nousee erityisesti kolme ryhmää: organisaatiot, joissa on puutteelliset kontrollit, toimialakohtaista erityisosaamista vaativat toimeksiannot sekä listayhtiöihin liittyvät toimeksiannot, joissa haasteita aiheuttavat erityisesti IFRS-säännökset. Tyypillisessä tapauksessa puutteita liittyy ISA 450 -standardin noudattamiseen, eli tilintarkastaja ei ole asianmukaisesti reagoinut selkeästi olelliseen virheellisyyteen.

Asiasanat	Tilintarkastus, olellainen virheellisyys, kohtuullinen varmuus, tilintarkastusriski, tilintarkastusvalvonta
-----------	---

Muita tietoja	
---------------	--

**TURUN
YLIOPISTO**

Kauppakorkeakoulu

OLENNAISUUS, KOHTUULLINEN VAR- MUUS JA TILINTARKASTUKSEN EPÄON- NISTUMINEN TILINTARKASTUSVALVON- NAN NÄKÖKULMASTA

**Analyysi Suomen tilintarkastusvalvonnan valvontaratkaisuksista
ja laaduntarkastusraporteista**

Laskentatoimen ja rahoituksen
pro gradu -tutkielma

Laatija:
Milla Lindqvist

Ohjaaja:
KTT Antti Fredriksson

26.11.2019
Turku

Nämä tekstit jätetään vain tutkielmiin, jos käytät pohjaa muuhun raporttiin, poista nämä:

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

Sisällys

1	JOHDANTO	7
1.1	Tutkielman tausta	7
1.2	Tutkimuskysymykset	9
1.3	Menetelmät, aineisto ja tutkimuksen rajoitteet	10
1.4	Tutkielman rakenne	11
2	OLENNAISUUS	13
2.1	ISA 320 – Olennaisuus tilintarkastusta suunniteltaessa ja suoritettaessa	13
2.2	ISA 450 – Tilintarkastuksen aikana todettujen virheellisyyksien arvioiminen.....	15
2.3	Määrällinen olennaisuus.....	16
2.3.1	Määrällinen olennaisuus ISA-standardien mukaan	16
2.3.2	Määrällinen olennaisuus kirjallisuuden mukaan.....	16
2.4	Laadullinen olennaisuus	18
2.4.1	Laadullinen olennaisuus ISA-standardien mukaan.....	18
2.4.2	Laadullinen olennaisuus kirjallisuuden mukaan.....	19
2.5	Olennaisuuden määrittämiseen liittyviä haasteita	21
3	KOHTUULLINEN VARMUUS SEKÄ RIITTÄVÄ JA OIKEANLAINEN TILINTARKASTUSEVIDENSSI.....	24
3.1	Tilintarkastuksen luonnolliset rajoitteet	24
3.2	Kohtuulliseen varmuuteen liittyviä haasteita ja kritiikkiä.....	24
3.3	Kohtuullinen varmuus riittävänä ja oikeanlaisena tilintarkastusevidenssinä.....	25
3.4	Riittävää ja oikeanlaista tilintarkastusevidenssiä koskevat ISA-standardit .	26
3.5	Riittävä ja oikeanlainen tilintarkastusevidenssi kirjallisuuden perusteella ..	29
3.5.1	Tilintarkastuksen riskiarvio tilintarkastusevidenssin hankkimisen lähtökohtana	30
3.5.2	Tilintarkastusevidenssin hankkiminen.....	35
4	TILINTARKASTUKSEN EPÄONNISTUMINEN.....	40
4.1	Tilintarkastuksen epäonnistuminen ja siihen johtavat tekijät	40
4.2	Suuren riskin tilinpäätöserät.....	46

5	OLENNAISUUS, KOHTUULLINEN VARMUUS JA TILINTARKASTUKSEN EPÄONNISTUMINEN TILINTARKASTUSVALVONNAN NÄKÖKULMASTA	50
5.1	PRH:n tilintarkastusvalvonta tilintarkastajien valvojana	50
5.2	Olellisuus tilintarkastusvalvonnassa	54
5.3	Kohtuullinen varmuus ja tilintarkastusevidenssi tilintarkastusvalvonnassa	66
5.4	Tilintarkastuksen epäonnistuminen Suomessa TILAn ratkaisujen perusteella	82
6	JOHTOPÄÄTÖKSET JA YHTEENVETO	94
	LÄHTEET	99
	LIITE 1 TILAN TILINTARKASTUKSEN EPÄONNISTUMISTA KÄSITTELEVÄT RATKAISUT VUOSILTA 2004–2018	112
	LIITE 2 PRH:N LAADUNTARKASTUSRAPORTIT VUOSILTA 2017–2018 ...	114
KUVIOT		
Kuvio 1	Tutkielmassa käsiteltävät TILAn ratkaisut vuosina 2004–2018	52
Kuvio 2	Tutkielmassa käsiteltävistä tapauksista annetut sanktiot	53
TAULUKOT		
Taulukko 1	Kohtuulliseen varmuuteen ja tilintarkastusevidenssiin liittyvät ISA-standardit	27
Taulukko 2	Olellisuus Suomen tilintarkastusvalvonnassa	65
Taulukko 3	Kohtuullinen varmuus Suomen tilintarkastusvalvonnassa	81
Taulukko 4	Tilintarkastuksen epäonnistumisissa esiintyneet virheellisyydet	82
Taulukko 5	Tilintarkastuksen epäonnistuminen Suomessa ja siihen liittyvät tekijät	91

1 JOHDANTO

1.1 Tutkielman tausta

Tilintarkastuksen laatu on ollut viime vuosikymmeninä aiheena erityisen ajankohtainen. 2000-luvun alun kuuluisat tilinpäätösraportoinnin ja tilintarkastuksen epäonnistumiset aiheuttivat epäluottamusta tilinpäätösraportoinnin luotettavuutta kohtaan. Laajasti huomiota herättäneitä tilinpäätösskandaaleja olivat esimerkiksi tilintarkastusyhtiö Arthur Andersenin kaatumiseen johtanut Enronin tapaus sekä Worldcomin tapaus. (Defond & Francis 2005, 5.) Näillä skandaaleilla oli mittavat taloudelliset vaikutukset USA:ssa. Esimerkiksi Enronin skandaali maksoi osakkeenomistajille 74 miljardia dollaria, ja Worldcomin skandaali johti 180 miljardin tappioihin osakkeenomistajille sekä noin 30000 menetettyyn työpaikkaan (CPA Canada 2015).

Edellä mainitut tapahtumat yhtäältä lisäsivät tietoisuutta tilintarkastuksen merkityksestä rahoitusmarkkinoiden toimivuudelle ja siten tilintarkastuksen arvostusta, mutta toisaalta ne myös saivat aikaan laajaa kritiikkiä tilintarkastajien ammattikuntaa kohtaan. Tilintarkastuksen koettiin olevan perusteellisen uudistamisen tarpeessa, jotta Enronin ja Worldcomin kaltaiset skandaalit saataisiin jatkossa vältettyä. Tämän seurauksena Yhdysvalloissa tuli vuonna 2002 voimaan Sarbanes-Oxley -laki (SOX), jolla perustettiin PCAOB (Public Company Accounting Oversight Board), jonka tarkoituksena oli valvoa julkisten yhtiöiden tilintarkastajien toimintaa. (Defond & Francis 2005, 5–6.)

Vaikka USA:ssa tapahtuneet tilinpäätösskandaalit ovat saaneet eniten huomiota mediassa, vastaavanlaisia suuren mittaluokan skandaaleja on ollut myös Euroopassa. Esimerkiksi italialaiseen Parmalatiin liittyntä skandaalia USA:n arvopaperimarkkinoita valvova SEC (Securities and Exchange Commission) kuvaili yhdeksi kaikkien aikojen ”suurimmaksi ja julkeimmaksi petokseksi”. Parmalatissa toteutetun petoksen kokonaismäärä oli jopa suurempi kuin Enronin ja Worldcomin petokset yhteensä. (Soltani 2014, 251–252, 263.)

Tilintarkastuksen sääntelyyn onkin tullut muutoksia Euroopassakin. Reaktiona tilinpäätösskandaaleihin Euroopan unioni säati vuonna 2006 uuden tilintarkastusdirektiivin 2006/43/EY, joka sisälsi vastaavia säännöksiä kuin SOX (Kandemir 2013, 213). EU-tasolla viimeisimpänä uudistuksena on vuonna 2014 tilintarkastusdirektiiviin muutos sekä uusi yleisen edun kannalta merkittävien yhtiöiden tilintarkastusta koskeva asetusta (Suomen Tilintarkastajat 2014). Näiden toimeenpanemiseksi Suomessa tuli vuonna 2016 voimaan uusi tilintarkastuslaki (Suomen Tilintarkastajat 2016).

Jotkut ovat katsoneet tilintarkastajien toimilla olleen vaikutusta myös vuosien 2007–2009 finanssikriisin syntyyn ja pahenemiseen. Esimerkiksi Kandemirin (2013, 222–224)

mukaan tilintarkastajien laiminlyönnit olivat yksi tekijä, joka myötävaikutti kriisin syntymiseen. Yhtenä esimerkinä tapauksena voidaan mainita, että Lehman Brothersin tilintarkastajat eivät harjoittaneet riittävää ammatillista skeptisyyttä, minkä vuoksi markkinat eivät havainneet sen tilinpäätöksen virheellisyyttä. Tilintarkastajat eivät myöskään riittävästi kyseenalaistaneet kriisiyritysten jatkuvuutta eli julkaisseet going concern -lausumia, mikä omalta osaltaan vaikutti siihen, ettei kriisiyritysten heikkoa taloudellista tilannetta ymmärretty.

Tilintarkastuksen laatu on siten edellä mainittujen ongelmien vuoksi ollut viime aikoina suuren huomion kohteena. Tilintarkastuksen laatua pohdittaessa on tärkeää ymmärtää, mitä tilintarkastajilta oikeastaan odotetaan eli mikä on tilintarkastuksen tavoite. Tilintarkastuksen tavoitteena on antaa kohtuullinen varmuus siitä, ettei tarkastettavan yhteisön tai säätiön tilinpäätökseen sisälly olennaisia virheitä (Suomen tilintarkastajat – Mitä tilintarkastus on). Samankaltainen ajatus ilmaistaan tilintarkastuslaissa, jonka mukaan tilintarkastuskertomuksessa on annettava lausunto siitä, antaako tilinpäätös oikean ja riittävän kuvan yhteisön tai säätiön toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta (1141/2015/TTL 3:5).

Tilintarkastuksen laadun kannalta olennainen peruskäsite on myös tilintarkastusriski. IAASB:n (International Auditing and Assurance Standards Board) määritelmän mukaan tilintarkastusriski on riski siitä, että tilintarkastaja antaa virheellisen tilintarkastuslausunnon tilanteessa, jossa tilinpäätökseen sisältyy olennainen virhe. Riski muodostuu olennaiseen virheen riskistä ja riskistä, että tilintarkastaja ei huomaa virhettä. (IAASB 2009.) Tilintarkastusriskin toteutumisesta voidaan käyttää myös termiä *audit failure*, josta voidaan tässä tutkielmassa käyttää suomennosta tilintarkastuksen epäonnistuminen. Tilintarkastuksen laatu on monitahoinen asia, josta voidaan käyttää useita mittareita (ks. esim. Chadegani & Mohamed 2014, 83–84). Audit failure on tärkeä mittari arvioitaessa tilintarkastuksen laatua jälkikäteen (ks. esim. Kumar & Lim 2015, 913).

Sekä olennainen virhe että kohtuullinen varmuus siitä, ettei tilinpäätös sisällä olennaista virhettä, ovat tilintarkastuksen onnistumisen kannalta keskeisiä mutta tulkinnanvaraisia käsitteitä. ISA 320 -standardin mukaan tilintarkastajan on olennaisuutta (materiality) määritellesään otettava huomioon sekä määrällinen että laadullinen näkökulma. Määrällinen olennaisuus määritellään asettamalla olennaisuudelle jokin lukuarvo eli olennaisuusraja. Lukuarvoon päädytään usein määrittämällä jostakin sopivasta perustasta prosenttiosuus. Tilinpäätöksessä esiintyvä virheellisyys voi kuitenkin olla myös laadullinen. Joskus määrällisesti katsottuna epäolennaisella virheellisyydellä voi olla olennainen vaikutus taloudellisiin raportteihin. (ISA 320.2, 320.6, 320.A3.)

ISA 200 -standardi edellyttää, että tilintarkastajan tulee saavuttaa kohtuullinen varmuus (reasonable assurance) siitä, ettei tilinpäätös kokonaisuudessaan sisällä olennaista virheellisyyttä. Kohtuullisella varmuudella tarkoitetaan korkeaa varmuuden tasoa, jonka

saavuttaminen edellyttää, että tilintarkastaja hankkii riittävän määrän sopivaa tilintarkastusevidenssiä pienentääkseen tilintarkastusriskin hyväksyttävälle tasolle. Tilintarkastuksessa ei ole kuitenkaan mahdollista saavuttaa täyttä varmuutta tilintarkastuksen luonnollisten rajoitteiden vuoksi. Kohtuullisen varmuuden käsite liittyy siis vahvasti tilintarkastusevidenssin hankkimiseen: sitä on hankittava määrällisesti riittävästi ja sen on oltava laadultaan oikeanlaista. (ISA 200.5.) Edellä olevasta määritelmästä huomataan, että vaaditaan paljon ammatillista harkintaa arvioitaessa sitä, onko tilintarkastaja saavuttanut kohtuullisen varmuuden.

Suomessa tilintarkastajia valvoo Patentti- ja rekisterihallituksen (PRH) tilintarkastusvalvonta. Se voi ottaa tilintarkastajan toiminnan tutkintaan joko yhteydenoton perusteella tai oma-aloitteisesti, jos sillä on syytä epäillä tilintarkastajan toiminnan lainmukaisuutta. Jos tilintarkastusvalvonta päättyy siihen, että tilintarkastaja on toiminut tilintarkastuslain tai hyvän tilintarkastustavan vastaisesti, asia siirtyy PRH:n tilintarkastuslautakunnan käsiteltäväksi. Tilintarkastuslautakunnalla on mahdollisuus arvionsa mukaan antaa tilintarkastajalle jokin sanktio. Tilintarkastuslautakunnan tekemät ratkaisut perusteluineen ovat julkisia. (PRH:n tilintarkastusvalvonta.)

Kun tilintarkastusvalvonta arvioi, onko tilintarkastus epäonnistunut eli onko tapahtunut audit failure, se joutuu arvioimaan ja perustelevaan, onko tilinpäätöksessä ollut virheellisyys ollut olennainen ja onko tilintarkastajan hankkima evidenssi ollut riittävä ja oikeanlaista kohtuullisen varmuustason saavuttamiseksi. Näin ollen tilintarkastajan ei voida automaattisesti sanoa laiminlyöneen velvollisuutensa, mikäli tilinpäätökseen on jäänyt virheellisyys, koska kaikkia virheitä ei voida pitää olennaisina. Toisaalta vaikka tilinpäätös olisikin sisältänyt olennaisen virheen, on kuitenkin mahdollista, että moitteettomasti toiminut tilintarkastaja ei ole huomannut sitä, koska hyvinkään suoritettussa tarkastuksessa ei ole mahdollista saavuttaa täyttä varmuutta tilinpäätöksen oikeellisuudesta. Olennaisuuden ja kohtuullisen varmuuden arvioiminen on siten tilintarkastusvalvonnalle keskeinen tehtävä, kun se arvioi, kuuluuko tilintarkastajalle langettaa jokin sanktio.

1.2 Tutkimuskysymykset

Tutkielman tavoitteena on tutkia, millä tavalla Suomen tilintarkastusvalvonta on perustelluissaan ottanut kantaa olennaisuuden ja kohtuullisen varmuuden käsitteiden sisältöön eli millä tavalla se tulkitsee olennaisuuden ja kohtuullisen varmuuden käsitteitä, jotka ovat tilintarkastuksen laadun kannalta keskeisiä mutta tulkinnanvaraisia. Tutkimuskysymyksen toisena osana on, minkälaisia Suomessa tapahtuneet tilintarkastuksen epäonnistumiset ovat olleet. Tavoitteena on saavuttaa kokonaiskuva siitä, minkälaisia ominaispiirteitä on ollut niissä tapauksissa, joissa tilintarkastus on epäonnistunut.

Tutkimuskysymys on siis kaksiosainen ja se sisältää seuraavat tavoitteet:

1. Saavuttaa kokonaiskuva siitä, millä tavalla Suomen tilintarkastusvalvonta on tulkinut olennaisuuden ja kohtuullisen varmuuden käsitteitä, ja
2. Saavuttaa kokonaiskuva siitä, minkälaisia ominaispiirteitä on ollut niissä tapauksissa, joissa tilintarkastus on Suomessa epäonnistunut.

Tilintarkastusriskistä, olennaisuudesta ja kohtuullisesta varmuudesta on olemassa runsaasti kirjallisuutta. On myös tehty opinnäytetöitä, joissa on tutkittu tilintarkastuslautakunnan toimintaa. Esimerkiksi Wiren (2012) on pro gradu -tutkielmassaan tutkinut tilintarkastuksen odotuskuilua tilintarkastuslautakunnan eli TILAn 2000–2010 ratkaisujen perusteella. Sirén (2007) on tutkinut TILAn ja Valtion tilintarkastuslautakunnan VALAn ratkaisujen vaikutusta hyvään tilintarkastustapaan hyödyntäen aineistona vuosien 1995–2004 ratkaisuja. Katz (2008) tutki, miten TILAn ratkaisuissa vuosilta 1997–2006 tulki-taan hyvää tilintarkastustapaa. Ei ole kuitenkaan tehty tutkimusta, jossa tilintarkastuslau-takunnan ratkaisuja olisi tutkittu nimenomaan tilintarkastusriskin toteutumisen eli tilin-tarkastuksen epäonnistumisen sekä olennaisuuden ja kohtuullisen varmuuden näkökul-mista.

Tilintarkastuksen valvontaa ja tilintarkastusvalvonnan ratkaistavaksi tulevia audit fai-lure -tapauksia on tutkittu jonkin verran erityisesti USA:ssa. Esimerkiksi Landis, Jerris ja Braswell (2011, 11–12) tutkivat USA:ssa tilintarkastajia valvovan PCAOB:n (The Public Company Accounting Oversight Board) tutkimusraportteja. Vastaavanlaista tutkimusta Suomen tilintarkastusvalvonnasta ei kuitenkaan ole tehty. Tutkielma tuottaa siten arvo-kasta tietoa tilintarkastuksen epäonnistumisesta nimenomaan Suomen kontekstissa.

1.3 Menetelmät, aineisto ja tutkimuksen rajoitteet

Käytän aineistona tilintarkastajien toimintaa jälkikäteen valvovan tilintarkastuslautakun-nan ratkaisuja vuosilta 2004–2018 sekä vuosien 2017 ja 2018 laaduntarkastusraportteja, jotka puolestaan edustavat tilintarkastajien etukäteisvalvonnan näkökulmaa. Tämä mah-dollistaa esimerkiksi sen arvioimisen, painotetaanko etukäteis- ja jälkikäteisvalvonnassa eri tekijöitä olennaisuuden ja kohtuullisen varmuuden arvioimisessa vai jääkö niistä yh-tenäinen kuva. TILAn valvontaratkaisujen melko pitkä aikaväli mahdollistaa sen arvioi-misen, näyttääkö ratkaisutoiminnassa tai tilintarkastusten epäonnistumisissa tapahtuneen muutoksia. Aineistoksi on valittu TILAn ratkaisut vuosilta 2004–2018, koska nämä rat-kaisut ovat julkisesti luettavissa Internetissä. Myös vuosien 2017 ja 2018 laaduntarkas-tusraportit on valittu, koska niitä vanhempia raportteja ei ole julkisesti saatavilla.

Ratkaisuista valitsen tutkimukseni kohteeksi ne, joissa käsitellään mahdollista tilintar-kastuksen epäonnistumista ja joissa joudutaan tulkitsemaan olennaisuuden tai kohtuulli-sen varmuuden käsitteiden sisältöä. Tutkimukseni kohteena eivät siten ole esimerkiksi

erilaiset puhtaasti menettelylliset virheet. Rajaan aineistosta pois myös laajuudeltaan rajatut erityiset tarkastukset sekä usein konkurssin tai yrityssaneerausten yhteydessä tehtävät erityistilintarkastukset.

Tutkimuksen menetelminä ovat kirjallisuuskatsaus sekä empiirisenä osiona edellä mainitun aineiston laadullinen analyysi. Kirjallisuuskatsauksessa tutkin teoreettisesta näkökulmasta, mitä on aiemmin tutkittu tilintarkastusriskistä ja tilintarkastuksen epäonnistumisesta, olennaisuudesta, kohtuullisesta varmuudesta ja siihen vaadittavasta tilintarkastusevidenssistä. Tilintarkastuksessa sääntelyllä ja alan standardeilla on suuri merkitys, joten tutkimuksen aineistona ovat luonnollisesti myös aiheen kannalta relevantit säännökset, erityisesti ISA-standardit. Tutkielman empiirisessä osassa analysoin, minkälainen kokonaiskuva aineistosta muodostuu kirjallisuudessa ja ISA-standardeissa esille nousseiden tärkeimpien teemojen pohjalta. Vertaan tekemiäni empiirisiä havaintoja siihen, minkälainen kuva tutkimuksen kohteena olevista asioista jää kirjallisuuskatsauksen perusteella.

Tutkielman valitun menetelmän rajoitteena voidaan pitää sitä, ettei tilintarkastuslautakunta ole ratkaisuisaan välttämättä tuonut esille kaikkia ratkaisuun vaikuttaneita asioita, joten ratkaisuteksteistä ei ole täysin pääteltävissä, minkälaista ratkaisutoiminta on. Tilintarkastuslautakuntaan kuulumattoman ei ole mahdollista tietää, minkälaisia keskusteluja kunkin tapauksen yhteydessä on käyty ja mitä tekijöitä ratkaisuja tehdessä on painotettu. On myös mahdollista, että monia tutkimuskysymysteni kannalta relevantteja asioita on jätetty kirjoittamatta ratkaisuteksteihin, jos niitä ei ole pidetty merkityksellisinä tapausten olennaisimpien asiasisältöjen kannalta. Haastatteluun liittyisi menetelmänä se vahvuus, että se mahdollistaisi aineiston keräämisen juuri tutkielman kannalta tärkeistä asioista.

Analyysiä rajoittaa myös se, että ratkaisuihin ei käy ilmi tilintarkastajan henkilöön liittyviä tekijöitä kuten tilintarkastajan kokemusta vuosissa. Näin ollen tutkittaessa tilintarkastuksen epäonnistumisiin liittyviä ominaispiirteitä on keskityttävä niihin seikkoihin, joiden analysoiminen on ratkaisujen pohjalta mahdollista, eli esimerkiksi siihen, mihin tilinpäätöseriin liittyviä virheitä tilintarkastajilta jää usein havaitsematta.

1.4 Tutkielman rakenne

Johdannon jälkeen toisessa luvussa käsittelen olennaisuuden käsitettä, sen osa-alueita ja sen määrittelyyn liittyviä haasteita. Kolmannessa luvussa esittelen kohtuullisen varmuuden käsitteen ja tilintarkastuksen luonnolliset rajoitteet. Lähestyn kohtuullista varmuutta riittävän ja oikeanlaisen tilintarkastusevidenssin näkökulmasta. Aihe on todella laaja, joten tutkielmassa ei ole tarkoituksenmukaista käsitellä erilaisia tilintarkastusevidenssin hankkimisen menetelmiä kovin yksityiskohtaisesti. Tavoitteenani on tuoda esiin

riittävän ja oikeanlaisen evidenssin hankkimisen kannalta keskeisimmät yleiset periaatteet. Näkökulmana on erityisesti riskiarvio ja tilintarkastusevidenssin hankkiminen tämän arvion pohjalta, sillä riskillä on keskeinen merkitys tilintarkastuksen laadukkaassa ja tehokkaassa toteuttamisessa.

Neljännessä luvussa käyn läpi sitä, mistä tilintarkastuksen epäonnistumisessa oikeastaan on kyse, minkälaiset tekijät nostavat sen riskiä ja vastaavasti miten tilintarkastaja voi tätä riskiä pienentää. Käsittelen erikseen tilintarkastuksen epäonnistumiseen johtavia tekijöitä yleisesti ja tiettyjä tilinpäätöseriä, joihin liittyy erityisiä riskejä.

Viidennessä luvussa eli tutkielman empiirisessä osiossa pyrin vastaamaan tutkimuskysymyksiin empiirisen aineistoni pohjalta. Esittelen luvussa Suomen tilintarkastusvalvontaa ja siinä viime vuosina tapahtuneita muutoksia, minkä jälkeen esitän keskeisimmät havainnot olennaisuudesta, kohtuullisesta varmuudesta sekä tilintarkastuksen epäonnistumisesta. Tutkielman lopuksi esitän sen johtopäätökset ja yhteenvedon.

2 OLENNAISUUS

Suomen tilintarkastuslaissa ei sinänsä mainita olennaisuutta tai olennaista virheellisyyttä (Lydman 2014a, 46). Tilintarkastuslaissa määritellään tilintarkastajan velvollisuudeksi antaa lausunto siitä, antaako tilinpäätös oikean ja riittävän kuvan yhteisön tai säätiön toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta. Lydmanin mukaan (2014a, 46) olennaisuuden vaatimus on kuitenkin mainittu lain esitöissä ja se sisältyy tilintarkastuslakiin sitäkin kautta, että lain mukaan on noudatettava hyvää tilintarkastustapaa, ja tilintarkastajat ovat määritelleet olennaisuuden huomioon ottamisen osaksi hyvää tilintarkastustapaa. ISA-standardien noudattaminen on keskeisessä osassa hyvän tilintarkastustavan toteuttamisessa, ja niissä olennainen virheellisyys on tärkeä käsite.

ISA 450 -standardin virheellisyyden määritelmässä mainitaan, että virheellisyyksiä voivat olla kaikki ne asiat, joita tilintarkastajan arvion mukaan olisi korjattava, jotta tilinpäätös antaisi oikean ja riittävän kuvan (ISA 450.4). ISA 320 -standardissa olennainen virheellisyys määritellään siten, että se voi tarkoittaa myös jotain tärkeää tietoa, joka on jätetty tilinpäätöksessä esittämättä, eli sen ei tarvitse olla esimerkiksi laskentavirhe (ISA 320.2). Myös nämä näkökulmat tukevat edellä esitettyä väitettä, että tilintarkastuslain mukaisella oikean ja riittävän kuvan antamisella sekä ISA-standardien mukaisella olennaisen virheellisyyden puuttumisella on keskenään vahva yhteys, eli oikean ja riittävän kuvan antamisen ja olennaisen virheellisyyden puuttumisen voidaan nähdä tarkoittavan pitkälti samaa.

Yksi tapa jaotella olennaisuutta on jakaa se suunnitteluvaiheen olennaisuuteen (planning materiality) ja havaittujen virheellisyyksien olennaisuuden arviointiin (evaluating materiality) (ks. esim. Messier & Martinov-Bennie & Eilifsen 2005, 181). Olennaisuuteen liittyvistä ISA-standardeista ISA 320 -standardi koskee olennaisuuden määrittämistä tilintarkastuksen suunnittelussa ja toteutuksessa, ja ISA 450 -standardi koskee sitä, miten olennaisuusnäkökulmat on otettava huomioon, kun arvioidaan havaitun virheellisyyden vaikutusta tilintarkastuksen suorittamiseen ja tilinpäätökseen (ISA 320.1, ISA 450.1). Seuraavaksi esittelen tärkeimmät näkökulmat kummastakin standardista.

2.1 ISA 320 – Olennaisuus tilintarkastusta suunniteltaessa ja suoritettaessa

ISA 320 -standardissa olennaisuus määritellään siten, että virheellisyydet, mukaan lukien jonkin tiedon jättäminen pois tilinpäätöksestä, ovat olennaisia, jos niiden voidaan yksinään tai yhdessä olettaa vaikuttavan tilinpäätösinformaation käyttäjien päätöksiin. Arviointi tehdään olosuhteiden mukaan, ja arvioon voivat vaikuttaa virheellisyyden koko,

sen luonne tai molemmat. (ISA 320.2.) Määritelmässä huomionarvoista on, että sen mukaan myös sitä voidaan pitää olennaisena virheellisyytenä, että tilinpäätöksessä on jätetty mainitsematta jotain, joka saattaisi vaikuttaa tilinpäätösinformaation käyttäjien päätöksiin.

ISA 320 -standardi määrittelee erikseen kokonaisolennaisuuden ja niin sanotun työskentelyolennaisuuden (performance materiality). Työskentelyolennaisuus on määrä, joka on kokonaisolennaisuutta alempi ja jonka tarkoituksena on varmistaa, etteivät yksittäiset kokonaisolennaisuuden rajan alapuolelle jäävät virheellisyydet yhdessä ylittäisi kokonaisolennaisuutta. On mahdollista myös määrittää oma olennaisuuden tasonsa joillekin tietyille tilinpäätöserille, jos se on perusteltua. (ISA 320.9–10.)

Standardin mukaan olennaisuuden määrittäminen vaatii tilintarkastajan ammatillista harkintaa ja siihen vaikuttavat tilintarkastajan näkemykset tilinpäätöksen käyttäjien informaatiotarpeista. Määritelmän mukaanhan virhe on olennainen, jos se vaikuttaa tilinpäätöksen käyttäjien toimintaan. Olennaisuuden määrittämisen kannalta on siis tärkeä kysymys, keitä ovat tilinpäätöksen käyttäjät ja minkälaisia informaatiotarpeita heillä on. Standardin mukaan tilinpäätöksen käyttäjiä käsitellään ryhmänä eikä ole tarkoitus arvioida kenenkään yksittäisen käyttäjän tietotarpeita. Käyttäjistä voidaan olettaa ainakin, että he tietävät kohtuullisen paljon taloudellisista asioista, ymmärtävät, että tilinpäätös valmistellaan, esitetään ja tilintarkastetaan olennaisuuden periaatteen mukaan, ymmärtävät, että tilinpäätöksen erien mittaamiseen liittyy paljon epävarmuutta ja että he tekevät järkeviä päätöksiä tilinpäätösinformaation pohjalta. (ISA 320.4.)

Standardin mukaan tilintarkastusta suunniteltaessa tulee tehdä arvio olennaisuuden tasosta. Tämä arvio on perustana sille, minkälaisia ja minkä laajuisia riskinhallintatoimenpiteitä toteutetaan ja milloin, miten olennaisen virheen riskejä tunnistetaan ja arvioidaan sekä minkälaisia ja minkä laajuisia tilintarkastustoimenpiteitä toteutetaan ja milloin. (ISA 320.6.) Tilintarkastustoimeksiannon alussa määriteltyä olennaisuuden tasoa on kuitenkin muutettava, jos tilintarkastusta tehdessä ilmenee seikkoja, joiden mukaan alkuperäinen taso vaikuttaa riittämättömältä. Samalla on mietittävä, pitääkö muuttaa myös työskentelyolennaisuutta. (320.12–13.)

Niin kuin ISA 320 -standardin määritelmässä mainittiin, olennaisuuteen voivat vaikuttaa sekä virheen koko että sen luonne eli sekä määrälliset että laadulliset tekijät. Standardin mukaan ei ole käytännöllistä määritellä olennaisuutta pelkkien laadullisten tekijöiden pohjalta, mutta tilintarkastajan on arvioitava virheellisyyksistä myös niiden laatu ja olosuhteet, joissa ne ilmenevät, kun hän arvioi niiden vaikutusta tilinpäätökseen. (ISA 320.6.) Standardi siis velvoittaa ottamaan arviossa huomioon myös laadulliset tekijät.

2.2 ISA 450 – Tilintarkastuksen aikana todettujen virheellisyyksien arvioiminen

Standardin mukaan tilintarkastajan tulee virheellisyyden havaittuaan arvioida, miten se vaikuttaa tilintarkastuksen toteuttamiseen ja miten sen korjaamatta jättäminen vaikuttaisi tilinpäätökseen. Tilintarkastajan pitää koota yhteen tilintarkastuksen aikana havaitut virheellisyydet, paitsi jos ne ovat selkeästi triviaaleja. Tilintarkastajan on arvioitava, pitääkö tilintarkastusstrategiaa tai -suunnitelmaa muuttaa, jos havaittujen virheellisyyksien luonne ja niiden olosuhteet ovat sellaiset, että ne indikoivat sitä, että on havaitsematta muitakin virheellisyyksiä, jotka yhdessä jo havaittujen kanssa ovat olennaisia. Sama arvio pitää tehdä myös, jos havaittujen virheellisyyksien kokonaisuus lähestyy määriteltyä olennaisuusrajaa. (ISA 450.5–6.) Ennen kuin tilintarkastaja arvioi korjaamattomien virheellisyyksien vaikutusta tilinpäätökseen, hänen pitää pohtia, onko hänen määrittelemänsä olennaisuusraja edelleen perusteltu (ISA 450.10).

Kaikista tarkastuksen aikana havaituista virheellisyyksistä on keskusteltava johdon kanssa, jos laki tai säännökset eivät sitä estä, ja tilintarkastajan on pyydetävä virheellisyyksien korjaamisesta. Jos johto kieltäytyy korjaamisesta, tilintarkastajan tulee arvioida kieltäytymisen syitä ja ottaa ne huomioon, kun hän arvioi, sisältääkö tilinpäätös olennaisen virheellisyyden. (ISA 450.8–9.) Tilintarkastajan pitää myös keskustella hallinnosta vastuussa olevien kanssa siitä, millaisia vaikutuksia korjaamattomilla virheellisyyksillä tilintarkastajan mielestä olisi tilinpäätökseen. Johtoa on myös pyydetävä kirjallisesti selvittämään, ovatko korjaamattomien virheellisyyksien vaikutukset tilinpäätökseen heidän mielestään epäolennaisia. (ISA 450.12–14.)

ISA 320 ja ISA 450 saattavat vaikuttaa käsittelevän melko samanlaisia asioita, mutta niiden tärkeänä erona on se, että siinä missä ISA 320 käsittelee olennaisen virheellisyyden määrittelemistä tilintarkastusta suunniteltaessa ja toteutettaessa, niin ISA 450 määrää siitä, miten tilintarkastajan pitää reagoida, kun hän havaitsee virheellisyyden. Tilintarkastuksen onnistumisen kannalta ei tietenkään riitä, että tilintarkastaja määrittelee olennaisuusrajan optimaalisesti, vaan hänen pitää myös tehdä asianmukaiset toimenpiteet havaitessaan virheellisyyksiä, jotka ovat mahdollisesti olennaisia. Seuraavissa alaluvuissa käsitellään olennaisuuden määrällistä ja laadullista ulottuvuutta sekä olennaisuuden määrittämiseen liittyviä haasteita.

2.3 Määrällinen olennaisuus

2.3.1 Määrällinen olennaisuus ISA-standardien mukaan

ISA 320 -standardissa annetaan yleisiä ohjenuoria määrällisen olennaisuuden määrittelemiseen. Standardissa sanotaan, että tilintarkastajat voivat työssään käyttää prosenttiosuutta jostakin vertailupohjasta määritellään kokonaisuusolennaisuutta. Standardissa annetaan esimerkkejä olennaisuuden määrittelemisestä. Vertailupohjana voidaan käyttää esimerkiksi jotain muotoa tuloksesta kuten tulosta ennen veroja tai jatkuvien toimintojen tulosta ennen veroja, liikevaihtoa, myyntikatetta, kokonaiskuluja, omaa pääomaa tai substanssiarvoa (varat–velat.) Jatkuvien toimintojen tulosta ennen veroja käytetään usein vertailupohjana tuottoa tavoitteleville organisaatioille, mutta jokin muu perusta voi olla tarkoituksenmukaisempi, jos jatkuvien toimintojen tuloksessa ennen veroja on suurta vaihtelua. (ISA 320.A3–A4.) Prosenttiosuus jatkuvien toimintojen tuloksesta ennen veroja on tyypillisesti korkeampi kuin osuus liikevaihdosta (ISA 320.A7).

ISA 320 -standardin mukaan vertailupohjan valintaan vaikuttavat monet asiat. Vertailupohjan mielekkyyteen vaikuttaa esimerkiksi se, kiinnittyykö tilinpäätösinformaation käyttäjien huomio erityisesti johonkin tiettyyn erään, minkälainen tilintarkastusasiakas on ja minkälaisessa ympäristössä se toimii, minkälainen sen omistusrakenne on ja miten sitä rahoitetaan sekä miten volatiileja sen tilinpäätöksen erät ovat. (ISA 320.A3.)

2.3.2 Määrällinen olennaisuus kirjallisuuden mukaan

Christensenin, Gloverin ja Woodin (2012, 138) mukaan tilintarkastusstandardit ja alan sääntelijät painottavat erityisesti määrällistä olennaisuutta. Tilintarkastajilla on yleisesti käytössä erilaisia peukalosääntöjä olennaisen virheen koon määrittämiseen (ks. esim. Messier & Martinov-Bennie & Eilifsen 2005, 181). Pany ja Wheeler (1989, 62) ovat koonneet artikkelissaan yhteen yleisimpiä määrällisen olennaisuuden määrittämisen tapoja. Laskentaperustana voidaan käyttää liikevaihtoa, tulosta, liikevaihtoa, taseen loppusummaa tai omaa pääomaa. Voidaan myös käyttää jotain edellisten yhdistelmää tai ”liukuvan asteikon menetelmää”, jossa laskentatapa määräytyy tilintarkastusasiakkaan koon mukaan. Prosenttiosuutena käytetään tyypillisesti jotakin puolesta prosentista viiteen prosenttiin. Artikkelissa esitellään viisi yleisesti käytössä olevaa olennaisuuden laskentatapaa, jotka ovat 5 prosenttia keskimääräisestä tuloksesta, 0,5 prosenttia taseen loppusummasta, 1 prosentti omasta pääomasta, puoli prosenttia liikevaihdosta ja liukuvan asteikon menetelmä.

Montoya del Corten, Martinez Garcian ja Fernandez Laviadan (2010, 463) mukaan olennaisuutta koskevien kirjallisuuskatsausten perusteella yleisin tapa määritellä olennaisuutta on 5–10 prosenttia nettotuloksesta. Christensen ym. (2012, 138) mukaan SEC on linjannut, että kaikki virheet, jotka ylittävät viisi prosenttia tuloksesta ennen veroja, ovat olennaisia. Tuttlen, Collerin ja Plumleen (2002, 12) mukaan tyypillinen olennaisuusraja on joko 10 prosenttia nettotuloksesta tai 0,5 prosenttia liikevaihdosta. Messierin ym. (2005, 181) sekä Chenin, Panyn ja Zhangin (2008, 246) mukaan tilintarkastajat käyttävät tyypillisesti suunnitteluvaiheen olennaisuuden tasona joko viittä prosenttia nettotuloksesta tai yhtä prosenttia joko liikevaihdosta tai taseen loppusummasta riippuen kumpi niistä on suurempi. Edellä mainituista tutkimuksista on kuitenkin tärkeä huomioida, että ne enimmäkseen koskevat aikaa ennen ISA 320 -standardin voimaantuloa (jouluukuusta 2009 lähtien), joten standardin voimaantulo on saattanut vaikuttaa yleisesti käytössä oleviin olennaisuusrajoihin.

Halosen ja Steinerin (2009, 140–144) mukaan laskentaperustana voidaan käyttää esimerkiksi taseen loppusummaa, liikevaihtoa, omaa pääomaa tai tilikauden tulosta. Perustan valintaan voivat vaikuttaa ainakin varat, velat, kulut ja tuotot, erät, joihin tilinpäätöstietojen käyttäjien huomio erityisesti kohdistuu, yhteisön luonne, toimiala, taloudellinen ympäristö, yhteisön elinkaaren vaihe sekä sen omistusrakenne ja rahoitus pohja. Tyypillisiä prosenttiosuuksia ovat esimerkiksi yksi tai viisi prosenttia valitusta perustasta.

Niin kuin edellisistä tutkimuksista huomataan, on olemassa useita eri peukalosääntöjä olennaisuuden tason määrittämiseen. Melko tyypillisesti kirjallisuudessa kuitenkin nousee esille noin viisi prosenttia jollakin menetelmällä lasketusta tuloksesta. On kuitenkin tärkeää huomata, että tilintarkastajat eivät välttämättä käytä aina samoja olennaisuuden tasoja kaikille asiakkaille vaan monenlaiset tekijät voivat vaikuttaa siihen, minkälaiseen olennaisuuden tasoon tilintarkastuksen suunnittelussa päädytään. Esimerkiksi Blokdiik, Driehuisen, Simunic ja Stein (2003, 297) tutkivat, mitkä tekijät vaikuttivat hollantilaisen tilintarkastajien käyttämiin suunnitteluvaiheen olennaisuuden tasoihin. He havaitsivat, että käytetty olennaisuus ei ollut kiinteä prosenttiosuus jostain perustasta vaan se kasvoi asiakkaan koon mukana. Olennaisuuden tasoa suurensivat myös asiakkaan toimiva kontrolliympäristö ja suuri ROA-luku, kun taas asiakkaan monimutkaisuus sekä arvioitu riski tuloksenjärjestelystä pienensivät sitä.

Myös Embyn ja Pecchiarin (2013, 285–287) toteuttamassa tutkimuksessa kanadalaiset tilintarkastajat muuttivat tilintarkastustoimeksiannon alussa määriteltyä työskentelyolennaisuutta, kun he saivat uutta tietoa laadullisista tekijöistä, jotka joko kasvattivat tai pienensivät yrityksen toimintaan liittyvää riskiä. Esimerkiksi jos tilintarkastajat saivat tietää yrityksen johdon haluttomuudesta tehdä yhteistyötä tai yrityksen toimialan heikoista kasvuolosuhteista, he arvioivat yritykseen liittyvän tilintarkastusriskin olevan entistä suurempi ja he alensivat työskentelyolennaisuuden rajoja.

Työskentelyolennaisuuden määrittelemiseen ISA 320 -standardi ei anna tarkkoja ohjeita. Käytännön tilintarkastustyössä usein käytetään 25–50 prosentin leikkuria, eli kokonaisuolennaisuudesta vähennetään 25–50 prosentin suuruinen määrä. Jos aiemmissa tarkastuksissa on löydetty paljon virheellisyyksiä, leikkuri voi olla perusteltua asettaa lähemmäs 50 prosentin tasoa, jolloin siis työskentelyolennaisuus olisi puolet kokonaisuolennaisuudesta. (Halonen & Steiner 2009, 144.)

2.4 Laadullinen olennaisuus

2.4.1 Laadullinen olennaisuus ISA-standardien mukaan

ISA 450 -standardi (ISA 450.A16) sisältää esimerkkejä tilanteista, joissa määrällisen olennaisuuden alittava virheellisyys voi olla olennainen. Standardin mukaan virheellisyys voi olla olennainen, jos se

- vaikuttaa säännösten noudattamiseen
- vaikuttaa velkakovenanttien tai muiden sopimusten noudattamiseen
- aiheutuu epätarkoituksenmukaisesti valitusta tai sovelletusta tilinpäätöskäytännöstä, joka ei välttämättä tuota olennaista virheellisyyttä kuluvalle tilikaudella mutta joka todennäköisesti tuottaa olennaisen virheellisyyden tulevilla tilikausilla
- kätkee muutoksen tuotoissa tai jossain muussa trendissä
- vaikuttaa tunnuslukuihin
- liittyy segmentti-informaatioon eli liittyy esimerkiksi yrityksen liiketoiminnan kannalta erityisen olennaiseen alueeseen
- lisää johdon saamia palkkioita
- on merkittävä suhteessa johonkin aikaisempaan tilinpäätösinformaation käyttäjille annettuun informaatioon kuten tulostenusteeseen
- liittyy tiettyihin erityisen tärkeisiin tahoihin, esimerkiksi sellaiseen transaktion osapuoleen, jolla on suhteita tai yhteyksiä johtoon
- jos siinä on kyse jonkin sellaisen tiedon jättämisestä pois tilinpäätöksestä, että säännökset eivät välttämättä vaadi kyseisen tiedon sisällyttämistä, mutta tilintarkastajan arvion mukaan tilinpäätösinformaation käyttäjät tarvitsevat sitä saadakseen oikean kuvan asiakkaan taloudellisesta tilanteesta
- vaikuttaa johonkin muuhun informaatioon, joka saattaa vaikuttaa tilinpäätösinformaation käyttäjien päätöksiin

Listaa ei ole tarkoitettu kaiken kattavaksi eikä listalla mainitun tekijän esiintyminen automaattisesti tee virheestä olennaista, mutta sen on tarkoitus auttaa standardin soveltajia esimerkkien kautta hahmottamaan, minkälaisissa olosuhteissa virhe voi olla laadullisesti olennainen.

2.4.2 *Laadullinen olennaisuus kirjallisuuden mukaan*

Munlerin (2001, 42–43) mukaan SEC painottaa, että määrällisesti pienikin erä voi tietyissä olosuhteissa olla olennainen. Laadullisen olennaisuuden arvioimisessa on otettava huomioon esimerkiksi seuraavat asiat:

- Liittykö virheellisyys erään, jonka arvo määritetään täsmällisesti vai erään, jonka arvo saadaan arvioimalla. Jos erän arvo arvioidaan, liittykö arvioimiseen luontaisesti suurta epätarkkuutta.
- Kätkeekö virheellisyys muutoksen tuotoissa tai muussa trendissä
- Kätkeekö virheellisyys sen, ettei asiakasyritys yltänyt analyytikoiden ennusteisiin
- Muuntaako virheellisyys tappion voitoksi tai päinvastoin
- Koskeeko virheellisyys sellaista osaa asiakkaan liiketoiminnasta, jota pidetään erityisen tärkeänä asiakkaan toiminnalle tai tuottavuudelle
- Vaikuttaako virheellisyys joidenkin säännösten noudattamiseen
- Vaikuttaako virheellisyys velkakovaintien tai muiden sopimusten noudattamiseen
- Kasvattaako virheellisyys johdon saamia palkkioita
- Kätkeekö virheellisyys jonkin lainvastaisen transaktion

Lisäksi voidaan yleistää, että tilintarkastaja ei saisi pitää epäolennaisena mitään pientäkään virheellisyyttä, joka vaikuttaa tahalliselta.

Lydman (2014b, 38) mainitsee olennaisuuden määrittelemistä koskevassa artikkelissaan useita laadullisia tekijöitä, joita on pidettävä tilintarkastuksessa olennaisina, vaikka ne olisivatkin määrällisesti vähäisiä tai toteutumiseltaan epävarmoja. Monet mainituista tekijöistä ovat samoja kuin edellä mainitussa Munlerin artikkelissa, kuten kovenanttien noudattaminen, pyrkimys pitää tulos analyytikoiden ennusteiden mukaisina, tappion kääntäminen voitoksi sekä avainhenkilöiden palkitseminen. Muita Lydmanin mainitsemia tekijöitä ovat yrityksen yleinen huolimattomuuden, välinpitämättömyyden tai salaamisen asenne, poikkeukselliset lähipiiritapahtumat, arvonlennuskirjausten tai pakollisten varausten tekotarpeen pois selittäminen, maksuvalmiuteen liittyvät haasteet ja taloudellisen toiminnan kannalta keskeisten asiakkuuksien menettämiset. Huomionarvoista on siis, että tahallisilta vaikuttavien virheellisyyksien lisäksi hälyttävänä tulisi pitää myös kaikkia merkkejä siitä, että johto suhtautuu kirjanpitoon tai kontroleihin välinpitämättömästi tai huolimattomasti.

Myös Gist ja Shastri (2003, 60–61) tuovat artikkelissaan esille laadulliseen olennaisuuteen vaikuttavia tekijöitä. Tilintarkastajan tulisi aina ottaa huomioon niin sanottu ”tone of the top” eli ylimmän johdon rehellisyys, sitoutuminen ja osaaminen. Huomioon tulisi ottaa myös kontrollien toimivuus, erilaisten ulkopuolisten tekijöiden vaikutus asiakkaan taloudelliseen tilanteeseen, toiminnan jatkuvuuteen ja maksuvalmiuteen liittyvät haasteet sekä tuloksenjärjestelyyn kannustavat johdon palkitsemismenetelmät.

Näin ollen yhteenvetona voidaan todeta, että huomioon otettavista laadullisista tekijöistä kirjallisuudessa nousevat erityisesti esiin ainakin virheen tahallisuus, johdon huolimattomuus, epäeettisyys tai epäpätevyys, heikot kontrollit, johdon palkitsemisjärjestelmät, analyytikoiden ennusteiden saavuttaminen, tappion kääntyminen voitoksi, maksukykyyn liittyvät haasteet, kovenanttien tai muiden sopimusten noudattaminen sekä liiketoiminnan kannalta keskeisiin alueisiin liittyvät haasteet. Monet näistä tekijöistä ovat mukana myös edellisen luvun listalla ISA 450 -standardissa esitetyistä laadullisista tekijöistä.

Legorian, Melendrezin ja Reynoldsin (2013, 416, 420, 437–438) mukaan yritykset usein pyrkivät pienentämään verokulujaan saavuttaakseen analyytikkoennusteet etenkin, jos vähennys verokuluissa on pienempi kuin tilintarkastajien määrittämä olennaisuusraja. Tämä on yksi esimerkki edellä mainitusta tilanteesta, jossa yritys pyrkii kätkemään sen, ettei se yllä analyytikoiden ennusteisiin. Tilintarkastajat ovat usein jättäneet tällaiset tilinpäätöksen vääristelyt huomiotta, mikäli olennaisuusraja ei ylity. Tutkimuksen havaintojen mukaan mahdollisuudet tämän kaltaiseen tuloksenjärjestelyyn ovat kuitenkin vähentyneet SEC:in vuonna 1999 julkaiseman SAB-99 -ohjeistuksen ja Sarbanes-Oxley -lain jälkeen. SAB-99 -ohjeistuksessa SEC antoi ohjeita olennaisuuden määrittelyyn ja korosti laadullisten tekijöiden merkitystä olennaisuudessa. Näin ollen vaikuttaa siltä, että lisääntynyt säätely ja ohjeistukset ovat saaneet tilintarkastajat ottamaan entistä paremmin huomioon laadullisen olennaisuuden.

Emilin, Spanin ja Timean (2010, 279) mukaan tilintarkastajan tekemään olennaisuuden laadulliseen arvioon vaikuttavat erityisesti tilintarkastusasiakkaan johtajuuden laatu, sen taloudellinen tilanne, sisäisten kontrollien laatu, asiakkaan koko ja toimiala, muutokset kirjaamiskäytännöissä sekä tarkastuslautakunnan ominaisuudet. Tilintarkastusasiakkaan ominaisuuksien lisäksi arvioihin vaikuttivat myös tilintarkastusyhteisön ja tilintarkastajan ominaisuudet.

Montoya del Corte ym. (2010, 458, 468) toteuttivat Espanjassa kyselytutkimuksen, jonka tarkoituksena oli selvittää, miten myönteisesti tilintarkastajat suhtautuvat mukautetun lausunnon antamiseen tilanteessa, jossa havaittu virheellisyys on alle olennaisuusrajan mutta sitä koskee jokin ISA 450 -standardissa mainituista laadullisista tekijöistä. Suurin osa vastanneista tilintarkastajista oli yleisesti ottaen samaa mieltä siitä, että mukautetun lausunnon antaminen tällaisessa tilanteessa on oikea ratkaisu, vaikka suhtautumisissa olikin jonkin verran eroja eri laadullisten tekijöiden välillä. Tutkimuksen tulokset

viittaavat siihen, että espanjalaiset tilintarkastajat ainakin ovat tietoisia myös laadullisten tekijöiden vaikutuksesta virheen olennaisuuteen ja suhtautuvat niihin enimmäkseen positiivisesti, mutta voidaan tietysti kyseenalaistaa, missä määrin kyselytutkimuksen tulokset vahvistavat sen, että tilintarkastajat ottavat laadulliset tekijät riittävästi huomioon omassa käytännön työssään.

Edellä kuvailtujen tutkimusten mukaan vaikuttaa siltä, että vaikka olennaisuuden määrittelyssä painottuisikin määrällinen olennaisuus, tilintarkastajat ainakin jossain määrin ottavat huomioon myös laadullisia tekijöitä. Tutkimusten mukaan tilintarkastajat ottavat huomioon useita laadullisia tekijöitä, jotka nousevat esiin myös kirjallisuudessa, kuten johdon asenteet, kontrolliympäristö ja taloudelliseen kannattavuuteen liittyvät haasteet. On kuitenkin jossain määrin kiistanalainen kysymys, ottavatko tilintarkastajat laadullisia tekijöitä huomioon tarpeeksi. Esimerkiksi Legorianin ym. (2013, 414–415) mukaan tilintarkastajat ovat taipuvaisia painottamaan määrällisiä tekijöitä laadullisten kustannuksella. Myös Rosnerin, Comunalen ja Sextonin (2006, 26) mukaan tilintarkastajat usein luottavat liikaa määrällisiin tekijöihin, koska ne ovat yksiselitteisiä.

Niin kuin määrällistä olennaisuutta käsittelevässä luvussa 2.3.2 mainittiin, laadulliset tekijät saattavat vaikuttaa olennaisuusrajan suuruuteen. Näin ollen on syytä huomata, että laadulliset tekijät saattavat vaikuttaa olennaisuuden arvioimiseen kahdella eri tavalla. Tilintarkastaja saattaa pitää määrällisesti epäolennaista eli olennaisuusrajan alapuolelle jäävää virheellisyyttä olennaista jonkin laadullisen tekijän perusteella, mutta toisaalta laadulliset tekijät voidaan huomioida myös sitä kautta, että havaitessaan tilintarkastusriskiä nostavia laadullisia tekijöitä tilintarkastaja asettaa olennaisuusrajan matalammalle tasolle.

2.5 Olennaisuuden määrittämiseen liittyviä haasteita

Olennaisuuden määrittäminen on tilintarkastuksen laadun toteutumisen kannalta keskeinen vaihe, mutta se vaatii tilintarkastajalta paljon tapauskohtaista harkintaa. Olennaisuuteen liittyvän harkinnanvaraisuuden vuoksi on yleinen ongelma, että insentiivit toimia tietyllä tavalla vaikuttavat olennaisuuden määrittämiseen. Tilintarkastajilla on taloudellisista syistä insentiivi toimia asiakasta miellyttävällä tavalla. Tilintarkastaja saattaa esimerkiksi määrittää jonkin virheellisyyden epäolennaiseksi, jos siitä raportoiminen aiheuttaisi asiakkaalle ongelmia. (Knechel & Shefchik 2014, 135.)

Rosnerin ym. (2006, 26) mukaan olennaisuuden määrittelystä tekee haastavaa erityisesti se, että tilintarkastajan pitäisi pystyä jokaisen virheellisyyden kohdalla tekemään binäärinen päätös: se joko on tai ei ole olennainen. Tällaiset päätökset usein ylyksinkertaistavat monimutkaista tilannetta. Niin kuin edellisessä luvussa mainittiin, tilintarkastajat usein painottavatkin liikaa kvantitatiivisia tekijöitä, koska ne ovat yksiselitteisiä.

Messierin ja Schmidtin (2018, 335–336) mukaan tilintarkastajat suhtautuvat löyhemmin virheisiin, jotka kompensoivat toisiaan eli ovat erisuuntaisia, vaikka osa virheistä olisi yksinään olennaisia ja vaikka virheet sisältyisivät eri tilinpäätöseriin. Erityisesti tilanteessa, jossa tilintarkastaja kokee asiakkaan taholta painetta virheellisyyksien huomiotta jättämiseen ja jossa erisuuntaiset virheellisyydet sijaitsevat eri tilinpäätöserissä, tilintarkastaja todennäköisemmin pitää virheitä epäolennaisina. Kuitenkin ISA 450 -standardin mukaan on epätodennäköistä, että erisuuntainen virhe voisi kompensoida olennaista virhettä. Esimerkiksi jos liikevaihto on esitetty olennaisesti todellista suurempana, sitä ei kompensoi se, että tilikauden menot on esitetty saman verran todellista suurempina. (ISA 450.A14.)

Libbyn, Nelsonin ja Huntonin (2006, 533–535) mukaan tilintarkastajat myös pitävät taseessa tai tuloslaskelmassa esitettyjä eriä olennaisempina kuin liitetiedoissa esitettyjä. Tämä huomattiin kahdessa tutkimuksessa, joissa tutkittiin tilintarkastajien suhtautumista johdon osakeperustaiseen palkitsemiseen ja leasing-sopimukseen liittyviin virheisiin. Tilintarkastajat vaativat todennäköisemmin taseeseen tai tuloslaskelmiin sisältyvien virheiden korjaamista ja he myös käyttivät enemmän aikaa niiden korjaamista koskevien päätösten tekemiseen. Olennaisuusraja on siis suurempi liitetiedoille. Tämä voi olla joskus rationaalista, jos liitetiedoissa ilmoitettavat asiat eivät ole tilinpäätösinformaation käyttäjien kannalta yhtä olennaisia, mutta tämä voi kuitenkin olla myös ongelmallista taloudellisen raportoinnin luotettavuuden kannalta.

Erilaiset säännöt olennaisuusrajan määrittämiseksi voivat tuottaa hyvin erilaisia tuloksia. Esimerkiksi Enronin tilintarkastaja Arthur Andersen puolusti toimintaansa siten, että 51 miljoonan dollarin erä ei ollut olennainen, koska se oli alle 8 prosenttia Enronin niin sanotusta normalisoidusta tuloksesta, mikä ei ylittänyt olennaisuusrajaa. Normalisoitu tulos saatiin ottamalla huomioon aikaisempien vuosien tulokset. Jos olisi käytetty tilikauden todellista tulosta, olennaisuusraja olisi ylittynyt selkeästi. (Brody & Lowe & Pany 2003, 155–157.) Onkin vaikea kysymys, tulisiko perustana käyttää todellista vuoden nettotulosta vai pidemmän ajan keskiarvoa. ISA 320 -standardin mukaan normalisoidun tuloksen käyttäminen vertailupohjana on hyväksyttävä käytäntö (ISA 320.A5).

Chenin ym. (2008, 246) tutkimuksen mukaan merkittävä osa niistä tilinpäätöksen virheellisyyksistä, joita on pitänyt korjata jälkikäteen (restatements), on ollut käytetyn suunnitteluolennaisuuden pohjalta arvioituna epäolennaisia. Tilintarkastuksen suunnitteluvaiheessa on siis määritelty tietty olennaisuuden taso, mutta useita sen alle jääneitä virheitä on kuitenkin jälkikäteen koettu niin merkittäviksi, että niiden on katsottu kaipaavan korjaamista. Tämä ongelma korostuu erityisesti silloin, kun olennaisuuden tasona on käytetty prosenttia joko liikevaihdosta tai taseesta: tällöin korjatuista virheistä epäolennaisia on ollut 42 prosenttia. Luku on 12 prosenttia silloin, kun olennaisuustasona on käytetty viittä prosenttia nettotuloksesta. Artikkelin kirjoittajat korostavat, että tutkimuksella on useita rajoitteita, mutta tulokset saattavat kuitenkin viitata siihen, että tilintarkastajat käyttävät

usein liian korkeita olennaisuusrajoja. Tosin olennaisuusrajojen laskeminen on myös ongelmallista, sillä se lisää tilintarkastuksen kustannuksia.

Yksi ongelma on, millä tavalla edellisenä vuonna löydettyjen virheellisyyksien, joista ei kuitenkaan raportoitu, pitäisi vaikuttaa kuluvan vuoden olennaisuuden arviointiin (Messier & Martinov-Bennie & Eilifsen 2005, 182). Esimerkiksi Gistin ym. (2003, 60) mukaan on todennäköistä, että jos johto on aikaisempina vuosina tehnyt jotain kyseenalaista, kuten kiertänyt lakeja, se tekee niin edelleen. Tämän vuoksi voidaan ajatella, että ainakin aikaisempina vuosina havaitut virheellisyydet, jotka viittaavat johdon epärehelliseen toimintaan, olisi perusteltua ottaa huomioon olennaisuutta arvioitaessa. Niin kuin luvussa 2.3.2 mainitaan, Halosen ja Steinerin (2009, 144) näkemyksen mukaan on perusteltua, että aikaisempien vuosien virheellisyydet vaikuttavat työskentelyolennaisuuden tasoon. Kizirianin, Mayhew'n, ja Sneathenin (2005, 50–51) mukaan edellisinä vuosina havaitut virheet vaikuttavat voimakkaasti tilintarkastajan tekemään riskiarviioon.

Lydmanin (2014b, 38) mukaan on myös esitetty, että tilintarkastajan tulisi olennaisuutta arvioidessaan määrittellä, mikä olisi todennäköisin tilinpäätöstietojen hyväksikäyttäjryhmä. Tällöin voisi esimerkiksi tulla kyseeseen, että kahden muuten identtisen yrityksen kohdalla jotain virheellisyyttä pidettäisiin olennaisena pörssi-yhtiössä mutta ei listaamattomassa yhtiössä, koska pörssi-yhtiöiden ja listaamattomien yhtiöiden tilinpäätöstietojen hyödyntäjillä voitaisiin katsoa olevan erilaisia tietotarpeita. Lydman pitää tätä kuitenkin huonona vaihtoehtona, koska tilintarkastuksen tulisi olla kaikille yhteismitallinen.

Yhteenvedona olennaisuuden määrittämiseen liittyvistä haasteista voidaan todeta, että ISA-standardien ja kirjallisuuden perusteella esiin nousee erityisesti kolmen tyyppisiä haasteita. Ensinnäkin määrällisen olennaisuuden taso saattaa olla määritelty epätarkoituksenmukaisella tavalla, joko liian korkeaksi, jolloin tilintarkastuksen laatu heikkenee, tai liian matalaksi, jolloin tilintarkastuksen kustannukset nousevat. Toiseksi on mahdollista, ettei laadullisia tekijöitä ole riittävästi huomioitu vaan on nojattu liikaa määrälliseen olennaisuuteen. Kolmantena haasteena on, että tilintarkastaja ei riittävällä tavalla reagoi havaitsemaansa virheeseen, vaikka se on olennainen hänen itse määrittelemänsä olennaisuuden perusteella, esimerkiksi siksi, että hänellä on taloudellinen insenttiivi antaa vakio-muotoinen tilintarkastuskertomus.

Seuraavassa luvussa käsittelen toista tilintarkastuksen laadun kannalta keskeistä mutta tulkinnanvaraista käsitettä eli kohtuullista varmuutta. Luvussa esittelen tärkeimmät kohtuullisen varmuuden määrittämiseen liittyvät näkökulmat sekä ISA-standardien että kirjallisuuden perusteella.

3 KOHTUULLINEN VARMUUS SEKÄ RIITTÄVÄ JA OIKEANLAINEN TILINTARKASTUSEVIDENSSI

3.1 Tilintarkastuksen luonnolliset rajoitteet

ISA 200 -standardin mukaan tilintarkastajan on saavutettava kohtuullinen varmuus siitä, että tilinpäätös ei kokonaisuutena sisällä olennaista virheellisyyttä. Kohtuullinen varmuus on korkean mutta ei kuitenkaan absoluuttisen varmuuden taso. Tilintarkastuksen luonnollisten rajoitteiden vuoksi tilintarkastusevidenssi on luonteeltaan ennemminkin vakuuttavaa (persuasive) kuin ratkaisevaa (conclusive). (ISA 200.5.)

Luonnolliset rajoitteet aiheutuvat tilinpäätösraportoinnin luonteesta, tilintarkastustoimenpiteiden luonteesta sekä tarpeesta suorittaa tilintarkastustoimeksianto kohtuullisessa ajassa ja kohtuullisella hinnalla (ISA 200.A45). Tilinpäätösraportoinnin luonne on sellainen, että tilinpäätöksen laatiminen vaatii johdolta harkintaa ja moniin tilinpäätöksen eriin liittyy subjektiivisia arvioita. Asioiden oikealle esittämiselle tilinpäätöksessä saattaa siten olla useita vaihtoehtoja, minkä vuoksi tilinpäätöseriin voi liittyä sellaista vaihtelevuutta, jota ei voida poistaa tilintarkastustoimenpiteillä. (ISA 200.A46.)

Toiseksi tilintarkastajan mahdollisuuksille hankkia tilintarkastusevidenssiä on olemassa käytännöllisiä ja laista seuraavia esteitä. Johto ei välttämättä toimita tilintarkastajalle kaikkia relevantteja tietoja, joten tilintarkastaja ei voi koskaan luottaa siihen, että hänellä olisi täydelliset tiedot. Petosta saatetaan myös peitellä niin taitavasti, ettei tilintarkastajan voida edellyttää kykenevän sitä huomaamaan. Dokumentteja saatetaan esimerkiksi väärentää. Lopuksi tilintarkastus ei ole rikostutkinta, joten tilintarkastajalla ei ole kaikkia laillisia oikeuksia niin perusteelliseen tutkimiseen, jota väärinkäytösten havaitseminen saattaisi vaatia. (ISA 200.A47.)

Kolmanneksi tilintarkastuksessa on löydettävä tasapaino informaation luotettavuuden ja sen kustannusten välillä. Ei ole mielekäästä käsitellä kaikkea mahdollista informaatiota eikä tutkia kaikkea olettaen, että kaikki informaatio on jollain lailla virheellistä, ellei toisin todisteta. Näin ollen on tärkeää suunnitella tarkastus niin, että se voidaan toteuttaa tehokkaasti, suunnata toimenpiteitä erityisen riskisiksi arvioiduille alueille ja käyttää testaamista ja muita menetelmiä suurten tapausjoukkojen käsittelemiseksi. (ISA 200.48–49.)

3.2 Kohtuulliseen varmuuteen liittyviä haasteita ja kritiikkiä

Tilintarkastajien keskuudessa on kohdistunut jonkin verran kritiikkiä sitä kohtaan, että kohtuullinen varmuus määritellään korkeaksi varmuuden tasoksi. Joidenkin mielestä käsite ei tuo mitään lisäarvoa, sillä tilintarkastajat joka tapauksessa pyrkivät minimoimaan

olennaisen virheellisyysriskin, koska julki tuleva audit failure -tapaus helposti pilaa tilintarkastajan uran. (Goldwasser 2005, 28–31.)

Tilintarkastajat ovat kokeneet erityisen haasteelliseksi hahmottaa, mitä on kohtuullinen varmuus silloin, kun tarkastetaan käypiä arvoja, joihin liittyy erityisen suurta epävarmuutta niiden arvionvaraisuuden takia. On vaikea kysymys, minkälaista tilintarkastusevidenssiä käypien arvojen arvioista tulisi kerätä, jotta kohtuullinen varmuus saavutettaisiin. Näin ollen voisi olla perusteltua esittää tilintarkastuskertomuksessa kohtuullisen varmuuden sijasta niin sanottu negatiivinen varmuus, jonka mukaan tehtyjen tilintarkastustoimenpiteiden perusteella ei ole ilmennyt mitään sellaista, mikä antaisi syytä epäillä johdon arvioiden oikeellisuutta. (Bell & Griffin 2012, 147, 150.)

Myös Christensen ym. (2012, 135) toteavat, että mikäli johdon arvioihin käyvistä arvoista liittyy huomattavaa epävarmuutta, tilintarkastaja kykenee lähinnä lausumaan jotain arviointiin liittyvistä prosesseista ja toimintatavoista muttei itse arvioiden sisällöstä. Tämänkaltaisen toimintatapa muistuttaa enemmän negatiivisen varmuuden kuin positiivisen varmuuden hankkimista.

3.3 Kohtuullinen varmuus riittävänä ja oikeanlaisena tilintarkastusevidenssinä

Kohtuulliseen varmuuteen korkean varmuuden tasona on kohdistunut myös sellaista kritiikkiä, että sen määrittelemisen on hyvin subjektiivista: se voidaan nähdä vain hieman korkeampana varmuuden tasona kuin 50 prosentin mahdollisuus tai sitten vain aavistuksen absoluuttista varmuutta alempana tasona. Tästä näkökulmasta tarkasteltuna kohtuullisen varmuuden määrittelemisen korkeana varmuuden tasona on lähinnä tapa luoda tilinpäätösinformaation käyttäjille valheellinen illuusio siitä, että tilintarkastajat havaitsevat väärinkäytökset hyvin suurella todennäköisyydellä. (Goldwasser 2005, 28–31.) Sen jälkeen, kun PCAOB määritteli kohtuullisen varmuuden korkean varmuuden tasoksi, Big 4 -tilintarkastusyhteisöt halusivat löytää jonkin numeraalisen tavan määritellä kohtuullinen varmuus vähentääkseen korkean varmuuden subjektiivisuutta. Ne yhteisesti päätyivät määrittelemään korkean varmuuden tason tarkoittavan 90–95 prosentin varmuustasoa. Tämä määritelmä esiintyi kirjallisuudessa ensimmäisen kerran vuonna 2008 AICPA:n tilintarkastusoppaassa. (Christensen ym. 2012, 137.)

Edellä mainituista prosenttiluvuista huolimatta on kuitenkin vaikea hahmottaa, mitä kohtuullisen varmuuden hankkiminen käytännössä merkitsee ja vaatii, joten sen arvioimisessa korostuvat riittävä ja oikeanlainen evidenssi. ISA 200 -standardin mukaanhan kohtuullisen varmuuden hankkiminen on sitä, että tilintarkastajan on hankittava riittävästi oikeanlaista evidenssiä, jotta tilintarkastusriski saadaan pienennettyä hyväksyttävälle ta-

solle. Tilintarkastusevidenssin hankkimisesta on kirjoitettu paljon. Seuraavaksi pyrin tekemään yhteenvedon olennaisimmista näkökulmista ISA-standardien ja kirjallisuuden perusteella.

3.4 Riittävää ja oikeanlaista tilintarkastusevidenssiä koskevat ISA-standardit

Monet ISA-standardit ovat jollain lailla relevantteja tilintarkastusevidenssin kannalta. ISA 500 -standardissa määrätään tilintarkastusevidenssistä yleisellä tasolla. Standardeissa 501, 505, 510, 520, 530, 540, 550, 560, 570 ja 580 tilintarkastusevidenssiä käsitellään jostain tietystä näkökulmasta. Riittävän ja oikeanlaisen evidenssin hankkimisen kannalta keskeisiä ISA standardeja ovat myös standardit 315 ja 330. ISA 315 -standardi käsittelee olennaisen virheellisyyden riskien tunnistamista ja arvioimista, kun taas ISA 330 käsittelee tilintarkastajan velvollisuutta suunnitella ja toteuttaa oikeat tilintarkastustoimenpiteet arvioitujen riskien perusteella. Kohtuulliseen varmuuteen ja tilintarkastusevidenssiin vahvimmin liittyvät standardit on koottu seuraavaan taulukkoon.

Taulukko 1 Kohtuulliseen varmuuteen ja tilintarkastusevidenssiin liittyvät ISA-standardit

ISA 315	Olennaisen virheellisuuden riskien tunnistaminen ja arvioiminen yhteisöstä ja sen toimintaympäristöstä muodostetun käsityksen avulla
ISA 330	Tilintarkastajan toimenpiteet arvioituihin riskeihin vastaamiseksi
ISA 240	Väärinkäytöksiin liittyvät tilintarkastajan velvollisuuden tilintarkastuksessa
ISA 500	Tilintarkastusevidenssi
ISA 501	Tilintarkastusevidenssi – erityisesti huomioon otettavia seikkoja tiettyjä eriä tarkastaessa
ISA 505	Ulkopuoliset vahvistukset
ISA 510	Ensimmäistä kertaa suoritettavat tilintarkastustoimeksiannot – alkusaldot
ISA 520	Analyytiset toimenpiteet
ISA 530	Otanta tilintarkastuksessa
ISA 540	Kirjanpidollisten arvioiden – mukaan lukien käypää arvoa koskevat kirjanpidolliset arviot – ja niistä tilinpäätöksessä esitettävien tietojen tarkastaminen
ISA 550	Lähipiiri
ISA 560	Tilinpäätöspäivän jälkeiset tapahtumat
ISA 570	Toiminnan jatkuvuus
ISA 580	Kirjalliset vahvistusilmoitukset

ISA 315 velvoittaa tilintarkastajaa suorittamaan riskienarviointitoimenpiteitä muodostaakseen käsityksen olennaisen virheellisuuden riskistä sekä koko tilinpäätöksen tasolla että kannanottotasolla. Riskienarviointitoimenpiteet sisältävät tiedustelut, analyytiset toimenpiteet, havainnoinnin ja yksityiskohtaisen tarkastuksen. (ISA 315.5–6.) Tilintarkastajan on muodostettava kuva tarkastuksen kohteesta, sen toimintaympäristöstä ja sisäisistä kontroleista. Tämä sisältää myös taloudellisen raportoinnin kannalta relevantteihin tietojärjestelmiin perehtymisen. (ISA 315.11–13, 315.18.)

Kun toimeksiantoon liittyvät riskit on tunnistettu ja arvioitu, tilintarkastajan tulee suunnitella ja toteuttaa tarkastustoimenpiteet. Tarkastustoimenpiteet voidaan jakaa kontrollien testaamiseen, joka koskee tarkastuksen kohdetta kokonaisuutena, ja aineistotarkastustoimenpiteisiin, joiden tavoitteena on havaita kannanottotason virheellisyydet. Aineistotarkastukset voidaan jakaa analyyttisiin aineistotarkastuksiin ja yksittäisten tapahtumien tarkastamiseen. (ISA 330.4-6.)

ISA 240 käsittelee tilintarkastajan väärinkäytöksiin liittyviä velvollisuuksia. Johto on vastuussa väärinkäytösten estämisestä ja havaitsemisesta, mutta tilintarkastajan tulee kui-

tenkin riittävästi arvioida väärinkäytöksen riskiä, hankkia riittävästi oikeanlaista evidenssiä liittyen arvioituihin väärinkäytöksen riskeihin sekä reagoida asianmukaisesti havaittuihin väärinkäytöksiin ja epäilyihin väärinkäytöksiin. (ISA 240.4–10.)

Tilintarkastusevidenssin oikeanlaisuus (appropriateness) tarkoittaa sitä, että evidenssi tarjoaa relevantilla ja luotettavalla tavalla tukea johtopäätöksille, joihin tilintarkastajan lopullinen mielipide perustuu. Oikeanlaisuus on tilintarkastusevidenssin laadun mittari. Riittävyys (sufficiency) on puolestaan tilintarkastusevidenssin määrän mittari, ja sen arvioimiseen vaikuttavat olennaisen virheellisuuden riskin suuruus ja hankitun evidenssin laatu. (ISA 500.5.)

Tilintarkastajan tulee suunnitella ja toteuttaa tilintarkastustoimenpiteet siten, että ne mahdollistavat riittävän ja oikeanlaisen evidenssin saamisen. Jos evidenssinä käytettävä informaatio on asiakkaan johdon käyttämän asiantuntijan tuottamaa, tilintarkastajan tulee arvionsa mukaan perehtyä tämän asiantuntijan pätevyyteen ja työn sisältöön sekä arvioida hänen tuottamansa informaation soveltuvuutta evidenssiksi. Suunnitellessaan testauksia tilintarkastajan on valittava menetelmät siten, että ne ovat tarkoituksenmukaisia tilintarkastuksen tarkoituksen kannalta. Jos eri lähteistä hankitut evidenssit ovat keskenään ristiriidassa tai jos tilintarkastajalla on syytä epäillä informaation luotettavuutta, hänen tulee arvioida, minkälaisia muutoksia tilintarkastustoimenpiteisiin ongelman ratkaiseminen vaatisi ja millaisia vaikutuksia ongelmalla olisi tilintarkastustoimeksiantoon kokonaisuutena. (ISA 500.4, 500.8, 500.10–11.)

ISA 501 -standardissa käsitellään evidenssin hankkimista liittyen vaihto-omaisuuteen, oikeudenkäynteihin ja korvausvaatimuksiin sekä segmentti-informaatioon (ISA 501.1). ISA 505 antaa ohjeita ulkoisten vahvistusten hankkimiseen (ISA 505.1). ISA 510 -standardin aiheena ovat alkusaldot ensimmäistä kertaa suoritettavissa tilintarkastustoimeksiannoissa. Ensimmäistä kertaa suoritettava tilintarkastustoimeksianto on kyseessä, kun tilinpäätöstä ei edellisenä tilikautena tarkastettu tai tilintarkastusten suoritti toisen yrityksen tilintarkastaja. (ISA 510.1, 510.4.)

ISA 520 -standardissa säädetään tarkemmin analyttisistä aineistotarkastuksista. Analyttiset aineistotarkastustoimenpiteet sisältävät tarkastettavan kohteen taloudellisen informaation vertaamista aikaisempien tilikausien vastaavaan informaatioon, odotettuihin tuloksiin sekä saman toimialan tyypillisiin tuloksiin. Voidaan myös verrata keskenään elementtejä, joiden voidaan tilintarkastuskohteen historian perusteella olettaa noudattavan jotain ennustettavaa, säännönmukaista kuviota. Taloudellista informaatiota voidaan myös verrata relevanttiin ei-taloudelliseen informaatioon. Analyttiset toimenpiteet ovat yhteydessä kontrollien testaamiseen, sillä kontrolleja testaamalla voidaan hankkia suurempi varmuus siitä, että analyttisten tarkastustoimenpiteiden kohteena oleva informaatio on tuotettu luotettavalla tavalla. (ISA 520.5, 520.A1–A2.)

ISA 530 käsittelee otantaa tilintarkastuksen suorittamisessa. Se koskee tilintarkastajan suorittamaa tilastollista ja ei-tilastollista otantaa tilintarkastajan suunnitellessa ja valitessa

otoksia, testatessa kontrolleja ja yksityiskohtia ja arvioidessa otannasta saatuja tuloksia. (ISA 530.1.) ISA 540 -standardi koskee kirjanpidollisten arvioiden ja niistä tilinpäätöksessä esitettyjen tietojen tarkastamista. Se sisältää vaatimuksia ja ohjeistusta arvioihin liittyvien virheellisyyksien arviointiin sekä indikaattoreita mahdollisesta johdon tekemästä vääristelystä. (ISA 540.1.) ISA 550 -standardissa annetaan tarkempia ohjeita lähipiirisuhteiden ja -transaktioiden tarkastamiseen (ISA 550.1).

ISA 560 -standardi käsittelee tilinpäätöspäivän jälkeisten tapahtumien ottamista huomioon. Standardi määrää vaadittavista toimenpiteistä, kun tilinpäätöspäivän jälkeen ilmenee jotain uutta olennaista tietoa joko ennen tilintarkastuskertomuksen julkaisemista tai sen jälkeen. (ISA 560.1, 560.4.) ISA 570 -standardi liittyy toiminnan jatkuvuuden oletukseen eli going concern -oletukseen. Tilintarkastajan velvollisuutena on hankkia evidenssiä siitä, onko johdolla tilinpäätöstä laadittaessa oleva oletus toiminnan jatkuvuudesta perusteltu. Tilintarkastuksen luontaisten rajoitteiden takia tilintarkastajalta ei voida kuitenkaan edellyttää kykyä ennustaa tekijöitä, jotka saattavat aiheuttaa toiminnan loppumisen. (ISA 570.6–7.) ISA 580 käsittelee tilintarkastajan velvollisuutta hankkia kirjallisia vahvistusilmoituksia johdolta tai hallinnosta vastaavilta liittyen siihen, uskovatko he täyttäneensä velvollisuutensa tilinpäätösten valmistelussa, informaation antamisessa tilintarkastajalle ja kaikkien transaktioiden kirjaamisessa (ISA 580.9–11).

Edellä käsitellyistä ISA-standardeista huomataan, että tilintarkastajan on noudatettava monenlaisia vaatimuksia hankkiessaan ja arvioidessaan evidenssiä. Aihe on laaja, eikä tässä tutkielmassa ole tarkoituksenmukaista käydä yksityiskohtaisesti läpi eri tapoja evidenssin hankkimiseen, sillä kohtuullinen varmuus on vain yksi tutkielman teemoista. Seuraavissa luvuissa pyrin tuomaan esille olennaisimmat asiat evidenssin hankkimisesta kirjallisuuden perusteella. Käsittelyn painopiste on erityisesti riskien arvioimisessa, sillä olennaisen virheellisyyden riskien arviointi on lähtökohta tilintarkastuksen laadukkaalle toteuttamiselle.

3.5 Riittävä ja oikeanlainen tilintarkastusevidenssi kirjallisuuden perusteella

Olennaisen virheellisyyden riski vaikuttaa siihen, minkä verran ja minkälaista evidenssiä tarvitaan. Näin ollen tilintarkastusriskin arvio on perustana tilintarkastusevidenssin hankkimiselle. Tilintarkastusriski (audit risk) koostuu kolmesta komponentista: toimintarisikistä (inherent risk), kontrollirisikistä (control risk) ja havaitsemisriskistä (detection risk). Toimintariski on riski siitä, että tilinpäätös on merkittävästi virheellinen ilman sisäisiä kontrolleja. Kontrolliriski tarkoittaa sitä, etteivät edes sisäiset kontrollit poista tilinpäätöksen virheellisyyttä. Havaitsemisriski kuvaa sitä riskiä, ettei tilintarkastaja tilintarkastustoimenpiteistä huolimatta havaitse virheellisyyksiä. Toimintariski ja kontrolliriski siis

kuvaavat asiakkaan toimintaan liittyviä riskejä, kun taas havaitsemisriski liittyy tilintarkastajaan. (Oprean & Span 2009, 248–249.)

Tilintarkastajan tulee jo suunnitteluvaiheessa linjata, minkä suuruisen havaitsemisriskin hän on valmis hyväksymään eli minkälaiseen varmuuden tasoon hän tähtää. Arvioituaan riskin tilinpäätöksen merkittävästä virheellisyydestä ja arvioituaan sopivan varmuuden tason tilintarkastajan on suunniteltava tilintarkastustoimenpiteet siten, että niiden avulla saavutetaan riittävä ja oikeanlainen evidenssi. (Oprean & Span 2009, 248–249.)

Näin ollen voidaan sanoa, että toimeksiantoon liittyvän tilintarkastusriskin arvioiminen on toimeksiannon laadukkaan toteuttamisen lähtökohta. Arvio toimintariskistä ja kontrolliriskistä sekä tavoiteltu varmuuden taso yhdessä määrittävät, minkälaisia ja minkä laajuisia tarkastustoimenpiteitä tarvitaan. Seuraavaksi käsittelen omina alalukuinaan tilintarkastusriskin arvioimista ja tilintarkastuksen toteuttamista riskiarvion pohjalta.

3.5.1 Tilintarkastuksen riskiarvio tilintarkastusevidenssin hankkimisen lähtökoh- tana

Merkittävä osa riskien arvioimista käsittelevästä kirjallisuudesta keskittyy petoksen eikä tahattomien virheiden riskin arvioimiseen. Yksi mahdollinen lähestymistapa petoksen riskin arviointiin ISA 315 -standardissa mainittujen riskienarviointimenetelmien lisäksi on erilaisten varoitusmerkkien (red flags) huomioiminen. Hoganin, Rezaeen, Rileyn ja Veluryn (2008, 237) mukaan petosten havaitsemisen helpottamiseksi on kehitetty erilaisia varoitusmerkkejä, jotka saattavat olla indikaattoreita petoksesta ja joihin tilintarkastajan tulisi kiinnittää erityistä huomiota. Esimerkiksi Albrecht, Albrecht, Albrecht ja Zimbelman (2011, 171) mainitsevat kuusi tällaista varoitusmerkkiä: tilinpäätösanomaliat, sisäisten kontrollien heikkoudet, analyttiset anomaliat, työntekijöiden huomiota herättävän tuhlaileva elämäntyyli, epätyypilliset käytökset sekä vihjeet ja valitukset. Hoganin ym. (2011, 237–238) mukaan petoksen tunnistaminen on kuitenkin vaikeaa, koska tällaisia varoitusmerkkejä havaitaan melko usein eikä niiden taustalla useimmiten ole petosta. On myös vaikeaa arvioida eri riskitekijöiden painoarvoja ja yhdistellä niitä kokonaisriskin arvioimiseksi. Petoksen tekijät myös usein pyrkivät tietoisesti kätkemään tyypillisimmät petoksen varoitusmerkit, jolloin petosta ei ole helppo ainakaan alkuvaiheessa tunnistaa.

Myös Allenin, Hermansonin, Kozloskin ja Ramsayn (2006, 158, 164, 166–167) kirjallisuuskatsauksen mukaan yksittäisten riskitekijöiden arviointiin ja painottamiseen liittyy huomattavaa epävarmuutta. Riskiarviota kuitenkin näyttää parantavan se, että petoksen riskejä ja tahattoman virheen riskejä arvioidaan erillään toisistaan. Pelkästään tahattomien virheiden arvioimisesta löytyy kuitenkin niukasti artikkeleja, sillä niin kuin luvun alussa mainitsin, riskien arvioimista käsittelevät artikkelit keskittyvät yleensä petoksen riskien arvioimiseen. Tämä voi johtua siitä, että petokset ovat aiheena erityisen ajankohtainen

menneiden kirjanpitoskandaalien vuoksi (ks. esim. Fortvingler & Szivos 2016, 102) ja siitä, että johdon tekemät tahattomat virheet ovat siinä mielessä tilintarkastajan kannalta vähemmän ongelmallisia, että niihin ei liity samanlaista pyrkimystä niiden salaamiseen.

Nelsonin (2009, 7) mukaan tutkimusten perusteella vaikuttaa siltä, että tilintarkastajilla on riskien arvioimiseen liittyvistä haasteista huolimatta yleisesti ottaen riittävästi sellaista tietämystä, joka mahdollistaa erilaisten riskitekijöiden ottamisen huomioon riskiarviossa. Tällaisia riskiarvioon vaikuttavia tekijöitä ovat ainakin johdon rehellisyys ja osaaminen, asiakkaan taloudellinen tilanne ja sisäiset kontrollit sekä kerätyn evidenssin laatu. Tosin on myös viitteitä siitä, että joissain erityisissä tilanteissa tilintarkastajat muuttavat riskiarviotaan liian vähän tai liikaa saadessaan lisää informaatiota riskitekijöistä.

Kizirianin, Mayhew'n, ja Sneathenin (2005, 50–51) mukaan johdon rehellisyys vaikuttaa olennaisesti riskien arvioimiseen. Rehellisyyden tasoa voidaan pitää sisäisten kontrollien perustana. Jos johto on epärehellistä, on epätodennäköistä, että kattavatkaan kontrollit olisivat riittäviä olennaisten virheellisyyksien poistamiseksi, joten epärehellisen johdon voidaan katsoa nostavan huomattavasti kontrolliriskiä. Tutkimuksessa havaittiin kuitenkin, että tilintarkastajan riskiarvioon vaikuttivat vielä ratkaisevammin aikaisempina tilikausina esiintyneet virheet: kun edellisten tilikausien virheet otettiin huomioon, johdon rehellisyydellä ei enää ollut vaikutusta riskiarvioon.

Allenin ym. (2006, 159–160) mukaan tilintarkastajat voivat ottaa riskiarviota tehdessään huomioon myös asiakkaan strategian ja liiketoimintaprosessit. ISA 315 -standardin edellyttääkin tällaisten tekijöiden huomioon ottamisen, sillä standardin mukaan tilintarkastajan on hankittava ymmärrys asiakasorganisaation tavoitteista ja strategioista ja niihin liittyvistä liiketoimintariskeistä, jotka saattavat aiheuttaa olennaisen virheellisyyden riskein (ISA 315.11). Allenin ym. (2006, 160) mukaan tähän lähestymistapaan liittyy sekä etuja että ongelmia. Strategian ja liiketoimintaprosessien huomioiminen voi monin tavoin parantaa riskien arvioimista, mutta ongelmana on, että jos liiketoimintalähtöinen riskiarvio tuottaa positiivisen kuvan asiakkaasta, tilintarkastaja saattaa luottaa liikaa tähän kuvaan eikä välttämättä havaitse myöhemmin ilmeneviä muita riskitekijöitä.

Arens ja Elder (2006, 350, 359) painottavat asiakkaan liiketoimintariskien huomioimisen tärkeyttä. Pelkkiin tilinpäätöksen numeroihin keskittymisen sijaan on tärkeää ymmärtää ne asiakkaan liiketoimintaan liittyvät riskit, joista petokset kumpuavat. Esimerkiksi Enronin, Worldcomin ja HealthSouthin petoksia ei tulisi nähdä pelkästään tilinpäätökseen liittyvinä petoksina vaan liiketoimintaan liittyvinä petoksina. Allenin ym. (2006, 160) tapaan myös Arens ja Elder kuitenkin painottavat, ettei liiketoimintariskin arviointi riitä petosten esille saamiseksi: tarvitaan myös corporate governance -näkökulmien arviointia, kontrollien testausta ja aineistotarkastusta.

Taylor (2000, 693, 698–700, 708–709) tutki toimialatuntemuksen vaikutusta tilintarkastajan tekemiin riskiarvioon pankkialalla. Tutkimuksen mukaan ne tilintarkastajat,

joilla ei ollut erityisosaamista pankkien tilintarkastamisesta, arvioivat toimintarisikin korkeammaksi ja luottivat omaan riskiarvioonsa vähemmän kuin pankkien tilintarkastamiseen erikoistuneet tilintarkastajat. Specialistit voivat hyödyntää aiempaa tietämystään riskiarviota tehdessään. Ei-spesialisteille aiheutuisi kuitenkin suuret analyysikustannukset riittävästä toimeksiantoon perehtymisestä, koska heiltä vastaava toimialakohtainen tietämys puuttuu, joten heidän on ikään kuin varmuuden vuoksi arvioitava toimintariski korkeaksi. Ei-spesialistit myös luottivat tekemiinsä riskiarvioihin spesialisteja vähemmän. Toimialaspesialisteilla voidaan siis katsoa olevan paremmat mahdollisuudet suorittaa laadukas tilintarkastus kohtuullisilla kustannuksilla, sillä korkea riskiarvio lisää työn määrää. Toisaalta voidaan myös pohtia, voiko ei-spesialisteilla olla joissain tapauksissa spesialisteja enemmän ammatillista skeptisyyttä, koska he eivät luota tekemiinsä riskiarvioihin yhtä paljon. Myös Allenin ym. (2006, 158) kirjallisuuskatsauksen mukaan toimialatuntemus ja erikoistuminen ovat keskeisiä seikkoja tehokkaalle riskien arvioinnille.

Asiakkaaseen liittyvät tapauskohtaiset tekijät luonnollisesti vaikuttavat tilintarkastajan riskiarvioon, mutta on myös joitakin yleisiä lainalaisuuksia, mitä eriä tilintarkastajat yleensä pitävät erityisen riskialttiina. Desain (2016, 523–524) mukaan tilintarkastajat luontaisesti arvioivat olennaisiin, tulosta lisääviin eriin liittyvän suuremman riskin kuin olennaisiin, tulosta pienentäviin eriin. Tämän seurauksena tulosta lisäävien olennaisten erien kohdalla tehdään lähtökohtaisesti enemmän tilintarkastustoimenpiteitä. Tämä ero kuitenkin pienenee, jos tilintarkastaja saa asiakkaasta siihen viittaavaa tietoa, ettei asiakkaalla ole intressiä aggressiiviseen tuloksenjärjestelyyn. Desain ja Gerardin (2013, 34) mukaan tilintarkastajan tulisi suhtautua huolellisesti sekä tulosta lisääviin että tulosta pienentäviin eriin. Tilintarkastajat kuitenkin antavat suuremman painoarvon tulosta lisääville erille, koska riskin oikeudenkäynnille on huomattu olevan erityisen suuri silloin, kun tilintarkastaja ei raportoi sellaisesta tuloksenjärjestelystä, jolla johto näyttää tuloksen todellista suurempana (Heninger 2001, 124). Niin kuin luvussa 2.5 todettiin, Libbyn ym. (2006, 533–535) mukaan tilintarkastajat arvioivat myös tilinpäätökseen ja taseeseen sisältyviin eriin liittyvät riskit suuremmiksi kuin liitetietoihin sisältyviin eriin, joten niiden tarkistamiseen panostetaan enemmän.

Vaikka tilintarkastusriskiä arvioitaessa tulisi standardien mukaan arvioida erikseen toimintariskiä ja kontrolliriskiä, Millerin, Ciprianon ja Ramsayn (2012, 456) mukaan tilintarkastajat kuitenkin käytännössä arvioivat niitä yhdessä. Tilintarkastajat tyypillisesti olettavat tietyn tasoiset kontrollit arvioidessaan toimintariskiä, mikä saattaa joskus johtaa siihen, että toimintariskiä ei osata arvioida niin korkeaksi kuin standardit edellyttävät, jos kontrollit ovatkin oletettua heikkommat. Tällöin tilintarkastuksen laatu heikkenee, koska olennaisen virheellisyyden riskiä ei arvioida riittävän korkeaksi.

Riskiarvion tekemisen lisäksi toinen olennainen näkökulma on se, missä määrin tehty riskiarvio vaikuttaa tilintarkastuksen toteuttamiseen ja missä määrin riskien tiedostaminen johtaa siihen, että ne kyetään tilintarkastustoimenpiteillä minimoimaan. Yksi tapa

tarkastella riskin huomioimista tilintarkastuksessa on pohtia sitä, mitä on tutkittu tilintarkastuspalkkioista. Tilintarkastuspalkkion suuruuden on yleisesti katsottu heijastavan joko tarkastamiseen vaadittavaa työn määrää, toimeksiantoon liittyvää riskiä tai molempia. Paljon työtä vaativista toimeksiannoista peritään suurempia palkkioita. On myös mahdollista, että tilintarkastaja arvioi toimeksiantoon liittyvän poikkeuksellisen suuria riskejä, minkä vuoksi riskin pienentämiseksi tarvitaan tavallista enemmän tarkastustyötä, mikä nostaa palkkiota. Esimerkiksi Hay, Knechel ja Wong (2006, 182) havaitsivat meta-analyyssissään, että kokoa, monimutkaisuutta ja riskiä kuvaavat muuttujat ovat yhteydessä tilintarkastuspalkkion kokoon.

Näin ollen voisi olettaa, että tilintarkastuksen laatuun voi yleisesti ottaen hyvin luottaa siitä huolimatta, että tilintarkastaja on arvioinut toimeksiantoon liittyvän suuria riskejä, koska tilintarkastajat kompensoivat näitä riskejä tekemällä vastaavasti enemmän tilintarkastustoimenpiteitä. On kuitenkin jossain määrin epäselvää, missä määrin riskialttiiden toimeksiantojen korkeampien palkkioiden voidaan nähdä takaavan hyvää laatua. Korkeat palkkiot voivat heijastaa lisääntyneen työmäärän lisäksi myös sitä, että tilintarkastajat haluavat erityisen riskisistä toimeksiannoista riskipreemion vastineeksi siitä, että tilintarkastuksen epäonnistuessa heille voi tulla sanktioita, jotka uhkaavat heidän uraansa. Esimerkiksi Hribar, Kravet ja Wilson (2014, 507) toteavat, että tilintarkastajat reagoivat riskiin lisäämällä toimeksiantoon käytettäviä työtunteja, nostamalla riskipreemiota tai kumppaakin, ja näistä vaihtoehdoista kaikki nostavat palkkiota.

Hribar ym. (2014, 507–510) käyttävät tutkimuksessaan ”selittämättömän suuria tilintarkastuspalkkioita” (UAF, unexplained audit fees), jotka jäävät jäljelle, kun palkkiosta poistetaan se osuus, joka määräytyy tilinpäätöksen laatuun liittymättömien tekijöiden, kuten tilintarkastuksen laajuuden, perusteella. Palkkion UAF-osuus siis pyrkii kuvaamaan sitä osaa palkkiosta, joka heijastaa tilinpäätöksen laatuun kohdistuvaa riskiä. Tutkimuksen mukaan UAF on selkeästi yhteydessä siihen, että tilinpäätös sisältää olennaisen virheen. Näin ollen tämän tutkimuksen mukaan korkeampi palkkio ei näytä takaavan sitä, että tilintarkastaja pystyisi täysin kompensoimaan korkeaa riskiä lisäämällä tilintarkastustyötä. Tätä selitetään sillä, että vaikka tilintarkastaja pystyisi jossain määrin vähentämään riskiä lisäämällä tarkastustoimenpiteitä, puutteet asiakkaan toiminnassa johtavat silti melko todennäköisesti virheellisyyksiin tilinpäätöksessä, mikä pitää riskin edelleen korkealla tasolla.

Blankleyn, Hurttin ja MacGregorin (2012, 82, 92–93) artikkelissa esitetään toinen näkökulma asiaan. Heidän tutkimuksensa tuloksena oli, että matalat tilintarkastuspalkkiot johtavat todennäköisemmin tilinpäätösten korjaamisiin (restatements), kun sisäisten kontrollien vaikutus poistetaan, koska matalat palkkiot ovat yhteydessä siihen, ettei tilintarkastaja tee tarpeeksi tarkastustoimenpiteitä tai tee oikeanlaisia riskiarvioita. Matalien palkkioiden kohdalla tilintarkastajien on kustannussyistä vähennettävä toimeksiantoon

kuluvaa aikaa, mikä johtaa heikkoon tarkastuksen laatuun. Tutkimuksessa todetaan kuitenkin, että yrityksissä, joiden tilinpäätöstä pitää korjata, on usein heikko sisäisten kontrollien laatu, mikä nostaa tilintarkastuspalkkiota. Tämä on linjassa edellä esitettyjen Hribarin ym. (2014, 507–510) tutkimusten tulosten kanssa, joiden mukaan korkeita palkkioita maksetaan usein silloin, kun asiakkaan toiminta on jollain lailla heikkolaatuista.

Näin ollen tilintarkastuspalkkioita koskevien tutkimusten perusteella on jossain määrin epäselvää, missä määrin tilintarkastajat pystyvät eliminoimaan riskejä ottamalla ne huomioon tilintarkastuksen toteuttamisessa. Tutkimuksia, joissa on havaittu jonkin muutujan nostavan tilintarkastuspalkkioita, on runsaasti. Esimerkiksi Qu, Yao ja Percy (2018, 1) toteavat tutkimuksessaan, että johdon pääomaperusteiset kannustimet selkeästi kasvattivat tilintarkastuspalkkioita, kun kannustimien pohjalla olivat tilinpäätösperusteiset mitarit. Habib, Gong ja Hossain (2013, 774) havaitsivat, että tilintarkastajat veloittavat korkeampia palkkioita niiltä yrityksiltä, jotka ovat markkinoilla yliarvostettuja. He esittivät tulokselle kaksi mahdollista tulkintaa: korkea palkkio voi olla merkki siitä, että tilintarkastajat tekevät riittävästi tarkastustoimenpiteitä taatakseen hyvän laadun yliarvostukseen liittyvästä riskistä huolimatta, tai sitten sen voi tulkita niin, että toimeksiantoon liittyvä tavallista suurempi tilintarkastusriski, koska yliarvostettujen yritysten johtajat syyllistyvät usein tilinpäätöslukujen vääristelyyn. Visvanathanin (2017, 242–243) mukaan aineettomien omaisuuserien suuri osuus taseesta on yhteydessä korkeampiin palkkioihin. Tämä voi johtua sekä niiden tarkastamisen vaatimasta suuresta työmäärästä että riskistä, että ne esitetään taseessa todellista arvoa suurempina.

Niin kuin aiemmin mainittiin, pohdinta tilintarkastuspalkkioiden yhteydestä laatuun on osa laajempaa teemaa, miten hyvin tilintarkastajat osaavat ottaa riskin huomioon tarkastustoimenpiteitä toteutettaessa eli miten vahva yhteys riskinarviointitoimenpiteiden ja varsinaisten tarkastustoimenpiteiden välillä on. Allenin ym. (2006, 169) tekemän kirjallisuuskatsauksen mukaan riskiarvioiden ja tarkastustoimenpiteiden välillä näyttää olevan heikosti positiivinen yhteys. Arvioiden riskien ottamisessa huomioon tilintarkastusta toteutettaessa olisi parantamisen varaa. Erityisesti petoksen riskien suhteen yleinen ongelma näyttää olevan, että tilintarkastajat reagoivat riskiin liikaa tekemällä lisää samantaisia toimenpiteitä sen sijaan, että riskiin vastattaisiin juuri siihen riskiin soveltuvilla toimenpiteillä.

Fukukawa, Mock ja Wright (2006, 60) tutkivat tilintarkastusriskin ja tilintarkastustoimenpiteiden yhteyttä Japanissa. Myös heidän tutkimuksensa johtopäätöksenä oli, että riskiarvio ei vaikuta tarpeeksi tarkastustoimenpiteiden toteuttamiseen. Myös Fortvingler ja Szivos (2016, 109) saivat tutkimuksessaan samansuuntaisia tuloksia. Heidän mukaansa unkarilaiset tilintarkastajat joko toteuttivat samoja standarditoimenpiteitä kuin ennenkin tai sitten nostivat otoskokoja, kun he havaitsivat toimeksiantoon liittyvän tavallista suuremman petoksen riskin. Tilintarkastajat myös hyödynsivät tällöin enemmän johtotason

tilintarkastajia, joilla on enemmän asiantuntemusta. Otokokojen nostaminen lisäsi työtunteja, ja lisätyötunnit teetettiin erityisesti johtotason tilintarkastajilla. Näin ollen riskien tiedostaminen ei johtanut kovin laadukkaaseen ja tehokkaaseen tilintarkastussuunnitelmaan. Fortvingler ja Szivos päättelivät tämän johtuvan erityisesti siitä, että tilintarkastajien osaaminen petoksen riskin huomioimisessa tilintarkastussuunnitelmassa on puutteellista.

Janvrin, Bierstaker ja Lowe (2009, 115) tutkivat tietokoneella toteutettavia tilintarkastustoimenpiteitä. He saivat varsin positiivisia tuloksia riskiarvion ja tarkastustoimenpiteiden yhteydestä. Tilintarkastajan arvioima kontrolliriski vaikutti selvästi tietokoneella toteuttavien tarkastustoimenpiteiden luonteeseen.

Riskiarvion tekeminen ja tarkastustoimenpiteiden toteuttaminen arvion pohjalta ovat siis kriittisiä vaiheita kohtuullisen varmuuden saavuttamiseksi. Kirjallisuuden perusteella tilintarkastajilla on ongelmia sekä riskiarvion tekemisessä että tilintarkastuksen kunnollisessa suunnittelussa ja toteuttamisessa tehdyn riskiarvion perusteella. Seuraavaksi käsitelen tilintarkastusevidenssin hankkimista eli varsinaisten tilintarkastustoimenpiteiden tekemistä.

3.5.2 Tilintarkastusevidenssin hankkiminen

Oikeanlaisen tilintarkastusevidenssin tulee olla relevanttia ja luotettavaa. Halosen ja Steinerin (2010, 84–85) mukaan tilintarkastusevidenssin relevanssi tarkoittaa sitä, että sillä on looginen yhteys tarkastustoimenpiteen tarkoitukseen. Joillakin tarkastustoimenpiteillä pyritään testaamaan jotain tiettyä kannanottoa, joten ollakseen relevanttia evidenssin on oltava merkityksellistä sen kannanoton kannalta. Evidenssin luotettavuudesta on olemassa joitakin yleistyksiä, millä tavalla tuotettua evidenssiä yleensä pidetään luotettavana. Yleensä luotettavana voidaan pitää yhteisön ulkopuolisista riippumattomista lähteistä hankittua evidenssiä, yhteisössä sisäisesti tuotettua evidenssiä, jos sitä koskevat kontrollit toimivat tehokkaasti, tilintarkastajan itse hankkimaa evidenssiä, dokumentoidussa muodossa olevaa evidenssiä kuten papereita ja sähköisiä dokumentteja sekä evidenssiä, joka perustuu alkuperäisiin dokumentteihin kopioiden sijasta.

PCAOB:n vuonna 2013 teettämän selvityksen tulokset ovat hyvä esimerkki siitä, miten se usein parantaa evidenssin luotettavuutta, jos tarkastaja tuottaa evidenssin itse. Selvityksen mukaan peräti 15 prosentissa tutkituista tilintarkastustoimeksiannoista tilintarkastaja ei ollut hankkinut riittävää evidenssiä siitä, että tilintarkastusasiakkaan sisäiset kontrollit tilinpäätösraportoinnin oikeellisuuden varmistamiseksi olivat tehokkaita. Kyse on USA:ssa julkisilla yhtiöillä käytössä olevista ICOFR-käytännöistä (Internal Control Over Financial Reporting), joilla yhtiöt pyrkivät sisäisten kontrolliensä avulla minimoimaan tilinpäätöksessä olevat virheellisyydet. Selvityksen mukaan tilintarkastajat usein

epäonnistuivat näiden kontrollien testaamisessa, mihin oli tärkeänä syynä se, että tilintarkastajat liian usein luottivat jonkun muun kuten asiakkaan sisäisen tarkastajan tekemiin testauksiin. Erityisesti sisäiseen tarkastukseen luottaminen korkean riskin alueilla, jotka sisälsivät paljon arvionvaraisuutta, oli suuri ongelma. (McCollum 2013, 13; Center For Audit Quality.)

Liika luottamus asiakkaan itse tuottamaan evidenssiin liittyy laajempaan teemaan, ammatilliseen skeptisyyteen. Tilintarkastajan pitää noudattaa riittävää ammatillista skeptisyyttä toimeksiantoa suunnitellessaan ja toteuttaessaan (ISA 200 15). Nelsonin (2009, 1–3) mukaan on olemassa kaksi eri lähestymistapaa ammatillisen skeptisyyden määrittelymiseen, neutraali lähestymistapa ja oletusarvoisen epäilyn lähestymistapa (presumptive doubt). Neutraalilla tavalla määriteltynä ammatillinen skeptisyys vaatii tilintarkastajalta huolellista evidenssin keräämistä ja sen arvioimista mutta se ei edellytä tilintarkastajalta sen pitämistä lähtökohtana, että johto toimii epärehellisesti. Tilintarkastajan suhtautuminen on siinä mielessä neutraali, että hän ei oleta johdon rehellisyyttä eikä epärehellisyyttä. Oletusarvoisen epäilyn lähestymistavassa puolestaan tilintarkastajalta edellytetään sen pitämistä lähtökohtana, että tilinpäätöksessä on olennainen virhe, jolloin tilintarkastajan on kerättävä paljon vakuuttavaa evidenssiä sen osoittamiseksi, että tämä oletus ei päde. Oletusarvoisen epäilyn lähestymistavan valitseminen merkitsee sitä, että vähimmäisvaatimukset kerättävälle evidenssille nousevat. Nelsonin mukaan tilintarkastusalan sääntelijät ja valvojat yleensä vaativat tilintarkastajilta oletusarvoisen epäilyn mukaista ammatillista skeptisyyttä.

Halonen ja Steiner (2010, 90–98) mainitsevat useita tilintarkastusevidenssin hankkimisen menetelmiä, joita voidaan käyttää joko ISA 315 -standardin vaatimina riskienarviointitoimenpiteinä tai ISA 330 -standardin vaatimina kontrollien testausmenetelminä ja aineistotarkastusmenetelminä riippuen tilanteesta. Mainittuja menetelmiä ovat yksityiskohtainen tarkastus, havainnointi, ulkopuoliset vahvistukset, uudelleenlaskenta, uudelleen suorittaminen, analyttiset toimenpiteet ja tiedustelut.

Yksityiskohtainen tarkastus käsittää kaikenlaisen aineiston tutkimisen. Tutkittava asia voi olla paperilla tai sähköisessä muodossa tai se voi olla myös fyysinen omaisuus. Havainnoinnissa taas tilintarkastaja käyttää aistejaan asiakkaan toimintojen arvioimisessa. Tilintarkastaja voi esimerkiksi tutkia asiakkaan käytössä olevia tiloja tai katsella, miten työntekijät hoitavat tehtäviään. Ulkopuolinen vahvistus on tilintarkastusevidenssiä, jota tilintarkastaja saa kolmannelta osapuolelta. Uudelleenlaskenta on aineiston matemaattisen oikeellisuuden tarkistamista. Tilintarkastaja voi esimerkiksi laskea itse poistojen määrän. Uudelleen suorittaminen on sitä, että tilintarkastaja kokeilee itse suorittaa toimenpiteitä tai kontroleja, jotka on alun perin suoritettu osana asiakkaan sisäistä valvontaa. Analyttisillä toimenpiteillä analysoidaan sekä taloudellisten että ei-taloudellisten tietojen välillä olevia yhteyksiä. Näihin toimenpiteisiin kuuluu myös se, että tutkitaan havaittuja vaihteluita tai yhteyksiä, jotka tuntuvat olevan ristiriidassa muiden tietojen

kanssa tai jotka poikkeavat merkittävästi odotetuista arvoista. Tiedustelut ovat tiedon hankkimista asiaan perehtyneiltä henkilöiltä, jotka voivat toimia joko yhteisön sisä- tai ulkopuolella. (Halonen & Steiner 2010, 91–98.)

Bedard, Mock ja Wright (1999, 96–98, 120–121) tekevät artikkelissaan yhteenvedon siitä, mitä tilintarkastusevidenssin hankkimisen suunnittelemisesta on tutkittu. Artikkelin mukaan evidenssin hankkimista suunniteltaessa on tehtävä viidenlaisia päätöksiä: on päätettävä tilintarkastustoimenpiteiden fokuksesta, luonteesta, laajuudesta, ajoituksesta ja toimenpiteiden tekijästä. Käytännön esimerkkinä evidenssin hankkimisen suunnittelussa tehtävistä päätöksistä mainitaan, että eristä, jotka poikkeavat huomattavasti oletetusta (päättös fokuksesta), voidaan päättää tehdä vahvistuksia (päättös luonteesta) vuoden lopussa (päättös ajoituksesta) käyttäen erityisen suuria otoksia (päättös laajuudesta), ja vahvistuksia arvioi johto (päättös toimenpiteen tekijästä). Artikkelin mukaan tilintarkastajat yrittävät useimmiten pienentää tilintarkastusriskiä ensisijaisesti panostamalla tilintarkastustoimenpiteiden laajuuteen.

Riskin pienentäminen tilintarkastustoimenpiteiden määrää lisäämällä on kuitenkin Budescun, Peecherin ja Solomonin (2012, 31, 36) mukaan ongelmallista, koska tietyissä olosuhteissa se saattaa jopa suurentaa riskiä. Budescun ym. suorittaman simulaation mukaan jos tilintarkastusevidenssissä oleva vääristymä on petoksen takia suurempi kuin olennaisuuden taso, lisäevidenssin hankkiminen voi jopa suurentaa riskiä, kun tilintarkastaja vain hankkii suuremman määrän vääristynyttä evidenssiä. Tätä ongelmaa voidaan pitää merkittävänä, koska Dyckin, Morsen ja Zingalesin (2013, 4) mukaan on arvioitu, että jopa 14,5 prosentissa USA:n pörssiyrityksistä esiintyisi petosta. Budescun ym. (2012, 37) mukaan tilintarkastusriskin pienentämisessä tilintarkastajan on keskeistä perehtyä asiakkaan sisäisiin kontroleihin, jotta tilintarkastaja olisi tietoinen siitä, millä tavalla evidenssi voi olla vääristynyttä. On myös tärkeää täydentää perinteisiä tarkastustoimenpiteitä sellaisilla toimenpiteillä, joilla hankittavaa evidenssiä johto ei ole päässyt vääristelemään. On siis tärkeää miettiä myös toimenpiteiden luonnetta pelkän laajuuden sijaan. Tämä on linjassa edellisessä luvussa esitetyn Allenin ym. (2006, 169) havainnon kanssa, jonka mukaan petoksen riskeihin vastataan liian usein tekemällä lisää samanlaisia tarkastustoimenpiteitä.

Yksi erityinen ongelma on se, että tilintarkastajilla on usein vaikeuksia suorittaa tarkoituksenmukaista aineistotarkastusta silloin, kun kontroleissa on havaittu puutteita. Mauldinin ja Wolfen (2014, 658–660, 675–676) tutkimuksen mukaan peräti kolmasosa tutkimukseen osallistuneista senior-tason tilintarkastajista koki otoskoon kasvattamisen riittäväksi toimenpiteeksi, vaikka tiesivät aineistotarkastuksen kohteena olevan prosessin olevan epäluotettava puutteellisten kontrollien vuoksi. He siis kokivat riittäväksi hankkia lisää epäluotettavaa evidenssiä, vaikka he tiesivät evidenssin olevan epäluotettavaa puut-

teellisten kontrollien vuoksi. Tutkimuksessa todetaan, että kontrollipuutteisiin vastaaminen tehokkaalla aineistotarkastuksella on monelle kokeneellekin tilintarkastajalle ongelmallinen osa-alue.

Yksi erityiskysymys on se, miten hankitaan evidenssiä aineettomista omaisuuseristä. Visvanathanin (2017, 243–249) mukaan aineellisten ja aineettomien omaisuuserien tarkastamiseen käytetään periaatteessa samoja tarkastustoimenpiteitä, mutta niiden soveltaminen aineettomien erien tarkastamiseen voi kuitenkin olla monimutkaisempaa. Aineellisten erien varmentaminen eli verifiointi on usein aika suoraviivaista, mutta esimerkiksi liikearvon tarkastaminen vaatii tutustumista monimutkaisiin käyvän arvon arvioihin. Näin ollen aineeton omaisuus vaatii usein tilintarkastajalta enemmän panostusta. Tutkimus osoittaa, että tilintarkastuspalkkiot nousevat, kun aineettomien erien osuus taseen loppusummasta kasvaa.

Tilintarkastusevidenssin riittävyteen vaikuttavat tilintarkastajat valitsevat otoskoot sekä se, mitä yksittäisiä eriä on otettu tarkastettavaksi. Valitessaan tarkastettavia kohteita tilintarkastaja voi arvionsa mukaan joko päättää tarkastaa kaikki erät, valita tarkastettavaksi erityisiä eriä tai käyttää otantaa. Kaikkien erien tarkastaminen ei luonnollisesti tarkoita kaikkia asiakkaan toimintaan kuuluvia eriä vaan sitä, että tarkastetaan koko aineisto, josta jokin liiketapahtumien laji tai tilin saldo muodostuu. Tämä voi olla perusteltua esimerkiksi, jos perusjoukko on määrältään pieni mutta erät ovat arvoltaan suuria, tai jos koko aineiston tarkastaminen on kustannustehokasta jonkin tietojärjestelmän prosessin luonteesta johtuen. (Halonen & Steiner 2010, 87–88, 92–93.)

Coppage ja Shastri (2014, 28) tuovat esille erityisiä tekijöitä, joiden vuoksi tarkastustoimenpiteitä voi olla syytä joko laajentaa tai muuttaa. Mainittuja tekijöitä ovat se, jos yhdestä lähteestä hankittu evidenssi on ristiriidassa muualta saadun tiedon kanssa, jos havaitaan säännönmukaisia virheellisyyksiä tai epä johdonmukaisuuksia, jos jokin erä sisältää huomattavaa arvionvaraisuutta, jos johdon tekemät arviot vaikuttavat kohtuuttomilta, jos tilikauden loppuvaiheessa tehdään paljon kirjanpidollisia oikaisuja, jos on lähipiirransaktioita, jos käytetään spesialisteja ja jos on juuri alettu soveltamaan uusia tilinpäätösstandardeja tai -säännöksiä.

Niin kuin tässä luvussa esitetyistä asioista huomataan, monenlaiset seikat voivat vaikuttaa evidenssin tarpeeseen ja tilintarkastajien on mahdollista käyttää useita erilaisia menetelmiä sen hankkimiseksi. Tilintarkastusalan säännöksissä ja standardeissa on mahdollista ottaa kantaa jokaiseen tilanteeseen, joten siksi tilintarkastuksessa on tärkeänä periaatteena ammatillinen harkinta. Tilintarkastajan tulee harjoittaa ammatillista harkintaa suunnitellissaan ja suorittaessaan tilintarkastusta (ISA 200.16).

Lungeanun (2012, 113) mukaan tarvittavien tarkastustoimenpiteiden luonteen, ajoituksen ja laajuuden määrittäminen vaatii ammatillista harkintaa. Burns ja Fogarty (2010, 312, 319) korostavat sen tärkeyttä, että tilintarkastusalan säännökset ja standardit mahdollistavat tilintarkastajille ammatillista harkintaa sen sijaan, että pyrittäisiin laatimaan

yksityiskohtaisia ohjeita kaikkiin ongelmatilanteisiin. Säännösten tulee ottaa huomioon, että tilintarkastajat tekevät ratkaisunsa monimutkaisessa ympäristössä. Kun säännökset sisältävät tarkkojen ohjeiden sijasta tai lisäksi myös yleisiä periaatteita, ne tarjoavat enemmän liikkumavaraa, jolloin niitä on helpompi soveltaa tarkoituksenmukaisesti esimerkiksi erikokoisiin asiakkaisiin. Toisaalta sääntöpohjaisissa standardeissa on luonnollisesti se vahvuus, että ne tekevät ratkaisukäytännöstä ennustettavampaa. Ammatillisen harkinnan tärkeydestä huolimatta tilintarkastusvalvojat ovat kuitenkin nähneet ammatillisessa harkinnassa sen ongelman, että tilintarkastajat saattavat käyttää sitä oikeuttamaan kaikenlaisia ratkaisuja, jotka eivät ole hyvin perusteltuja (Wedemeyer 2010, 321). Ammatillinen harkinta muodostaa siten haasteen sekä tilintarkastajalle että tilintarkastusvalvonnalle: se on välttämätöntä joustavuuden ja tarkoituksenmukaisuuden lisäämiseksi, mutta sillä ei voida kuitenkaan perustella minkälaisia ratkaisuja tahansa.

4 TILINTARKASTUKSEN EPÄONNISTUMINEN

Tutkielmassa on jo aiemmin määritelty, että tilintarkastuksen epäonnistuminen tarkoittaa tilintarkastusriskin toteutumista eli sitä, että tilinpäätökseen sisältyy olennainen virheellisyys (toimintariski ja kontrolliriski), jota tilintarkastaja ei havaitse (havaitsemisriski). Tällöin tilintarkastuksen epäonnistumisen todennäköisyyttä voivat nostaa sekä tilintarkastusasiakkaaseen ja -toimeksiantoon liittyvät tekijät, jotka nostavat toimintariskiä ja kontrolliriskiä, sekä tilintarkastajaan liittyvät tekijät, jotka nostavat havaitsemisriskiä.

ISA 200 -standardin määritelmän mukaan toimintariski on kannanottotasolla riski siitä, että jokin kannanotto on altis olennaiselle virheellisyydelle (ISA 200.13). Näin ollen jotkin tilinpäätöksen erät saattavat olla luonnostaan sellaisia, että niihin helposti muodostuu virheellisyys. ISA 200 -standardissa mainitaan esimerkkeinä, että toimintariski voi olla suurempi erissä, jotka sisältävät monimutkaisia laskelmia tai jotka saadaan arvioimalla (ISA 200.A38).

Seuraavissa alaluvuissa käsitelen sitä, minkälaisia tilintarkastuksen epäonnistumiset tyypillisesti ovat ja minkälaisista tekijöistä ne usein johtuvat. Erityisen riskisiä tilinpäätöseriä käsitelen omana alalukunaan.

4.1 Tilintarkastuksen epäonnistuminen ja siihen johtavat tekijät

Tackett (2004, 341–342) jakaa tilintarkastuksen epäonnistumisen perimmäiset syyt neljään kategoriaan. Tilintarkastuksen epäonnistuminen voi johtua tilintarkastajan inhimillisestä erehtymisestä, tilintarkastajan tekemästä petoksesta, tilintarkastajan suorasta tai epäsuorasta asiakkaaseen liittyvästä taloudellisesta intressistä tai tilintarkastajan ja asiakkaan liian läheisistä suhteista. Kun verrataan tätä edellä esitettyyn tilintarkastusriskin määritelmään, huomataan, että Tackettin esittämät syyt viittaavat nimenomaan havaitsemisriskin toteutumiseen.

Tilintarkastajan asiakkaaseen liittyvä taloudellinen intressi tai tilintarkastajan ja asiakkaan liian läheinen suhde uhkaavat tilintarkastajan ammatillista riippumattomuutta. Ammatillinen riippumattomuus puolestaan pienentää havaitsemisriskiä. Riippumattomuus on yksi keskeisimpiä tekijöitä tilintarkastuksen laadussa (ks. esim. Copping ja Shastri 2014, 24–25). Riippumattomuus muodostuu kaksivaiheisesti siitä, että tilintarkastaja kykenee asioiden objektiiviseen arviointiin sekä toimeksiannon aikana etsiessään olennaisia virheellisyyksiä (discovery phase) että raportointivaiheessa, kun mahdollisista havaituista virheellisyyksistä pitäisi keskustella asiakkaan johdon kanssa tai raportoida tilintarkastuskertomuksessa. (Kizirian & Sargsyan 2016, 129).

Riippumattomuus voidaan myös jakaa todelliseen riippumattomuuteen (independence in fact), joka viittaa tilintarkastajan oikeanlaiseen, todellisen riippumattomuuden mahdollistavaan mielentilaan, ja ulkoiseen riippumattomuuteen (independence in appearance), joka edellyttää sellaisten tosiasioiden tai olosuhteiden välttämistä, jotka voisivat saada rationaalisen ja asioihin perehtyneen kolmannen osapuolen perustellusti epäilemään tilintarkastajan riippumattomuutta. Vaikka puutteet ulkoisessa riippumattomuudessa eivät välttämättä tarkoita, että tilintarkastajan todellisessa riippumattomuudessa olisi puutteita, ne kuitenkin riittävät yksinään horjuttamaan luottamusta tilintarkastuksen laatuun. (Pott, Mock ja Watrin 2009, 12.) Keskusteluissa tilintarkastajan ammatillisen riippumattomuuden vaarantavista tekijöistä tyypillisimmin nousevat esille tilintarkastajan toimikauden kesto sekä tilintarkastajan tarjoamat oheispalvelut.

On esitetty, että tilintarkastajan ammatillinen riippumattomuus voi vaarantua, jos sama tilintarkastaja tarkastaa liian pitkään samaa asiakasta, koska tällöin tilintarkastajan ja asiakkaan suhde saattaa muodostua liian läheiseksi. Esimerkiksi SEC on ollut huolissaan, että tilintarkastajan ammatillinen riippumattomuus on uhattuna, jos tilintarkastajan toimikausi kestää pitkään. Geigerin ja Raghunandanin vuonna 2002 julkaistun tutkimuksen mukaan näyttää kuitenkin siltä, että tilintarkastajien pitkien toimikausien ja tilintarkastuksen epäonnistumisten välillä vallitseekin käänteinen yhteys. Tutkimuksessa tutkittiin vuosina 1996–1998 konkurssin tehneitä yrityksiä ja havaittiin, että tilintarkastaja oli todennäköisemmin antanut going concern -arvion suhteen mukautetun tilintarkastuskertomuksen, jos toimikausi oli jatkunut pitkään. Käänteinen yhteys pitkän toimikauden ja tilintarkastuksen epäonnistumisen välillä voi selittyä joko sillä, että uuden asiakkaan johto heikentää tilintarkastajan ammatillista riippumattomuutta erityisesti toimikauden alussa tai että toimikauden jatkuessa tilintarkastaja oppii asiakkaasta tärkeitä asioita. Tutkimus tosin koskee vain niitä tilintarkastuksen epäonnistumisia, jotka liittyvät going concern -arvioihin. (Geiger & Raghunandan 2002, 67–68, 75–76.)

Myös Knechel ja Vanstraelen (2007, 113–114, 124) tutkivat tilintarkastajan toimikauden pituuden vaikutusta tilintarkastajan riippumattomuuteen ja tilintarkastuksen laatuun. Myös he käyttivät laadun mittarina going concern -arvioita. Tutkimus suoritettiin Belgiassa, jossa tutkimuksen tekijöiden mielestä on esimerkiksi USA:han verrattuna erityisen suuri riski siihen, että pitkä toimikausi heikentää tilintarkastuksen laatua. Tutkimuksen tuloksena saatiin, ettei pitkä toimikausi vähentänyt sen todennäköisyyttä, että tilintarkastaja ei antanut negatiivista going concern -arviota, vaikka asiakas meni myöhemmin konkurssiin. Toisaalta tilintarkastajat eivät myöskään kehittyneet olennaisesti paremmiksi konkurssin ennustamisessa toimikauden pidentyessä. Tutkimuksen mukaan vaikuttaa siltä, ettei pitkä toimikausi heikennä eikä paranna tilintarkastuksen laatua.

Pott ym. (2009, 217–225) erottavat kirjallisuuskatsauksessaan tilintarkastusyhteisön toimikauden keston tilintarkastajan toimikauden kestosta. Heidän mukaansa empiirinen

tutkimus kokonaisuutena viittaa siihen, että pakollisen rotaation hyödyt ovat kyseenalaiset. Tämä voi kuitenkin johtua siitä, että useimmissa tutkimuksissa tutkitaan toimikauden kestoja tai rotaatiota nimenomaan tilintarkastusyhteisön näkökulmasta. Nämä tutkimukset eivät välttämättä ole yleistettävissä siihen, parantaako yksittäisen tilintarkastajan (audit partner) pakollinen rotaatio tilintarkastuksen laatua. Asiaa käsittelevät tutkimukset ovat tuottaneet ristiriitaisia tuloksia.

Tilintarkastajan asiakkaalle tarjoamat oheispalvelut ovat puolestaan yksi tekijä, joka saattaa aiheuttaa Tackettin mainitseman asiakkaaseen liittyvän taloudellisen intressin. Oheispalvelujen tarjoaminen vahvistaa taloudellista sidosta tilintarkastajan ja asiakkaan välillä, mikä saattaa vaarantaa riippumattomuuden. Tutkimukset oheispalvelujen todellisesta vaikutuksesta tilintarkastajan riippumattomuuteen ovat antaneet jossain määrin ristiriitaisia tuloksia. Jos riippumattomuuden mittarina käytetään tuloksenjärjestelyyn liittyviä mittareita, tutkimukset eivät näytä tukevan sitä oletusta, että oheispalvelujen tarjoamista olisi syytä rajoittaa riippumattomuuden varmistamiseksi. Jos mittarina käytetään tilintarkastajan julkaisemia lausumia kuten going concern -kannanottoja, tutkimusten tuottamista havainnoista voidaan tehdä erilaisia johtopäätöksiä. Joissakin tutkimuksissa on havaittu käänteinen yhteys kielteisten going concern -kannanottojen ja oheispalveluista saatujen palkkioiden välillä eli on havaittu, että tilintarkastaja antaa kielteisen arvioinnin asiakkaan toiminnan jatkuvuudesta vähemmän todennäköisesti silloin, kun oheispalveluista saadut palkkiot ovat korkeat. Jotkut ovat tulkinneet tämän tarkoittavan sitä, että oheispalvelut johtavat riippumattomuuden heikentymiseen. Jotkut ovat taas tulkinneet havainnon siten, että oheispalveluina tarjotut konsultointipalvelut ovat parantaneet asiakkaan tilannetta sillä tavalla, ettei kielteisten lausumien antamiseen ole ollut enää tarvetta. (Pott ym. 2009, 226–234.)

Kizirian ja Sargsyan (2016, 128, 135) tutkivat oheispalvelujen vaikutusta tilintarkastajan riippumattomuuteen toimeksiannon toteuttamisen aikana. Tutkimuksen kohteena ei siis ollut riippumattomuuden toteutuminen raportointivaiheessa. Riippumattomuuden mittareina käytettiin tilintarkastajan tekemiä riskiarvioita ja olennaisuuden tasoa. Tutkimuksen mukaan tilintarkastajat arvioivat toimeksiannon riskin selvästi pienemmäksi, kun oheispalveluja tarjottiin, mutta tämä päti vain palveluihin, jotka liittyivät taloudellisen informaation järjestelmien suunnitteluun ja toteuttamiseen. Yhteyttä ei kuitenkaan havaittu palveluissa, jotka eivät liittyneet tilintarkastuksen kannalta olennaisiin asioihin. Kizirian ja Sargsyan tulkitsivat tämän niin, että asiakkaaseen liittyvä riski oikeasti pieneni, kun taloudellisen informaation järjestelmiä kehitettiin, mikä vaikutti myös tilintarkastajan riskiarvioon. Oheispalveluilla ei havaittu olevan merkittävää vaikutusta käytettyyn olennaisuuden tasoon. Kaiken kaikkiaan tulokset viittasivat siihen, etteivät oheispalvelut heikennä tilintarkastajan riippumattomuutta.

Kirjallisuuden perusteella näyttää siis jossain määrin epävarmalta, missä määrin tilintarkastajan pitkä toimikausi ja tarjotut oheispalvelut oikeasti kasvattavat havaitsemisriskiä heikentämällä ammatillista riippumattomuutta. Heikentyneen ammatillisen riippumattomuuden lisäksi erilaiset kognitiiviset vääristymät (cognitive bias) voivat heikentää tilintarkastajan kykyä havaita olennaisia virheellisyysriskiä. Esimerkkejä tyypillisistä vääristymistä, jotka voivat vaikuttaa tilintarkastajan ajatteluun, ovat confirmation-vääristymä, halo-vääristymä ja false consensus -vääristymä. Confirmation-vääristymässä tilintarkastaja suosii evidenssiä, joka vahvistaa hänen aiempia oletuksiaan. Halo-vääristymässä henkilön yhden positiivisen ominaisuuden perusteella päätellään henkilön olevan hyvä myös muilla tavoin: esimerkiksi kyvykkään johtajan uskotaan olevan myös rehellinen. False consensus -vääristymässä ei tunnusteta sitä, että toimeksiantoa toteuttavat tilintarkastajat ovat keskenään erimielisiä. Esimerkiksi vähemmän kokenut tilintarkastaja voi taipua kokeneemman työparinsa tahtoon eikä uskalla sanoa omaa eriävää mielipidettään. Vääristymien vaikutusta voi vähentää tietyillä tekniikoilla, esimerkiksi kehittämällä vaihtoehtoisia selityksiä havaitsemilleen ilmiöille. (Knapp & Knapp 2012, 41–45.)

Esimerkkinä confirmation-vääristymästä voidaan mainita se, että Gloverin, Prawittin ja Wilksin (2005, 197) tutkimuksen mukaan tilintarkastajat usein luottavat liikaa heikkolaatuisiin analyttisiin testeihin, jos ne antavat myönteisen tuloksen eli jos ne tuottavat odotuksen, joka ei juurikaan poikkea tilintarkastamattomista numeroista. He kutsuvat tätä myönteisen tuloksen vääristymäksi (favorable outcome bias). Vääristymän vaikutus kuitenkin väheni, kun tilintarkastajia ohjattiin tietoisesti pohtimaan analyttisen testin heikkouksia.

Kizirianin ym. (2005, 51, 54) mukaan tilintarkastajat havaitsevat olennaisia virheellisyysriskiä todennäköisemmin, jos he arvioivat johdon rehellisyyden tason heikoksi. Tämä johtuu yhtäältä siitä, että johdon epärehellisyys nostaa sekä toimintariskiä että kontrolliriskiä, jolloin on todennäköisempää, että tilinpäätöksessä on olennaisia virheellisyysriskiä, ja toisaalta siitä, että johdon epärehellisyys tiedostaminen laskee havaitsemisriskiä, koska tilintarkastaja voi ottaa ongelman huomioon tarkastusta suunnitellessaan. Näin ollen voidaan sanoa, että tilintarkastuksen havaitsemisriskiä nostaa, jos tilintarkastaja ei esimerkiksi heikon ammatillisen riippumattomuuden tai kognitiivisten vääristymien takia riittävästi arvioi johdon rehellisyyttä.

Selbyn (2012, 18–19) tutkimuksen johtopäätöksenä oli, että IT-asioihin erikoistuneen tilintarkastajan konsultointi olisi hyödyllistä, jos automatisoiduissa kontrolleissa havaitaan olennaisia puutteita. Tilintarkastajat eivät mukautu tilintarkastussuunnitelmaansa riittävästi havaittuaan olennaisia puutteita automatisoiduissa kontrolleissa, jos mukana on epärelevanttia evidenssiä (less-than-diagnostic evidence), joka vaikeuttaa johtopäätösten tekemisen kannalta relevantin evidenssin arvioimista. Epärelevantilla evidenssillä ei ole kuitenkaan yhtä suurta negatiivista vaikutusta siihen, minkä verran IT-asioihin perehtynyt toimialaspecialisti muokkaa tilintarkastussuunnitelmaa. Johtopäätökset voidaan yleistää,

että tilintarkastuksen epäonnistumisen riskiä voitaisiin mahdollisesti yleisestikin vähentää käyttämällä toimialaspecialisteja tilintarkastuksen suunnitteluvaiheessa. Myös Allenin et al. (2006, 161) kirjallisuuskatsauksen mukaan toimialakohtainen osaaminen parantaa tarkastustoimeksiannossa tehtäviä riskiarvioita ja niiden yhteyttä tarkastustoimenpiteiden toteuttamiseen.

Hungin ja Chengin (2018, 72–75) mukaan riski väärinkäytöksistä johtuvaan tilintarkastuksen epäonnistumiseen kasvaa, jos asiakasyrityksen liiketoiminta on pitkälle diversifioitua eli jos se harjoittaa samanaikaisesti monenlaista liiketoimintaa esimerkiksi tuottamalla useita erilaisia tuotteita eri markkinoille. Diversifiointi lisää yrityksen organisaation monimutkaisuutta. Lisääntynyt monimutkaisuus voi aiheuttaa informaation asymmetriaa johdon ja muiden toimijoiden välillä, jolloin tilintarkastajan on vaikea varmistua saamiensa tietojen oikeellisuudesta. Hung ja Cheng toteavat myös monimutkaisten lähipiiritransaktioiden nostavan tilintarkastusriskiä. Yleisellä tasolla tarkastettavien kokonaisuuksien monimutkaisuuden voidaan todeta lisäävän tilintarkastuksen epäonnistumisen riskiä.

Näin ollen Tackettin yhtenä tilintarkastuksen epäonnistumisen perussyynä mainitseman tilintarkastajan erehtymisen riskiä näyttävät nostavan ainakin toimialakohtaisen osaamisen puute sekä tarkastettavien kokonaisuuksien monimutkaisuus. Edellä on käsitelty tilintarkastuksen epäonnistumista havaitsemisriskin näkökulmasta. Toki monimutkaisuuden voidaan nähdä nostavan myös toiminta- ja kontrolliriskiä, sillä monimutkaisessa yrityksessä tilinpäätöksiin saattaa päätyä tavallista helpommin virheellisyyksiä. Luvun loppuosassa käydään läpi asiakkaan ominaisuuksia, jotka nostavat toiminta- ja kontrolliriskiä.

Barac, Vuko ja Šodan (2017, 789–790) tutkivat mukautettujen tilintarkastuskertomusten syitä Kroatiaassa, jossa mukautettujen tilintarkastuskertomusten osuus on poikkeuksellisen suuri, 28 prosenttia listattujen yhtiöiden tilintarkastuskertomuksista. Tutkimuksen mukaan mukautetun tilintarkastuskertomuksen saavat todennäköisemmin yhtiöt, jotka ovat melko pieniä, kannattavuudeltaan heikkoja ja suuresti velkaantuneita ja joilla on heikko maksuvalmius. Tämänkaltaisilla yhtiöillä on erityisen suuri riski tuloksen manipuloimiseen. Mukautettujen lausuntojen suuren määrän perusteella kroatialaiset tilintarkastajat osaavat kuitenkin ilmeisesti ottaa tämän riskin huomioon, joten on epäselvää, nostavatko nämä riskitekijät kuitenkin havaitsemisriskiä.

Myös Lampteyn ja Singhin (2018, 71–72) mukaan asiakkaan koko vaikuttaa petoksen riskiin. Pienissä organisaatioissa ei yleensä ole yhtä kehittyneitä sisäisiä kontrolleja eikä järjestelmiä petoksen ehkäisemiseen kuin suurissa organisaatioissa. Suurissa organisaatioissa on enemmän resursseja käytettävissä sen varmistamiseen, että petoksen riskit otetaan asianmukaisesti huomioon. Näin ollen asiakkaan pieni koko nostaa tilintarkastusriskiä. Tämä on linjassa sen luvussa 2.3.2 mainitun asian kanssa, että Blokdijkin ym. (2013,

297) tutkimuksen mukaan tilintarkastajat nostivat suunnitteluvaiheen olennaisuustasoa, kun asiakkaan koko kasvoi.

Myös petoksia tutkivan ACFE:n (Association of Certified Fraud Examiners) selvityksen mukaan (2014, 2, 24) petoksia esiintyi eniten organisaatioissa, joissa oli alle 100 työntekijää. Selvityksessä tutkittiin kuitenkin organisaation työntekijöiden tekemiä petoksia (occupational fraud). Koska kyseessä olivat nimenomaan työntekijöiden tekemät petokset, tuloksista ei voi päätellä, minkä suuruisissa organisaatioissa johdon organisoimat petokset ovat todennäköisimpiä. Selvityksen mukaan työntekijöiden petoksia esiintyi jonkin verran useammin yksityisissä kuin julkisesti listatuissa yrityksissä, ja kaiken kaikkiaan yrityksissä selvästi useammin kuin julkisen sektorin tai kolmannen sektorin organisaatioissa. Petokset mahdollistavista sisäisten kontrollien heikkouksista selkeästi suurimmaksi ongelmaksi koettiin asianmukaisten kontrollien puute. (ACFE 2014, 24–27, 39.)

Näin ollen petosta esiintyy erityisesti melko pienissä ja taloudellisista ongelmista kärsivissä yrityksissä, joissa on heikot sisäiset kontrollit, joten niihin liittyy erityisen suuri toiminta- ja kontrolliriski. Toisaalta Hungin ja Chengin (2018, 72–75) mukaan toiminnan monimutkaisuus on tilintarkastuksen epäonnistumisen riskitekijä, ja suurissa yrityksissä voidaan olettaa olevan enemmän monimutkaisuutta kuin pienissä. Näin ollen omanlaisiaan riskejä liittyy sekä pieniin yrityksiin että suuriin ja toiminnaltaan monimutkaisiin yrityksiin.

Landis, Jerris ja Braswell (2011, 11–12) analysoivat PCAOB:n laatimia tutkimusraportteja vuosilta 2005–2008. Raportit koskivat kolmen vuoden välein tarkastettavia tilintarkastusyhtiöitä, jotka ovat kooltaan melko pieniä. Kaikista niistä tutkituista tapauksista, joissa oli havaittu puutteita, oli eritelty, mihin teemaan puute liittyi ja minkälaiseen tilintarkastuksen epäonnistumiseen tilintarkastaja oli syyllistynyt. Analyysissä löydettiin kolme erityyppistä tilintarkastuksen epäonnistumisen muotoa. Ylivoimaisesti yleisin vähän alle 90 %) ja vähiten vakavana pidetty epäonnistuminen oli riittämättömään testaamiseen liittyvä epäonnistuminen: tilintarkastaja ei joko ollut tehnyt riittäviä testejä tai ei ollut dokumentoinut niitä riittävästi. Vakavimpina muotoina pidettiin laaja-alaisia epäonnistumisia (pervasive audit failures) ja poikkeamia tilinpäätösstandardeista. Laaja-alaisissa epäonnistumisissa tilintarkastaja oli epäonnistunut huomattavasti yleisesti hyväksytyjen tilintarkastusstandardien noudattamisessa (USA:ssa GAAS). Poikkeama tilinpäätösstandardeista tapahtui, kun jotain tilinpäätöserää ei ollut kirjattu vallitsevan tilinpäätösnormiston mukaisesti (USA:ssa GAAP). Näin ollen ainakin USA:ssa merkittävä osa tilintarkastuksen epäonnistumisista näyttää artikkelin perusteella olevan melko lieviä.

4.2 Suuren riskin tilinpäätöserät

Useat tutkimukset osoittavat harkinnanvaraisten jaksotusten (discretionary accruals) muodostavan erityisen suuren riskin tilintarkastukselle. Harkinnanvaraiset jaksotukset vaativat nimensäkin mukaisesti johdon harkintaa, jolloin niitä voidaan käyttää väärinkäytöksiin. Esimerkiksi Alali (2010, 90–91) tutki tulosta lisäävien harkinnanvaraisten jaksotusten ja tilintarkastuspalkkioiden yhteyttä ja huomasi niiden välillä olevan voimakas ja merkittävä positiivinen yhteys. Tämä heijastaa harkinnanvaraisiin jaksotuksiin liittyvää riskiä. Tätä yhteyttä vahvistaa entisestään se, jos johto saa tulospalkkioita. Ines (2017, 48) tutki listattuja ranskalaisyrityksiä ja havaitsi, että harkinnanvaraiset jaksotukset olivat selvästi yhteydessä väärinkäytöksiin. Jaksotusten tyypillä oli tosin merkitystä: aggressiiviset eli tulosta parantavat jaksotukset nostivat selkeästi väärinkäytösten riskiä, kun taas konservatiiviset eli tulosta pienentävät jaksotukset eivät nostaneet. Song, Lee ja Cho (2013, 542–543) puolestaan huomasivat omassa tutkimuksessaan, että negatiiviset eli tulosta pienentävät jaksotukset olivat vahvasti yhteydessä siihen, että työntekijät tekivät petoksia varastamalla yrityksen omaisuutta (asset misappropriation). Näin ollen sekä tulosta kasvattavat että pienentävät jaksotukset voivat olla varoitusmerkkejä. Tämä seikka tukee Desain ja Gerardin (2013, 34) näkemystä, jonka mukaan tilintarkastajien tulisi kiinnittää huomiota sekä tulosta pienentäviin että kasvattaviin eikä vain tulosta kasvattaviin virheisiin.

Jones, Krishnan ja Melendrez (2008, 499, 509) tutkivat erilaisten harkinnanvaraisten jaksotusten mallien kykyä ennustaa tuloksenjärjestelyä. Heidän aineistoinaan oli 118 yritystä, jotka olivat tehneet väärinkäytöksiä esittämällä tuloksensa todellista suurempina vuosina 1998–2001. Aineiston mukaan kolme yleisintä väärinkäytöksiin käytettyä tilinpäätöserien luokkaa olivat liikevaihto, saamiset ja kulut.

Landis ym. (2011, 10, 14–17) tutkivat PCAOB:n vuosien 2005–2008 tutkimusraportteja kolmen vuoden välein tarkastettavista tilintarkastusyryksistä. Yleisimmät tilit, joiden tarkastamisessa havaittiin puutteita, olivat varallisuuserät, tulot tai liikevaihto, varaukset ja velat. Varallisuuseristä ongelmallisimpia eriä olivat aineettomat erät ja varasto, tuloihin tai liikevaihtoon liittyvistä ongelmista melkein kaikki liittyivät liikevaihtoon. Varauksista ongelmallisin erä oli luottotappiovaraus ja veloista eniten ongelmia liittyi velkoihin yleisellä tasolla ja toiseksi eniten vaihtovelkakirjalainoihin. Transaktioita käsiteltiin tileistä erikseen, ja niistä ongelmallisimpia olivat yritysjärjestelyt, osakeperustaiset palkkiot sekä lähipiiritransaktiot.

Jonesin ym. (2008, 499, 509) ja Landisin ym. (2011, 10, 14–17) tutkimukset tarkastelevat riskialttiita tilinpäätöseriä eri näkökulmista. Jones ym. (2008, 499, 509) tutkivat, mitä eriä johto tyypillisesti pyrkii vääristelemään, kun taas Landis ym. (2011, 10, 14–17) tutkivat, mihin eriin liittyvät virheet jäävät tilintarkastajilta usein havaitsematta. Kummassakin tutkimuksessa mainittiin liikevaihto, eli johtopäätöksenä voidaan todeta, että

liikevaihtoa usein vääristellään ja sitä myös tarkastetaan puutteellisesti, joten sitä voidaan tästä syystä pitää erityisen riskialttiina eränä.

Venuti, Holtzman ja Basile (2002, 26–32) käsittelevät artikkelissaan sitä, mitä Enron-skandaali voi opettaa tilintarkastajille audit failuren välttämisestä. Enronin tapauksen valossa lähipiiritransaktiot ovat yksi erityisen riskialtis alue, johon tilintarkastajien kannattaisi kiinnittää erityistä huomiota. Tilintarkastajien tulisi tunnistaa lähipiirisuhteet ja asiakkaan lähipiiriin kanssa tehdyt transaktiot. Enronilla oli suuri määrä lähipiirisuhteita, ja sen johto todennäköisesti pyrki tietoisesti salaamaan lähipiiritransaktioiden todellisen luonteen tilintarkastajilta, joten tilintarkastajien oli vaikeaa varmistua siitä, ettei lähipiirisuhteita käytetä petoksen tekemiseen. Kuitenkin merkittävä osa Enronin transaktioista tapahtui lähipiiriin kuuluvien kanssa.

Myös Hung ja Cheng (2018, 72–74) havaitsivat tutkimuksessaan, että rahalliselta arvoltaan suuret lähipiiritransaktiot lisäävät väärinkäytöksistä johtuvan tilintarkastuksen epäonnistumisen riskiä. Johdon intressinä voi olla salata tilintarkastajalta lähipiiritransaktioita koskevia tietoja, koska niitä usein käytetään esimerkiksi tuloksen näyttämiseen todellista suurempana.

Gordonin, Henryn, Louwersin ja Reedin (2007, 82–83) mukaan lähipiiritransaktiot eivät kuitenkaan näytä olevan yleisempiä yrityksissä, joissa tehdään väärinkäytöksiä kuin yrityksissä, joissa ei tehdä väärinkäytöksiä. Lähipiiritransaktiot eivät siten yksinään näyttäisi ainakaan merkittävästi nostavan tilintarkastusriskiä. Kuitenkin jos yrityksessä esiintyy väärinkäytöksiä, silloin lähipiiritransaktiot ovat yksi yleisimmin mainittuja tilintarkastuksen epäonnistumisen syitä. Tätä ristiriitaiselta tuntuvaa asiaa selittää osittain se, että kuten on aiemmin todettu, tilintarkastajat kiinnittävät enemmän huomioita tuloslaskelmassa ja taseessa esitettyihin eriin kuin liitetiedoissa esitettyihin eriin, ja lähipiiritransaktioista kerrotaan liitetiedoissa. Tutkimuksen yhtenä johtopäätöksenä on, että lähipiiritransaktioita olisi tärkeä arvioida osana yrityksen hallinnon kokonaisuutta.

Oikeudenkäynteihin ja arvostuksiin liittyviä palveluita tarjoava Acutas-yhtiö (2012, 1–8) teki selvityksen tilintarkastustoimeksiannoissa havaituista puutteellisuuksista PCAOB:n vuosien 2008–2010 valvontaraporttien perusteella. Valvontaraporttien mukaan puutteellisten tilintarkastusten osuus oli yli kaksinkertaistunut vuonna 2010 verrattuna vuoteen 2009, mitä osittain selittää käypien arvojen arvioimiseen ja arvonalentumistestauksiin liittyvien puutteellisuuksien merkittävä kasvu. Nämä puutteellisuudet muodostivat vuoden 2010 kaikista puutteellisuuksista 53 prosenttia. Tämä johtunee ainakin osittain siitä, että käypiä arvoja ja arvonalentumisia oli erityisen vaikea arvioida vuosien 2007–2009 talouskriisin aikana. Käypien arvojen arvioimisessa erityisen paljon ongelmia liittyi rahoitusinstrumenttien hinnoitteluun ja arvonalentumisissa johdon taloudellisten ennusteiden (prospective financial information assumptions) testaamiseen.

Käypien arvojen arvioiminen on hankalaa myös muulloin kuin talouskriisin aikana. Christensenin ym. (2012, 134–135) mukaan tilintarkastajan tulisi tarkastella johdon arvioita määrittelemällä mahdollisille arvoille jokin vaihteluväli, joka olisi pienempi kuin määritelty työskentelyolennaisuus. Tällaista vaihteluväliä ei kuitenkaan useinkaan pystytä määrittelemään, jolloin tilintarkastajan on vaikeaa saavuttaa kohtuullista varmuutta johdon esittämien arvioiden oikeellisuudesta. Kuten luvussa 3.2 on mainittu, tällöin tilintarkastajan tehtäväksi jää lähinnä varmuuden hankkiminen siitä, ovatko johdon arvioinnissaan käyttämät prosessit ja toimintatavat hyväksyttäviä. Käypien arvojen arvioimiseen liittyvä epävarmuus on taloudellisen informaation luotettavuuden kannalta vaikea haaste, sillä arviot usein vaikuttavat nettotulokseen ja sitä kautta esimerkiksi earnings per share -tunnuslukuihin.

Goncharov, Riedl ja Sellhorn (2014, 210–212) tutkivat, millä tavalla omaisuuserien arvostamista vaikuttaa tilintarkastuspalkkioihin Euroopan kiinteistötoimialalla. Tutkimuksessa havaittiin, että tilintarkastuspalkkiot ovat matalammat niille yrityksille, jotka arvostavat omaisuuseränsä käypään arvoon verrattuna niihin, jotka käyttävät arvostustapana hankintamenoa, minkä tulkittiin tutkimuksessa tarkoittavan käyviin arvoihin liittyvää vähäisempää työmäärää. Näin ollen näyttää siltä, että käypien arvojen määrittämisen monimutkaisuudesta huolimatta käypien arvojen käyttäminen kokonaisuutena pienentäisi evidenssin tarvetta. Tämä havainto on mielenkiintoinen ottaen huomioon, että Acuitas-yhtiön ja Christensenin et al. mukaan niiden arvioimiseen liittyy huomattavia haasteita. Goncharov ym. (2014, 210–212) selittävät palkkioiden pienemistä erityisesti tilintarkastajien työmäärää lisäävillä arvonalentumistestauksilla, joita tehdään lähinnä historiallista hankintamenoa käyttävissä yrityksissä. Käypiä arvoja käyttävien yritysten sisällä oli kuitenkin suuria eroja palkkioissa liittyen esimerkiksi siihen, kuinka monimutkaisia käypiä arvoja käyttävien yritysten portfoliot olivat, mikä on linjassa sen luvussa 4.1 todetun asian kanssa, että tarkastettavan asian monimutkaisuus vaatii tilintarkastajalta enemmän työtä.

Niin kuin luvussa 3.5.1 on mainittu, Visvanathanin (2017, 243) mukaan aineettomien omaisuuserien tarkistamiseen liittyy erityisen suuri riski, koska niiden arvioimiseen liittyy suurta epävarmuutta. Tämän epävarmuuden vuoksi aineettomissa erissä on aineellisia eriä suurempi riski siihen, että ne on tilinpäätöksessä esitetty epärealistisen suurina.

Baracin ym. (2017, 790) mukaan Kroatiassa annetuista mukautetuista tilintarkastuskertomuksista merkittävä osa liittyi IAS 39 -standardin soveltamisalaan kuuluviin myyntisaamisten arvonalentumisiin (32 prosenttia) sekä IAS 16 -standardin soveltamisalaan kuuluviin poistoihin ja pysyvien vastaavien uudelleenarvostuksiin (30 prosenttia). Koska näitä eriä usein esitetään virheellisesti tilinpäätöksessä, niihin voidaan katsoa liittyvän erityisen suuri toimintariski. Toisaalta koska niihin liittyvistä virheellisyyksistä ilmeisesti annetaan usein mukautettu tilintarkastuskertomus, tilintarkastajat ovat mahdollisesti melko hyviä ottamaan niiden riskit huomioon, minkä vuoksi on epäselvää, kohdistuuko niihin erityisen suurta havaitsemisriskiä. Myyntisaamisten esiintyminen yleisimpänä

syynä tilintarkastuskertomuksen mukauttamiseen on linjassa Jonesin ym. (2008, 499, 509) havaintojen kanssa, joiden mukaan saamia käytetään usein väärinkäytösten toteuttamiseen.

Bowlin (2011, 1231–1232) huomauttaa, että asiakkaan johto saattaa pyrkiä toteuttamaan petoksen niiden erien avulla, jotka tilintarkastajat yleensä arvioivat vähäriskisiksi. Esimerkiksi kuuluisassa HealthSouthin tapauksessa tilintarkastajat arvioivat pysyvät vastaavat matalan riskin eriksi ja siten käyttivät vähän resursseja niiden tarkastamiseen. Yrityksen johto osasi kuitenkin ennakoida tämän ratkaisun ja toteutti petoksen siirtämällä osan kuluista pysyvien vastaavien tileille. Tällaiset tapaukset muistuttavat siitä, että olisi syytä tarkastaa riittävän huolellisesti myös ne erät, joihin ei alun perin arvioida liittyvän erityisen suurta riskiä, etenkin jos on syytä olettaa, että johdolla olisi vahva motiivi petoksen tekemiseen.

Näin ollen kirjallisuuden perusteella erityisen riskialttiina tilinpäätöserinä voidaan pitää ainakin sekä tulosta suurentavia että pienentäviä harkinnanvaraisia jaksotuksia, liikevaihtoa, saamia, lähipiiritransaktioita, käyvän arvon mukaan arvostettuja eriä ja aineettomia eriä. Tilintarkastajan tulisi kuitenkin kiinnittää jonkin verran huomiota myös niihin eriin, jotka eivät lähtökohtaisesti vaikuta erityisen riskisiltä.

Seuraavassa luvussa esitän tutkielman tulokset eli esitän tekemäni havainnot olennaisuudesta, kohtuullisesta varmuudesta ja tilintarkastuksen epäonnistumisesta empiirisen aineiston perusteella. Analysoin aineistoa erityisesti kirjallisuudessa esille nousseiden olennaisimpien teemojen pohjalta, ja vertaan tekemiäni havaintoja siihen, mitä teemoista on todettu tekemässäni kirjallisuuskatsauksessa.

5 OLENNAISUUS, KOHTUULLINEN VARMUUS JA TILINTARKASTUKSEN EPÄONNISTUMINEN TILINTARKASTUSVALVONNAN NÄKÖKULMASTA

5.1 PRH:n tilintarkastusvalvonta tilintarkastajien valvojana

Ennen vuotta 2016 tilintarkastajia valvoivat Keskuskauppakamarin tilintarkastuslautakunta, kauppakamareiden tilintarkastusvaliokunnat (TIVA), valtion tilintarkastuslautakunta (VALA) ja julkishallinnon ja -talouden tilintarkastuslautakunta. Keskuskauppakamarin tilintarkastuslautakunnan tehtäviin kuului valvoa KHT-tilintarkastajia ja -yhteisöjä, ja kauppakamareiden tilintarkastusvaliokuntien tehtäviin kuului valvoa HTM-tilintarkastajia ja -yhteisöjä, joiden kotipaikka oli kauppakamarin toiminta-alueella. Valtion tilintarkastuslautakunta vastasi tilintarkastuksen yleisestä ohjauksesta, kehittämisestä ja valvonnasta. VALA käsitteli tilintarkastuslautakunnan ja tilintarkastusvaliokuntien päätöksistä tehdyt valitukset, eli se oli siis tilintarkastuksen valvonta-asioiden muutoksenhakuyksikkö. (459/2007/TTL 7:39–44.)

Tilintarkastajien valvonta on kuitenkin 1.1.2016 lähtien kuulunut Patentti- ja rekisterihallituksen tilintarkastusvalvonnalle. Uudistuksella lakkautettiin Keskuskauppakamarin tilintarkastuslautakunta, kauppakamarien tilintarkastusvaliokunnat, valtion tilintarkastuslautakunta sekä julkishallinnon ja -talouden tilintarkastuslautakunta. (Suomen tilintarkastajat 2015). Tilintarkastuksen valvontaa toteutetaan ennakkoon laadunvarmistuksina ja jälkikäteen tutkinta-asioina. Tilintarkastusvalvonta voi ottaa tapauksen käsitteilyyn kantelun tai muuten yhteydenoton perusteella tai oma-aloitteisesti. (PRH:n tilintarkastusvalvonta.)

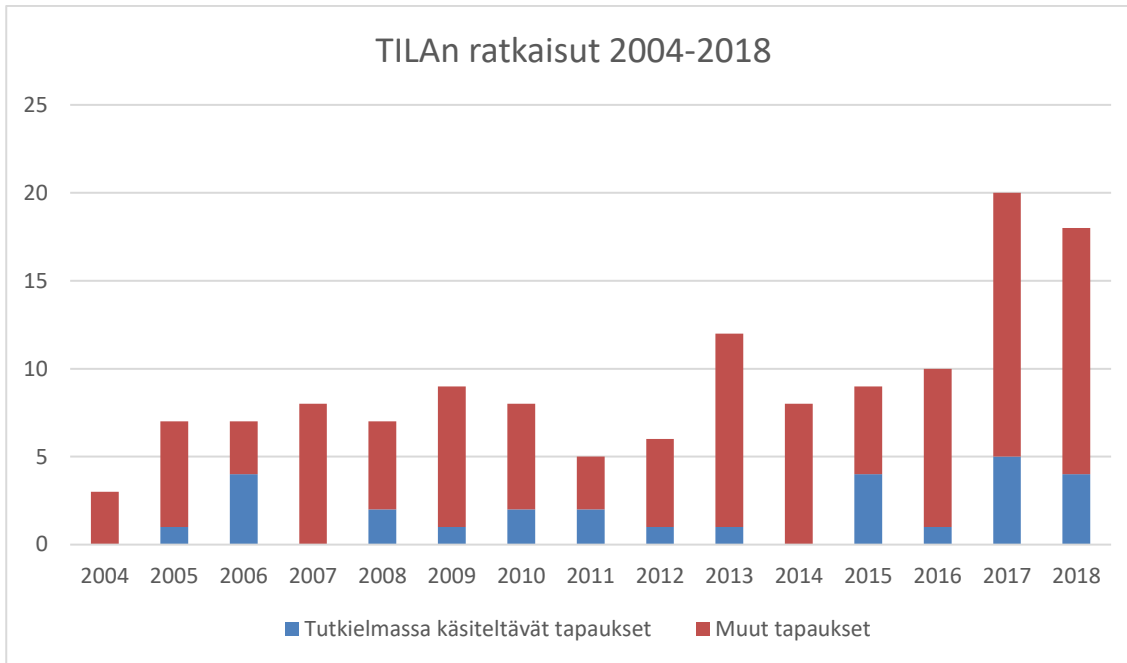
Jälkikäteen tehdyissä tutkinnoissa on tavoitteena selvittää, onko tilintarkastaja tai tarkastusyhteisö kyseisessä tapauksessa noudattanut tilintarkastuslakia, sen nojalla annettuja säännöksiä ja hyvää tilintarkastustapaa. Jos tilintarkastusvalvonnan esittelijän tekemän selvityksen perusteella on ilmeistä, että tilintarkastaja on toiminut lain tai hyvän tilintarkastustavan vastaisesti, tapaus tulee tilintarkastuslautakunnan (TILA) ratkaistavaksi. Mahdollisia seuraamuksia ovat huomautus, varoitus, hyväksymisen peruuttaminen, määräaikainen kielto toimia tilintarkastajana, kielto toimia tilintarkastusyhteisön hallintoelimen jäsenenä ja seuraamusmaksu. (PRH:n tilintarkastusvalvonta.)

Keskuskauppakamarin tilintarkastuslautakunnan vuosina 2004–2015 ja PRH:n tilintarkastuslautakunnan vuosina 2016–2018 tekemät valvontaratkaisut perusteluineen ovat julkisesti nähtävissä PRH:n Internet-sivuilla. Vuosien 2004–2015 TILAn ratkaisut sisältävissä tiedostoissa on mukana myös VALAn ratkaisut niistä tapauksista, joissa tilintarkastaja on valittanut TILAn ratkaisusta. Joissain TILAn ratkaisuissa myös viitataan TI-

VAn tekemiin ratkaisuihin. Koska näitä tapauksia on melko vähän, tutkielmassa käytetään enimmäkseen kaikista näistä yhteisnimitystä TILA erittelemättä, onko kyseessä ollut TIVAn, TILAn vai VALAn linjaus, kun halutaan viitata jälkikäteisvalvonnan näkökulmaan.

Edellä mainituista tapauksista olen aineistokseni valinnut ne, joissa tilintarkastajaa epäillään siitä, ettei hän ole hankkinut kohtuullista varmuutta siitä, ettei tilinpäätökseen sisälly olennaista virheellisyyttä. Näin ollen esimerkiksi tilintarkastajan hyväksymistä koskevat ratkaisut sekä tapaukset, joissa on kyse puhtaasti menettelyllisistä seikoista varsinaisten audit failure -tapausten sijaan, rajautuvat tarkasteluni ulkopuolelle. Rajaan pois myös laajuudeltaan rajatut erityiset tarkastukset sekä usein konkurssin tai yrityssaneerausten yhteydessä tehtävät erityistilintarkastukset, sillä ne eroavat tavanomaisesta lakisääteisestä tilintarkastuksesta (Suontausta ja Saarinen 2018). Olen myös jättänyt aineistoni ulkopuolelle joitain sellaisia tapauksia, joissa arvioidaan tilintarkastuksen epäonnistumista mutta joissa olennaisin asiasisältö liittyy muihin teemoihin.

Tilintarkastuslautakunnan vuosina 2004–2018 tekemiä ratkaisuja, jotka ovat julkisesti luettavissa, on yhteensä 137. Näistä olen valinnut analysoitavaksi 28 tapausta (LIITE 1). Lisäksi hyödynnän analyysissäni PRH:n tilintarkastusvalvonnan vuosina 2017 ja 2018 julkaisemia laaduntarkastuksen vuosiraportteja (LIITE 2), joissa käsitellään laaduntarkastuksissa esiin nousseita seikkoja. Tilintarkastuslautakunnan ratkaisemien tapausten määrät vuosina 2004–2018 ja tutkielmassa käsiteltävien tapausten osuus niistä nähdään seuraavasta kuviosta. Kuviosta huomataan, että vain melko pienessä osassa kaikista taulukossa esitetyistä tapauksista olennaisin asiasisältö on tilintarkastuksen epäonnistuminen. Näin ollen valitsemani tapaukset edustavat kaiken kaikkiaan vain melko pientä osaa kaikista tilintarkastuslautakunnan käsittelemistä tapauksista.

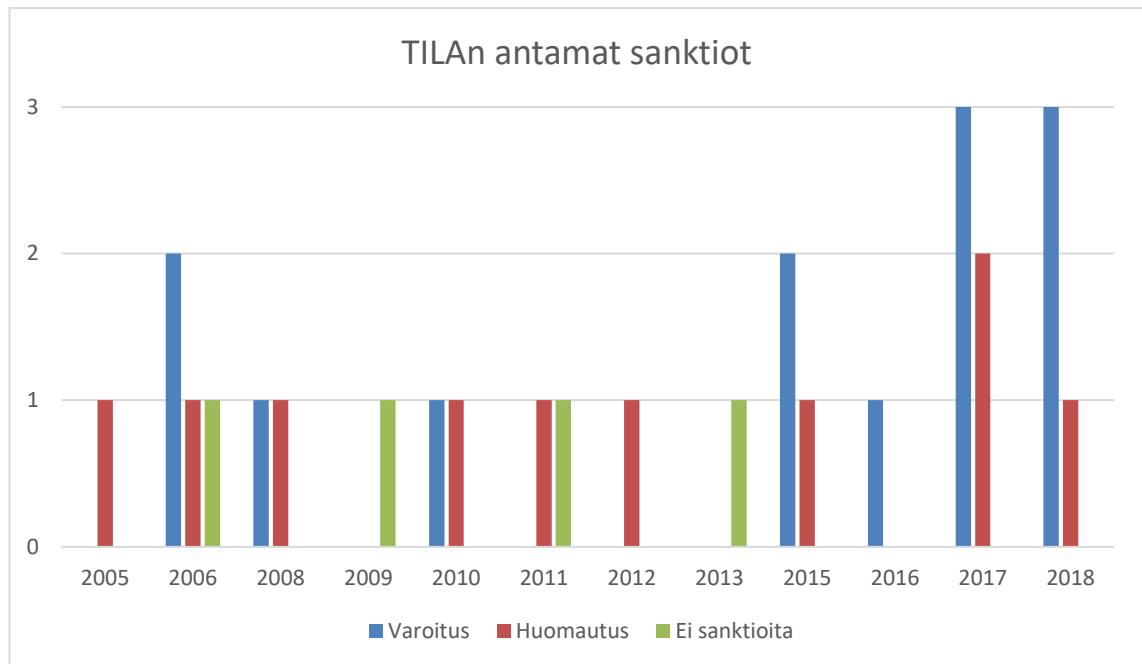
Kuvio 1 Tutkielmassa käsiteltävät TILAn ratkaisut vuosina 2004–2018

Aineiston tapauksissa tilintarkastuslautakunta on antanut joko huomautuksen tai varoituksen tai sitten jättänyt sanktion antamatta, jollei tilintarkastajan toiminnassa ole nähty moitittavaa. On siten tärkeää huomata, että varsinaisia audit failure -tapauksia on valitsemastani aineistosta vain osa, sillä osassa tapauksista tilintarkastuslautakunta on todennut tilintarkastajan toimineen riittävän hyvin. Tilintarkastuslain 10 luvun 1 §:n mukaan tilintarkastuslautakunnan tulee antaa tilintarkastajalle huomautus, jos tämä on huolimattomuudesta menetellyt tilintarkastuslain tai sen nojalla annettujen sääntöjen vastaisesti tai julkishallinnon ja -talouden tilintarkastuksesta annetun lain vastaisesti tai muussa lainsäädännössä olevien tilintarkastusta koskevien säännösten vastaisesti. Huomautus riittää seuraukseksi, jos moitittava menettely on vähäinen, siihen liittyy lieventäviä asi-anhaaroja tai se on taloudellisesti vähämerkityksellinen. Muutoin tilintarkastajalle tulee antaa varoitus. (1141/2015/TTL 10:1.) Varoitus on siis huomautusta ankarampi sanktio.

Vanhan tilintarkastuslain 13.4.2007/459 9 luvun 49 §:ssä varoituksen ja huomautuksen antamisen edellytykset on määritelty hieman eri tavoin. Lain mukaan tilintarkastajalle tulee antaa varoitus, jos tämä on huolimattomuudesta tai varomattomuudesta menetellyt tilintarkastuslain tai sen nojalla annettujen säännösten vastaisesti, rikkonut velvollisuuksiaan tilintarkastajana tai perusteettomasti menetellyt tavalla, joka on muutoin omiaan alentamaan tilintarkastajien ammatillista luotettavuutta tai arvoa. Jos menettelyyn liittyy lieventäviä seikkoja, sanktioksi riittää huomautus. Vielä vanhemmassa tilintarkastuslaissa 28.10.1994/936 sanktiot määriteltiin melko samalla tavalla. Lain mukaan tilintarkastajalle tulee antaa varoitus, jos menettely on johtunut huolimattomuudesta tai varomattomuudesta tai jos tilintarkastaja on perusteettomasti menetellyt tavalla, joka on omiaan alentamaan julkiseen hyväksymiseen perustuvan tilintarkastuksen luotettavuutta tai

arvoa. Lieventävien seikkojen vallitessa sanktioksi riittää huomautus. (936/1994/TTL 6:39.) Myös vanhoissa, jo kumotuissa laeissa siis määriteltiin huomautus varoitusta lievemmäksi sanktioksi.

Seuraavaan kuvioon on koottu tutkielmassa käsiteltävistä tapauksista annetut sanktiot. Mikäli tapaus on koskenut useampaa tilintarkastajaa, sanktio on merkitty kuvioon toimeksiannon päävastuullisen tilintarkastajan mukaan.

Kuvio 2 Tutkielmassa käsiteltävistä tapauksista annetut sanktiot

Annettujen sanktioiden perusteella voidaan pohtia mahdollisia muutoksia ratkaisukäytännössä sen jälkeen, kun tilintarkastusvalvonta siirtyi PRH:lle vuonna 2016. Tapausten kokonaismäärä on pieni ja niissä on vuosittaista vaihtelua, mutta kuvion perusteella annettujen varoitusten suhteellinen osuus näyttää kasvaneen vuodesta 2016. Tämä voi viitata siihen, että tilintarkastuslautakunnan ratkaisukäytäntö on muuttunut ankarammaksi. Oletusta ratkaisukäytännön muuttumisesta ankarammaksi tukee myös se, että kaiken kaikkiaan käsiteltyjen tapausten kokonaismäärä on kasvanut vuodesta 2016. Annettujen sanktioiden vertailua tosin vaikeuttaa se, että uudessa tilintarkastuslaissa varoituksen ja huomautuksen antamisen ehdot määritellään hieman eri tavoin kuin vanhassa tilintarkastuslaissa. Vuoden 2004–2018 valvontaratkaisuuissa on sovellettu kaiken kaikkiaan kolmea eri tilintarkastuslakia.

Niin kuin aiemmin on mainittu, aineistoon valitsemani 28 tapausta ovat vain pieni osa kaikista TILAn vuosina 2004–2018 käsittelemistäni tapauksista, ja niistäkin osassa TILA on jättänyt tilintarkastajan sanktiotta. Suomessa tehdään vuosittain arviolta 130000 lakisääteistä tilintarkastusta ja annetaan yhtä monta tilintarkastuskertomusta (PRH 2015).

Merkittävässä enemmistössä toimeksiannoista ei ole olennaisia virheellisyksiä, joista raportoida. Niin kuin kuviosta 2 huomataan, varsinaisia tilintarkastuksen epäonnistumisia, joissa tilintarkastajalle on annettu jokin sanktio, on vuosittain vain muutama. Aikavälillä 2004–2018 ei kaikkina vuosina ole annettu yhtään sanktiota siitä, ettei tilintarkastaja ole raportoinut olennaisesta virheellisyydestä. Näin ollen on tärkeää huomata, että suhteutettuna tilintarkastusten määrään kaiken kaikkiaan tilintarkastus epäonnistuu hyvin harvoin tai ainakin epäonnistumisia tulee harvoin tilintarkastusvalvonnan tietoon. Yhtenä tutkimuksen rajoitteena onkin se, että tiedossa olevien audit failure -tapauksen absoluuttinen määrä on niin pieni, että niiden perusteella on vaikeaa tehdä selkeitä johtopäätöksiä siitä, minkälaisia puutteita tilintarkastuksen laadussa Suomessa on.

Kahdessa seuraavassa alaluvussa tuon esille tekemäni havainnot siitä, miten olennaisuutta ja kohtuullista varmuutta käsitellään valitsemisani TILAn ratkaisuisissa ja laaduntarkastuksen vuosiraporteissa. Sen jälkeen käsitelen sitä, minkälaisia ominaispiirteitä tilintarkastuksen epäonnistumisissa Suomessa on ollut TILAn ratkaisujen perusteella.

5.2 Olennaisuus tilintarkastusvalvonnassa

Niin kuin luvussa 2.5 todetaan, ISA-standardeissa ja kirjallisuudessa nousee esille erityisesti kolmen tyyppisiä ongelmia olennaisuuden määrittämisessä. Olennaisuusraja voi olla määritelty epätarkoituksenmukaisesti, laadullisia tekijöitä ei välttämättä ole huomioitu tarpeeksi tai tilintarkastaja ei ole asianmukaisesti arvioinut havaitsemiensa virheiden olennaisuutta ja reagoinut niihin. Jaan olennaisuudesta tekemäni havainnot näiden kolmen teeman mukaisesti. Aloitan käsittelemällä olennaisuutta olennaisuusrajan määrittämisen eli määrällisen olennaisuuden näkökulmasta ensin tilintarkastuslautakunnan valvontaratkaisujen perusteella ja sen jälkeen vuosien 2017 ja 2018 laaduntarkastusten vuosiraporttien perusteella. Näin saadaan olennaisuuden määrittämiseen sekä jälkikäteen että etukäteen suoritettavan valvonnan näkökulmat.

Huomionarvoista on, että huomattavassa osassa niistä tapauksista, joissa tilintarkastajan käyttämä olennaisuusraja on mainittu, tilinpäätösten virheellisyydet ovat olennaisuusrajan perusteella selkeästi olennaisia. Esimerkiksi tapauksessa PRH/3277/10000/2017 neljän korkojohdannaissopimuksen nimellispääoma oli 14,2 miljoonaa tilintarkastajan määrittämän olennaisuusrajan ollessa 261000 euroa. Tapauksessa 3/2012 tilinpäätökseen oli kirjattu 400 000 euron edestä epävarmoja vahingonkorvaussaatavia, ja tilintarkastaja oli ilmoittanut olennaisuusrajaksi 25 000 euroa sekä tuloslaskelman että taseen osalta. Tapauksessa 2/2015 kahden yhtiön välisessä liiketoimintakaupassa oli 170 000 euron suuruinen virhe, ja tilintarkastajan määrittelemät olennaisuusrajat yrityksille olivat 20 000 ja 30 000 euroa.

Tapauksessa 3/2010 tilintarkastaja oli määritellyt olennaisuusrajaksi 5 prosenttia taseen loppusummasta. Virheellisesti esitetyt myyntisaamiset olivat yhtenä tilikautena olleet 107 685 euroa taseen loppusumman ollessa 1 081 633 euroa ja toisena tilikautena 132 966 euroa taseen loppusumman ollessa 1 646 978 euroa. Kummallakin tilikaudella myyntisaamiset ylittivät selkeästi määritellyn olennaisuuden. Tapauksessa PRH/1291/10000/2017 tilintarkastaja oli määritellyt kokonaisolennaisuudeksi 127472 euroa ja tarkastusolennaisuudeksi 95604 euroa. Tarkastusolennaisuudella tarkoitetaan tässä samaa kuin työskentelyolennaisuus. Korjaamattomat virheet olivat yhteensä 233000 euroa, joten ne olivat määriteltyjen olennaisuusrajojen perusteella selkeästi olennaisia.

TILA ei ole ratkaisuisaan juurikaan moittinut tilintarkastajien valitsemia olennaisuusrajoja. Kirjallisuudessa on esitetty ongelmana, että insenttiivit toimia asiakasta miellyttävällä tavalla saattavat saada aikaan sen, ettei tilintarkastaja halua raportoida olennaisista virheellisyyksistä. Esimerkiksi Knechel ja Shefchik (2014, 135) ovat tuoneet esille tämän ongelman. Yksi tapa, jolla tilintarkastaja voi pyrkiä välttymään virheellisyyksien raportoiselta, on olennaisuusrajan määrittelemineen sillä tavalla, että havaitut virheellisyydet jäävät juuri sen alle. Chenin ym. (2008, 246) tutkimuksen tulokset puolestaan viittasivat siihen, että tilintarkastajat saattavat usein käyttää liian korkeita olennaisuusrajoja. TILAn ratkaisuisa ei ole viitteitä siitä, että tilintarkastajat usein määrittelisivät olennaisuusrajan liian korkeaksi, joko välttyäkseen virheellisyyksien raportoinnilta tai muista syistä.

Vain yhdessä ratkaisussa (6/2018) on mainittu, että havaittu virheellisyys jäi niukasti tilintarkastajan määrittelemän olennaisuusrajan alle. Tässä tapauksessa TILA ei kuitenkaan ottanut kantaa siihen, onko olennaisuus tarkoituksellisesti määritelty niin, ettei virhettä tarvitsisi ottaa huomioon. TILA kuitenkin moitti tilintarkastajaa siitä, ettei hän saamansa lisäevidenssin perusteella arvioinut määrittelemäänsä rajaa uudelleen.

...X ei ole riittävästi ottanut huomioon nyt kyseessä olevien virheiden luonnetta ja syntytapaa, eikä ole myöskään arvioinut ja tarvittaessa tarkastanut asettamaansa olennaisuusrajaa tilintarkastuksen kuluessa (ISA 320.12–13), vaikka näihin toimenpiteisiin olisi ollut perusteita hänen ylimmän johdon kanssa käymiensä keskustelujen jälkeen.

TILA myös piti tilintarkastajan käyttämää rajaa liian korkeana, sillä ratkaisussa sanotaan virheen olleen TILAn näkemyksen mukaan merkittävä jo pelkästään määrällisesti tarkasteltuna, sillä se oli 11 prosenttia tuloksesta ilman veroja. Virhe jäi kuitenkin tilintarkastajan käyttämän olennaisuusrajan alapuolelle, mistä voidaan päätellä, että TILA piti tilintarkastajan määrittelemää rajaa liian korkeana. TILA ei kuitenkaan ratkaisuisaan suoraan moittinut olennaisuusrajaa liian korkeaksi vaan kiinnitti huomiota vain siihen, ettei tilintarkastaja tarkastellut rajaa uudelleen saatuaan uutta informaatiota keskusteltuaan johdon kanssa. Näin ollen tapauksesta saa kuvan, ettei TILA anna suurta painoarvoa

sille, onko olennaisuusraja määritetty liian korkeaksi suunnitteluvaiheessa, kunhan tilintarkastaja on valmis tarvittaessa muuttamaan rajaa toimeksiannon aikana varmistukseen laadukkaan tilintarkastuksen toteutumisen. Edellä mainittua huomautusta lukuun ottamatta TILA ei siis näytä juurikaan havaitsevan ongelmia ISA 320 -standardin mukaisessa olennaisuuden määrittelemisessä tarkastuksen suunnitteluvaiheessa ja sen aikana.

Tilintarkastajan itse ilmoittama olennaisuusraja on vain yksi tekijä, jonka TILA ottaa huomioon arvioidessaan virheellisyyden olennaisuutta. Tilintarkastaja ei siis voisi selvittää ilman sanktiota pelkästään vetoamalla siihen, että virheellisyys ei ylittänyt hänen määrittelemäänsä rajaa. Tämä tulee suoraan esille esimerkiksi tapauksesta 3/2010, jossa tilintarkastaja oli itse ilmoittanut käyttäneensä olennaisuusrajana viittä prosenttia taseen loppusummasta.

Tase-erän olennaisuutta voidaan arvioida toimialan erityispiirteiden lisäksi myös sen perusteella, kuinka merkittävä tase-erä on suhteessa taseen loppusummaan. Eräänä kriteerinä olennaisuuden rajaa määritettäessä on käytetty myös KHT A:n tilintarkastussuunnitelmassaan käyttämää rajaa 5 % taseen loppusummasta.

Ratkaisussa näin ollen suoraan sanotaan, että tilintarkastajan käyttämä olennaisuusraja on vain yksi lopullisessa arviossa huomioitava seikka.

Määrällisesti suurtakaan virheellisyyttä ei ilmeisesti automaattisesti pidetä sillä tavalla olennaisena, että tilintarkastajalle tulisi antaa sanktio. Tapauksessa 6/2006 yhtiön varat koostuivat käyttöomaisuudeksi kirjatusta pelioikeuksista, joiden arvo taseessa oli yli 2,5 miljoonaa. Käyttöomaisuudesta olisi pitänyt tehdä poistoja, mutta tilintarkastaja ei kuitenkaan vaatinut yhtiön johtoa tekemään poistoja, koska hänen käsityksensä mukaan kyseessä oli omaisuus, jolla ei ole rajallista vaikutusaikaa. TILA kuitenkin totesi, että vaikka tilintarkastajan olisi pitänyt ottaa paremmin selvää pelioikeuksien poistoista, niin kyseessä oli kuitenkin tilinpäätöksen yksityiskohta.

Vaikka KHT:n olisi pitänyt selvittää tarkemmin taseessa olevien käyttöoikeuksien arvostusta ja poistoperiaatteita, ... on kysymys tilinpäätöksen yksityiskohdasta, jonka perusteella hänen toimintaansa ei näissä olosuhteissa ole perusteltua moittia.

Tilanteeseen liittyi ”poikkeuksellisia ja harkinnanvaraisia tulkintakysymyksiä”. TILA pyysi tapauksen ratkaisemiseksi lausuntoa kirjanpitolautakunnalta. Tilanteessa oli siis lieventäviä asianhaaroja, mutta voidaan silti pitää mielenkiintoisena, että TILA piti pelioikeuksien poistoja tilinpäätöksen yksityiskohtana, vaikka pelioikeudet muodostivat yksinään taseen varat.

Huomionarvoista on, että useissa ratkaisuisa tilintarkastajan mainitaan käyttäneen olennaisuusrajana jotain absoluuttista lukua sen sijaan, että hänen kerrottaisiin käyttäneen prosenttilukua jostain perustasta. Tämä vaikeuttaa käytettyjen olennaisuusrajojen vertailua siihen, mitä kirjallisuudessa on sanottu tyypillisimmin käytössä olevista olennaisuusrajoista, sillä kirjallisuuden mukaan olennaisuus määritellään tyypillisesti osuutena jostain perustasta. Esimerkiksi Messierin ym. (2005, 181) sekä Chenin ym. (2008, 246) mukaan tilintarkastajat käyttävät tyypillisesti suunnitteluvaiheen olennaisuuden tasona joko viittä prosenttia nettotuloksesta tai yhtä prosenttia joko liikevaihdosta tai taseen loppusummasta riippuen kumpi niistä on suurempi.

Laaduntarkastusraporteissa mainitaan, että lähtökohtana olennaisuusrajan määrittelylle voittoa tavoittelevissa yhteisöissä on jatkuvien toimintojen tulos ennen veroja. Tämä määrittelytapa tulee ISA 320 -standardista. Niin kuin luvussa 2.5.1 mainitaan, ISA 320 -standardin mukaan tätä vertailuperustaa käytetään usein voittoa tavoitteleville organisaatioille, mutta standardi ei kuitenkaan velvoita sen käyttöön. Laaduntarkastusraporteissa kuitenkin linjataan, että jos olennaisuusraja määritellään jotain muuta vertailukohdtaa käyttäen, ratkaisu tulee dokumentaatioissa perustella, joten raporttien perusteella laaduntarkastuksissa suositetaan vahvasti jatkuvien toimintojen tulosta ennen veroja vertailupohjana.

Sinänsä vuoden 2018 laaduntarkastusraportissa mainitaan, että olennaisuutta ei välttämättä tarvitse määritellä prosenttina perustasta vaan se voidaan määritellä myös esimerkiksi absoluuttisena lukuna:

Kokonaisolennaisuuden määrittämisessä käytetään usein lähtökohtana jotain vertailukohdetta tillinpäätöslaskelmista ja suhdelukua, mutta niiden käyttäminen ei ole sinällään välttämätöntä, jos rahamääräinen olennaisuus voidaan tasoltaan katsoa asianmukaiseksi.

Myös rahamääräisesti määritettyä olennaisuutta siten pidetään hyväksyttävänä vaihtoehtona, jos sen asianmukaisuuden pystyy perustelemaan. Tilintarkastajille annetaan siten jonkinlaista harkintavaltaa vertailuperustan valinnassa, mutta koska jatkuvien toimintojen tulosta ennen veroja pidetään selkeänä lähtökohtana olennaisuusrajan määrittämiselle ja siitä poikkeavat ratkaisut tulee perustella, voisi olettaa, että tilintarkastajat tyypillisesti käyttäisivät tätä tapaa ja että myös tilintarkastuslautakunta suosisi sitä.

Näin ollen on kiinnostavaa, että TILAn ratkaisuisa tämä olennaisuuden määrittelytapa ei erityisemmin nouse sille. Niissä ratkaisuisa, joissa tilintarkastajan käyttämä olennaisuusraja on mainittu, on tilintarkastajalla useimmiten ollut käytössä jokin absoluuttinen luku. Tapauksessa 3/2010 tilintarkastaja on käyttänyt viittä prosenttia taseen loppusummasta, ja tapauksessa 2/2008 tilintarkastaja pohti mahdollisina rajoina yhtä prosenttia

liikevaihdosta tai taseen loppusummasta, viittä prosenttia omasta pääomasta tai 10 prosenttia tuloksesta. Kuitenkaan TILA ei näissä tapauksissa ole antanut ymmärtää, että valittuihin olennaisuusrajoihin liittyisi mitään ongelmallista.

Vuoden 2017 raportissa mainitaan, että olennaisuuden määrittelemisen vaatii harkintaa ja tämän harkinnan lähtökohtana tulisi olla tilinpäätöksen käyttäjien tarpeet ja odotukset. Vuoden 2017 laaduntarkastuksissa tehtiin olennaisuuden määrittelemiseen tai sen tarkistamiseen toimeksiannon aikana liittyen havaintoja 44 prosentissa tapauksista. Näistä havainnoista suurin osa (66 prosenttia) liittyi sopivan vertailukohteen eli laskentaperustan valintaan. Kyse on ollut siitä, ettei vertailukohteen valintaa ole perusteltu kunnolla eikä tilinpäätöksen käyttäjien näkökulman huomioiminen ole käynyt riittävästi ilmi. Tyypillisenä esimerkkinä havaituista ongelmista on mainittu liikevaihdon käyttäminen vertailuperustana, jolloin olennaisuusraja on ollut tulos ennen veroja huomioiden epätarkoituksemukainen. Esimerkiksi yhdessä mainitussa tapauksessa liikevaihdon käyttäminen vertailuperustana johti siihen, että käytetty kokonaisuusolennaisuus oli 270 prosenttia tuloksesta ennen veroja.

Vuoden 2018 laaduntarkastusraportissa havaintoja tehtiin 16 prosentissa tapauksista, ja kyse oli useimmissa tapauksissa siitä, ettei määritelty olennaisuus käynyt dokumentaatiosta ilmi ollenkaan. Havaintojen osuus kaikista tapauksista tippui vuodesta 2017 vuoteen 2018 44 prosentista 16 prosenttiin, joten on mahdollista, että tilintarkastajat ovat valvonnan seurauksena oppineet määrittelemään ja dokumentoimaan olennaisuuden paremmin. Laaduntarkastusraporteissa mainitaan erityistä huomiota vaativina osa-alueina myös erityinen olennaisuus eli tietyille tilinpäätöserille erikseen asetettavat olennaisuusrajat, tarkastus- eli työskentelyolennaisuus, konsernin osalle määritetty olennaisuus sekä olennaisuuden tarkastaminen toimeksiannon aikana, joka nousi esille myös TILAn ratkaisussa 6/2018.

Kaiken kaikkiaan vertailtaessa TILAn ratkaisuja laaduntarkastusraportteihin olennaisuusrajojen määrittelemisestä syntyy jossain määrin ristiriitainen kuva. Laaduntarkastusraporteissa suositeltu tapa olennaisuusrajan määrittämiseen ei näytä TILAn ratkaisujen perusteella olevan yleisesti tilintarkastajien käytössä eikä TILA myöskään näytä sitä tilintarkastajilta vaativan. Laaduntarkastusraporteista myös saa kuvan, että erityisesti laskentaperustan valintaan ja valinnan perusteluun liittyi melko paljon ongelmia ainakin vuonna 2017, mutta TILAn ratkaisuissa olennaisuusrajan määrittelemiseen ei näytä juurikaan liittyvän ongelmia tai ainakaan TILA ei ole niihin ratkaisuteksteissä kiinnittänyt huomiota.

Edellä mainittua epäyhteneväisyyttä voi selittää ainakin kahdella vaihtoehdoisella tavalla. On mahdollista, että TILA antaa tilintarkastajille olennaisuuden määrittelyssä laaduntarkastusten suorittajia enemmän ammatillista harkintavaltaa. On myös mahdollista, että TILA ei vain tuo esille havaitsemiaan olennaisuusrajan määrittämiseen liittyviä puutteita, koska se ei pidä niitä lopputuloksen kannalta merkityksellisinä. Suuri osa virheistä

on kuitenkin ollut selkeästi olennaisia melkein millä tahansa tyypillisesti käytössä olevalla olennaisuusrajalalla mitattuna.

Käsittelen seuraavaksi laadullisten tekijöiden ottamista huomioon olennaisuuden määrittelyssä. Aivan kuin edellä olennaisuusrajoja käsiteltäessä tarkastelen ensin laadullisten tekijöiden huomioimista TILAn ratkaisussa ja sen jälkeen laaduntarkastusraporteissa.

TILAn ratkaisujen perusteluissa nousee esille useita huomioon otettavia laadullisia tekijöitä. Yksi useassa tapauksessa esiin tuotu seikka on virheen *tulosvaikutteisuus*. Virhettä voidaan pitää olennaisempänä, jos se vaikuttaa tilikauden tulokseen. Esimerkiksi tapauksessa 2/2008 tilintarkastaja ei kiinnittänyt riittävästi huomiota siihen, että IFRS:n mukaan tilinpäätöksensä laativa yhtiö oli IAS 38 vastaisesti aktivoinut markkinointikulut taseeseen, mikä nosti yhtiön tulosta.

KHT A:n olisi tullut havaita erityisesti virheellisesti aktivoitujen markkinointikulujen vaikutus tilikauden tulokseen...

Erityisen raskauttavana pidetään sitä, jos virhe *kääntää tappion voitoksi*. Tapauksessa 3/2012 liiketoiminnan muihin tuottoihin oli kirjattu vahingonkorvaussaatava, jonka saanti oli hyvin epävarmaa. Tällä kirjauksella tulos saatiin kääntymään tappiosta voitolliseksi ja sen ansiosta myös *oma pääoma pysyi positiivisen puolella*.

Yhtiön tilikauden 2009 tulos on ollut 7193 euroa. Tulos olisi ollut -400 658 euroa tappiollinen, mikäli liiketoiminnan muihin tuottoihin olisi kirjattu vahingonkorvaussaamista se määrä, jonka välimiesoikeus on tuominnut Yhtiön saamaan.

Yhtiön tilikauden 2009 taseessa oma pääoma on ollut 20 903 euroa. Oma pääoma olisi ollut -386 948 euroa negatiivinen, mikäli tilikauden 2009 tuloslaskelmaan olisi tuloutettu vahingonkorvaussaamista se määrä, jonka välimiesoikeus on tuominnut Yhtiön saamaan.

TILA mainitsee virheen olevan olennainen muun muassa näiden muutosten perusteella. Yhtiön rahoittajat olivat myös myöntäneet yhtiölle luottoa väärän luottoluokituksen perusteella. TILA huomauttaakin, että virheellä oli ollut olennainen vaikutus myös *yhtiön tunnuslukuihin*.

TILA totesi, että vahingonkorvaussaatavan kirjaamisella välitystuomion ylimenevältä osalta tilinpäätökseen oli ollut olennainen ja laaja vaikutus tili-

kausien 2009 ja 2010 tilinpäätöksiin. Vahingonkorvaussaatavan kirjaamisella välitystuomion ylimenevältä osalta tilinpäätöksiin oli ollut merkittävä vaikutus myös tilinpäätöksestä laskettaviin eri tunnuslukuihin kuten omavaraisuuteen.

Tappion muuttuminen voitoksi on yksi Munterin (2001, 42–43) ja Lydmanin (2014b, 38) mainitsema laadullinen tekijä, joka saattaa tehdä määrällisesti pienestäkin virheestä olennaisen. Toinen Munterin ja Lydmanin mainitsema laadullisen olennaisuuden synnyttävä seikka on virheen *tahallisuus*. Tilintarkastajan tulisi aina kiinnittää huomiota virheeseen, jonka johto näyttää tehneen tarkoituksella. Tähän periaatteeseen viitataan ratkaisussa 6/2018 ilmaisulla ”Yhtiön ylimmän johdon tarkoituksellisen menettelyn vuoksi asia on tilinpäätökseltä vaadittavien oikeiden ja riittävien tietojen kannalta merkittävä”.

Munter (2001, 42–43) mainitsee myös, että olennaisuuden arvioimisessa tulisi ottaa huomioon, koskeeko virhe sellaista osaa asiakkaan liiketoiminnassa, jota pidetään erityisen tärkeänä asiakkaan toiminnalle tai tuottavuudelle. Toiminnan ja tuottavuuden kannalta kriittiset tekijät ovat usein toimialakohtaisia, joten näin ollen asiakkaan *toimiala* vaikuttaa siihen, minkälaisia virheitä on pidettävä erityisen olennaisina. Myös Emil ym. (2010, 279) mainitsevat toimialan vaikuttavan olennaisuuden arvioimiseen. Aineistossa on kolme tapausta, jotka koskevat matkatoimistotoimintaa. Matkatoimistoille myyntisaamiset ovat toimialan luonteesta johtuen erityisen olennainen erä. TILAn ratkaisun 2/2015 mukaan matkatoimistoja koskevat omat erityiset kirjanpidon jaksotussäännökset, minkä vuoksi matkatoimistojen tilintarkastuksessa tulisi kiinnittää erityistä huomiota tilinpäätösjaksotusten oikeellisuuteen.

Tilintarkastajat ovat useissa ratkaisuissa vedonneet siihen, että heiltä raportoimatta jääneet virheet eivät olleet olennaisia, koska ne eivät olleet tulosvaikutteisia. Mielenkiintoinen esimerkkitapaus ei-tulosvaikutteisesta virheestä, joka oli kuitenkin olennainen, nähdään ratkaisussa 2/2008. Tapauksessa yritys kirjasi IAS 39 vastaisesti sijoitustoiminnan tuotot liikevaihtoon. Virhe ei vaikuttanut tulokseen, mutta se nosti liikevaihdon 13 miljoonaan, vaikka liikevaihdon oikea määrä olisi ollut noin 2,5 miljoonaa. TILA piti virhettä olennaisena muun muassa siksi, että vaikka virhe ei vaikuttanutkaan tulokseen, se oli omiaan heikentämään tilinpäätösten *vertailukelpoisuutta*.

KHT A:n olisi tullut havaita erityisesti ... sekä arvopaperikaupan tuottojen ja kulujen bruttoesittämistavan vaikutus tilinpäätöksen vertailtavuuteen.

Olennaisuutta on tulkittu melko tiukasti ainakin tapauksessa 4/2010, sillä oman pääoman sisäistä luokitteluvirhettä, joka ei vaikuttanut osingonjakoon, pidettiin olennaisena sillä perusteella, että se *olisi voinut vaikuttaa osingonjakoon ja taloudellisen informaation käyttäjien päätöksiin*.

Vaikka omien osakkeiden mitätöinnit euromääräisesti suhteessa omaan pääomaan kokonaisuudessaan eivät ole olleet merkittäviä, Lista Oyj:n kirjaamismenettely omien osakkeiden mitätöimisessä on ollut tilintarkastusalan suosituksessa 320 tarkoitettu olennainen tieto. Virheellinen luokittelu vapaan ja sidotun oman pääoman välillä olisi voinut vaikuttaa tilinpäätösinformaation perusteella tehtäviin taloudellisiin päätöksiin, yhtiön puolelta jaettavissa olevan osingon määrään ja sijoittajien puolelta sijoituspäätöksiin.

Se, että virhe ei todellisuudessa vaikuttanut esimerkiksi osingonjakoon, otettiin kuitenkin huomioon lieventävänä tekijänä.

Yksi tekijä, johon useiden ratkaisujen perustelujen mukaan tilintarkastajan olisi tullut kiinnittää huomiota, on jonkin käytännön *poikkeuksellisuus*. Esimerkiksi edellä mainitussa tapauksessa 4/2010 TILA huomautti yrityksessä käytetyn kirjanpitokäytännön olevan poikkeuksellinen, minkä vuoksi tilintarkastajan olisi tullut tarkistaa sen asianmukaisuus. Myös tapauksissa 1/2006 ja 2/2006 käteisnostoilla toteutettua kavallusta oli peitelty kirjanpitokäytännöllä, joka oli poikkeuksellinen, minkä olisi pitänyt kiinnittää tilintarkastajan huomio.

Epäsuorasti nousee esille myös *epävarmuus*. Tapauksessa 2/2011 yhtiö oli sisällyttänyt käyttämättömien verotuksellisten tappioiden perusteella laskennallisen verosaamiseen tilinpäätökseen, vaikka sillä ei ollut riittävää näyttöä tulevista tuloista ja sitä kautta verosaamisen hyödynnettävyydestä. Ratkaisun perusteluissa korostuu se, että verosaaminen oli epävarmuutensa vuoksi niin olennainen, että tilintarkastajan olisi tullut mukauttaa lausuntoaan pelkän lisätiedon antamisen sijasta. Verosaaminen oli tosin olennainen myös määrällisesti.

Näin ollen TILAn ratkaisuisaan esiin tuomia olennaisuuteen vaikuttavia laadullisia tekijöitä ovat ainakin tulosvaikutteisuus, tappion muuttuminen voitoksi, oman pääoman pysyminen positiivisena, vaikutus tunnuslukuihin, virheen tahallisuus, toimialakohtaiset erityispiirteet, tilinpäätösten vertailukelpoisuus, se että virhe olisi voinut vaikuttaa osingonjakoon tai taloudellisen informaation käyttäjien tekemiin päätöksiin, käytäntöjen poikkeuksellisuus sekä epävarmuus. Huomionarvoista on, että pääsääntöisesti virheet ovat kuitenkin olleet olennaisia myös määrällisin perustein, jolloin laadulliset tekijät lähinnä täydentävät olennaisuusarviota. Aineistossa ei juuri ole tapauksia, joissa virheen todettaisiin olevan epäolennainen määrällisesti mutta olennainen jonkin laadullisen tekijän nojalla. Poikkeuksena tähän on jo edellä mainittu tapaus 4/2010, jossa oman pääoman sisäisten luokitteluvirheiden ei todettu olleen merkittäviä suhteessa omaan pääomaan mutta niiden todettiin olevan olennaisia siksi, että ne olisivat voineet vaikuttaa osingonjakoon tai taloudellisen informaation käyttäjien päätöksiin.

Lydmanin (2014b, 38) näkemyksen mukaan ei ole tarkoituksenmukaista, että olennaisuus käsitettäisiin eri tavoin listayhtiössä ja listaamattomassa yhtiössä, mutta TILAn ratkaisuisa nousee kuitenkin useaan kertaan esille se, että olennaisuutta on tulkittu tiukemmin listayhtiöiden kohdalla. Listayhtiöiden tilinpäätöksissä esiintyviä virheellisyyksiä on pidetty erityisen vakavina. Esimerkiksi tapauksessa 2/2008 TILA on pitänyt raskauttavana tekijänä sitä, että kyseessä on listayhtiö.

Yritys Oyj on säännellyillä markkinoilla (ML-lista) toimiva yhtiö. Arvopaperimarkkinoiden toimivuuden kannalta on erityisen tärkeää ylläpitää luottamusta siihen, että sijoittajilla on mahdollisuus saada luotettavaa ja vertailukelpoista taloudellista informaatiota arvopaperin arvoon olennaisesti vaikuttavista seikoista.

Samaan periaatteeseen viitataan myös tapauksessa PRH/134/10000/2017.

Kysymys on ollut listayhtiön tilintarkastuksesta, jonka suorittamisessa tilintarkastajan on oltava korostetun huolellinen tilinpäätösinformaation säännösten mukaisuuden sekä tilinpäätöksen oikeiden ja riittävien tietojen laajalle ulottuvien vaikutuksien vuoksi.

Näin ollen virheen olennaisuutta arvioitaessa annetaan paljon painoarvoa sille, mitkä ovat tilinpäätösinformaation käyttäjien tietotarpeet.

Vuoden 2017 laaduntarkastusraportissa ei mainita suoraan laadullista olennaisuutta, mutta se nousee epäsuorasti esille yhden esimerkin kautta. Raportissa moititaan tilintarkastajan tapaa valita liikevaihto olennaisuusrajan vertailupohjaksi, sillä määrittelytapa on epätarkoituksenmukainen muun muassa siitä syystä, että sillä määrittelytavalla yhtiön rahoitussopimukseen sisältyvä käyttökatekovenantti voisi rikkoutua. Vuoden 2018 raportissa laadullinen olennaisuus on mainittu suoraan ja valittu omaksi alakohdakseen. Raportissa laadullinen olennaisuus määritellään seuraavasti:

Tilinpäätöksessä voi olla laadullisesti olennainen virheellisyys, joka alittaa tilintarkastajan määrittämän kokonaisolennaisuuden tai ei edes ole rahamääräisesti määritettävissä. Virheellinen tieto voi olla luonteensa vuoksi sellainen, että se voi vaikuttaa tilinpäätöksen lukijan tekemiin päätöksiin, vaikkei ylittäisikään rahamääräisesti tilintarkastajan määrittämää kokonaisolennaisuutta.

Aivan kuin määrällisenkin olennaisuuden kohdalla, laaduntarkastusraportin määritelmässä laadullisesta olennaisuudesta keskeisessä roolissa ovat tilinpäätösinformaation

käyttäjän tietotarpeet, mikä on linjassa ISA 320 -standardin olennaisuusmääritelmän kanssa. Raportissa painotetaan johdon väärinkäytöksiä yhtenä keskeisimmistä laadullisesti olennaisista tekijöistä. Nimenomaan johdon tekemien väärinkäytösten todetaan olevan olennaisempia kuin työntekijöiden tekemien väärinkäytösten, sillä ne useammin vaikuttavat koko organisaatioon kokonaisuutena. Esimerkkeinä laadullisesti olennaisista tekijöistä mainitaan myös usein kirjallisuudessakin mainitut lähipiiritapahtumat ja myös hieman yllättäen tilintarkastuspalkkiot, jotka eivät kirjallisuudessa ole juurikaan nousseet esille nimenomaan olennaista virheellisyyttä koskevissa artikkeleissa. Tilintarkastuspalkkioiden olennaisuutta perustellaan sillä, että niiden avulla tilinpäätöksen lukija voi arvioida tilintarkastajan riippumattomuutta tai tilintarkastuksen laatua.

Laadullisia tekijöitä nousee siis selkeästi monipuolisemmin esille TILAn ratkaisussa kuin laaduntarkastusraporteissa. Esimerkiksi vuoden 2017 laaduntarkastusraportissa laadullista olennaisuutta ei mainittu suoraan ollenkaan, vaikka määrällisen olennaisuuden määrittely oli siinä nostettu yhdeksi painopistealueeksi. Tämä voi viitata siihen, että tilintarkastuksen etukäteisvalvonnassa laadullinen olennaisuus nähdään lähinnä määrällistä olennaisuutta täydentävänä seikkana, minkä vuoksi siihen ei kiinnitetä yhtä paljon huomiota. Toinen mahdollinen selitys on se, että olennaisuusrajan määrittely tilintarkastuksen suunnitteluvaiheessa tulee tehdä jokaisessa tilintarkastustoimeksiannossa, kun taas laadullisen olennaisuuden pohdinta tulee todennäköisemmin ajankohtaiseksi silloin, kun tilintarkastaja havaitsee asiakkaan toiminnassa jotain ongelmallista. Näin ollen olisi loogista, että laadullista olennaisuutta koskevia pohdintoja esiintyy enemmän TILAn ratkaisussa, koska ne käsittelevät tapauksia, joissa tilinpäätöksessä on ollut virheellisyyksiä.

Seuraavaksi käsittelemme olennaisuuteen liittyvää teemaa eli havaittujen virheellisyyksien olennaisuuden arvioimista ja niihin reagoimista. Kokonaisuutena vaikuttaa siltä, että olennaisuuden suhteen ongelmia liittyy enemmän siihen, ettei selkeästi olennaisiin virheisiin ole reagoitu asianmukaisesti kuin siihen, että virheen olennaisuus olisi ollut epäselvää. Useassa tapauksessa virhe on ollut olennainen tilintarkastajan itse määrittämään olennaisuusrajaankin nähden, muttei hän ole silti tehnyt tarvittavia toimenpiteitä. Näin ollen kyse on ISA 450 -standardin puutteellisesta soveltamisesta. TILA onkin useissa tapauksissa huomauttanut tilintarkastajaa siitä, ettei tämä ole toiminut ISA 450 -standardin mukaisesti. Viittauksia ISA 450 -standardiin esiintyy ratkaisujen perusteluissa erityisesti viime vuosien tapauksissa.

Esimerkiksi tapauksessa PRH/1291/10000/2017 TILA on viittannut ISA 450 -standardiin ja lisäksi perustellut ratkaisuaan:

X ei ole verrannut tilinpäätöksen korjaamattomia virheitä tilintarkastuksessa käytettyyn olennaisuuteen. X ei ole esittänyt hyväksyttäviä perusteita sille, että vertailu on jäänyt tekemättä.

Myös ratkaisussa PRH/3217/10000/2017 TILA vetoaa perusteluissaan ISA 450 -standardin puutteelliseen noudattamiseen. Tapauksessa tilintarkastaja oli antanut vakiomuotoisen tilintarkastuskertomuksen, vaikka hän oli havainnut rahoitusarvopapereiden arvotuksessa noin 836 000 euron virheen, joka ylitti hänen määrittelemänsä olennaisuusrajan. TILA moitti, että ”olennaisuuden ylittävän virheen vaikutusta tilintarkastuskertomukseen ei ole tilintarkastuksessa dokumentoitu”.

Myös ratkaisuissa 8/2015 ja 9/2015 TILA on ilmoittanut ISA 450 -standardin tapaus-ten ratkaisemisen kannalta keskeisenä standardina. Kumpikin tapauksista koskee liitetiedoissa ilmoitettuja korkojohdannaissopimuksia, joilla ei tosiasiallisesti ollut korkosuojaus-tarkoitusta. Johdannaisiin liittyi suuria riskejä ja ne olivat hyvin olennaisia taseen loppu-summaan nähden. Kumpikin tapauksista liittyy ilmeisesti samaan yritykseen. Peruste-luissa viitataan standardiin 450 mutta ei standardiin 320, joten tilintarkastajan katsotaan nimenomaan epäonnistuneen selkeästi olennaiseen virheeseen reagoimisessa. Myös ai-kaisemmin mainitussa tapauksessa 3/2012, jossa tilintarkastaja antoi tilintarkastuskerto-muksessa ehdollisen lausunnon kielteisen sijasta, vaikka havaittu virheellisyys oli hänen oman olennaisuusrajan mukaan olennainen, TILA on käyttänyt perusteluissaan stan-dardia 450.

Laaduntarkastusraporteissa ei ole käsitelty ISA 450 -standardin puutteellista sovelta-mista olennaisuuden yhteydessä vaan tilintarkastuskertomuksiin liittyvissä merkittävissä havainnoissa. Osa tehdyistä havainnoista on johtanut siihen, että tapaus on siirretty tilin-tarkastusvalvonnan tutkinta-asiat ja laillisuusvalvonta -yksikön tutkittavaksi. Vuoden 2017 raportista voidaan mainita kaksi selkeää esimerkkiä ISA 450 -standardin puutteelli-sesta noudattamisesta:

Lausunto on annettu vakiomuotoisena, vaikka tarkastuksessa on havaittu määritetyn olennaisuusrajan ylittävä virhe.

Korjaamattomien virheiden määrä ylittää tarkastuksessa määritetyn kokonaisolennaisuuden kolminkertaisesti. Tästä huolimatta tilintarkastaja on antanut tilintarkastuskertomuksessa vakiomuotoisen lausunnon yhtiön tuloksesta ja taloudellisesta asemasta.

Vuoden 2018 raportissa mainitaan esimerkkinä hieman erilainen ISA 450 -standardiin liittyvä puute:

Tilintarkastaja ei ole koonnut yhteen niitä tarkastuksen aikana todettuja virheellisyyksiä, jotka ylittävät vähäpätöiselle virheelle asetetun rajan. Tarkastusdokumentaatio ei sisällä tilintarkastajan johtopäätöksiä siitä, ovatko havaitut virheet yksin tai yhdessä olennaisia.

Havaittujen virheellisyyksien olennaisuuden arvioimisen ja niihin reagoimisen osalta TILAn ratkaisuista ja laadunvalvontaraporteista piiryy yhdenmukainen kuva. ISA 450 -standardin puutteellinen noudattaminen on melko yleinen ongelma, ja siihen kiinnitetään huomiota sekä etukäteis- että jälkikäteisvalvonnassa.

Seuraavaan taulukkoon on koottuna keskeisimmät tulokset tilintarkastusvalvonnan suhtautumisesta olennaisuuteen.

Taulukko 2 Olennaisuus Suomen tilintarkastusvalvonnassa

	TILAn ratkaisut	Laaduntarkastukset
Olennaisuusrajan määrittely	<ul style="list-style-type: none"> • Valitussa olennaisuusrajassa ei moitittavaa • Tilintarkastajilla melko suuri harkintavalta • Rajaa muutettava toimeksiannon aikana, jos uusi informaatio antaa siihen aiheita 	<ul style="list-style-type: none"> • Lähtökohtana jatkuvien toimintojen tulos ennen veroja (ISA 320) • Olennaisuusrajan määrittelyssä usein huomautettavaa, erityisesti liittyen laskentaperustan valintaan
Laadullinen olennaisuus	<ul style="list-style-type: none"> • Laadulliselle olennaisuudelle annettu melko suuri merkitys • Useita laadullisia tekijöitä nostettu esiin • Tilinpäätösinformaation käyttäjien tietotarpeilla suuri merkitys 	<ul style="list-style-type: none"> • Laadulliset tekijät painottuvat TILA:n ratkaisuja vähemmän • Johdon väärinkäytökset yksi tärkeimpiä laadullisia tekijöitä • Tilinpäätösinformaation käyttäjien tietotarpeilla suuri merkitys
Havaittujen virheellisyyksien olennaisuuden arviointi ja niihin reagointi	<ul style="list-style-type: none"> • ISA 450 -standardin puutteelliseen noudattamiseen kiinnitetty huomiota useissa tapauksissa 	<ul style="list-style-type: none"> • ISA 450 -standardin puutteelliseen noudattamiseen kiinnitetty huomiota

Tulokset on jaoteltu kolmen olennaisuutta koskevan teeman mukaan ja sen mukaan, minkälainen kuva teemoista muodostuu TILAn ratkaisujen ja laaduntarkastusraporttien

perusteella. Niin kuin taulukosta nähdään, etukäteis- ja jälkikäteisvalvonnassa näyttää olevan eniten eroja suhtautumisessa olennaisuusrajan määrittelyyn.

5.3 Kohtuullinen varmuus ja tilintarkastusevidenssi tilintarkastusvalvonnassa

TILAn ratkaisuisissa käytetään melko harvoin ilmaisua kohtuullinen varmuus. Samalla tavalla kuin kirjallisuudessakin, kohtuullista varmuutta lähestytään enimmäkseen oikeanlaisen ja riittävän evidenssin kautta. Evidenssin hankkimista sen sijaan käsitellään monissa ratkaisuisissa hyvinkin perusteellisesti ja yksityiskohtaisesti, erityisesti ratkaisuisissa ennen vuotta 2016. Ratkaisutekstit ovat muuttuneet huomattavasti lyhyemmiksi sen jälkeen, kun tilintarkastusvalvonta siirtyi PRH:lle. Tästä ei luonnollisesti kuitenkaan voi päätellä sitä, että uusi tilintarkastusvalvonta pohtisi evidenssin hankkimista vähemmän perusteellisesti tai kiinnittäisi siihen vähemmän huomiota, vaan on mahdollista, että ratkaisuteksteistä on pyritty tekemään tiiviimpiä niiden luettavuuden vuoksi.

Luvuissa 3.5.1 ja 3.5.2 riittävän ja oikeanlaisen evidenssin hankkimiseen liittyvinä olennaisimpina haasteina nousevat esille riskiarvion tekeminen, tilintarkastuksen toteuttaminen riskiarvion pohjalta, riittävän ammatillisen skeptisyyden noudattaminen, tarkoituksenmukaisten tilintarkastustoimenpiteiden tekeminen pelkkään laajuuteen keskittymisen sijasta sekä ammatillisen harkinnan käyttäminen. Siten lähestyn kohtuullista varmuutta näiden teemojen pohjalta.

Tilintarkastuksen riskilähtöisyys, joka on keskeisenä vaatimuksena ISA-standardeisakin, nousee selkeästi esille TILAn päätöksissä. Toimeksiantoon liittyviä riskejä sekä sitä, miten tilintarkastaja on ottanut ne huomioon, käsitellään erittäin monessa tapauksessa. Riskien arvioimista ei ole välttämättä käyty ratkaisuteksteissä läpi niissä tapauksissa, joissa suurimmat haasteet liittyvät johonkin muuhun kuin riskien tunnistamiseen. Esimerkiksi tapauksessa 5/2015 ei ole viitattu riskien arvioimiseen. Tapaus on siinä mielessä yksinkertainen, että se liittyy taseeseen merkittävään kunnallistekniikkaan, joka oli taseen merkittävin erä. Tapauksessa oli melko selvää, että toimeksiannon riskit liittyvät kyseiseen kunnallistekniikkaan, joten olennaiseksi haasteeksi jäi lähinnä se, millä tavoin sitä olisi tullut tarkastaa.

Aineiston perusteella tilintarkastajilla on ollut jonkin verran vaikeuksia tunnistaa toimeksiantojen riskejä. Riskiarvio epäonnistui esimerkiksi tapauksessa 4/2010. Siinä asiakysymyksenä oli listayhtiön luokitteluvirhe vapaan ja sidotun oman pääoman välillä omien osakkeiden mitätöinnin seurauksena. Tilintarkastaja ei ollut pitänyt oman pääoman muutoksia toimeksiannon riskialueena. TILAn mukaan luokitteluvirhe on kuitenkin ollut olennainen tieto, koska se olisi voinut vaikuttaa osingonjakoon ja tilinpäätösinformaation käyttäjien päätöksiin. Yrityksen tapa kirjata omien osakkeiden mitätöinti on myös ollut

poikkeuksellinen, mihin olisi pitänyt kiinnittää huomiota. Perusteluissa sanotaan, että ”oma pääoma on tilintarkastuksessa riskialue”.

Tapauksessa 8/2015 yrityksellä oli erittäin riskialttiita johdannaissopimuksia, joista ei ollut tietoja taseen liitetiedoissa. Johdannaisiin liittyi suuria tappion mahdollisuuksia. Tilintarkastaja ei ollut kuitenkaan puuttunut asiaan tilintarkastuskertomuksessa. Tilintarkastaja oli pyrkinyt kohdentamaan tarkastuksen olennaisimman riskin alueisiin, mutta rahoitusta ei ollut valittu painopistealueeksi ja johdannaisia koskevien liitetietojen tarkastaminen oli ollut vain osa normaalia liitetietojen tarkastusta.

Myös tapauksessa PRH/3277/10000/2017 oli kyse johdannaisten puutteellisesta tarkastamisesta. Yrityksellä oli nimellispääomaltaan pitkäaikaisia korkojohdannaisia, joihin liittyi huomattava riski. Tilintarkastaja ei kuitenkaan ollut selvittänyt riittävästi niihin liittyvää riskiä.

X ei ole ottanut huomioon riskien arvioinnissa sitä, että yhtiöllä on ollut nimellispääomaltaan huomattavan pitkäaikaiset korkojohdannaiset. Johdannaissopimukseen liittyvän riskin vuoksi jo pienellä kohde-etuuden muutoksella voi olla suuri vaikutus johdannaissopimuksen tuottoon ja arvoon.

X:n olisi pitänyt hankkia riittävästi evidenssiä johdannaissopimusten ehdoista ja niiden suhteesta suojattavaksi tarkoitettuun instrumenttiin voidakseen tehdä johtopäätöksen johdannaisiin liittyvästä riskistä.

Näiden kahden tapauksen perusteella jää vaikutelma, että johdannaisiin liittyvien riskien riittävä tunnistaminen on vaikeaa. Tämä ei ole yllättävää, sillä johdannaiset voivat olla erittäin monimutkaisia ja tarkastettavan kohteen monimutkaisuus kasvattaa tilintarkastusriskiä. Esimerkiksi Hungin ja Chengin (2018, 72–75) mukaan monimutkaisuus on yhteydessä tilintarkastusriskiin ja Blokdijkin ym. (2003, 297) mukaan asiakasorganisaation monimutkaisuus saa tilintarkastajat laskemaan olennaisuusrajaansa. Johdannaisia myös käsitellään liitetiedoissa ja Libbyn ym. (2006, 533–535) mukaan tilintarkastajat kiinnittävät liitetiedoissa oleviin seikkoihin vähemmän huomiota kuin tuloslaskelmassa ja taseessa oleviin. Johdannaisten tarkastamisen haastavuutta lienee lisännyt myös se, että johdannaisten tilinpäätöskäsittely ja niiden tarkastaminen on ratkaisun PRH/3277/10000/2017 mukaan ollut vakiintumatonta ennen kirjanpitolautakunnan 13.12.2016 antamaa lausuntoa.

Tapauksessa 3/2017 tilintarkastaja ei ollut riittävällä tavalla tunnistanut liiketoiminnan jatkuvuuteen liittyvää riskiä.

Ottaen huomioon X Oy:n tappiollisuus ja negatiivinen liiketoiminnan kasvavirta KHT A:n syyskuussa 2015 tilintarkastussuunnitelman laadinnan yhteydessä suorittamaa riskiarviota on pidettävä puutteellisena.

Tosin ratkaisusta eri mieltä ollut TILAn jäsen, jonka mielestä tilintarkastajalle ei olisi tullut antaa sanktiota, väitti tilintarkastajan tunnistaneen riskit:

KHT A on tunnistanut yrityksen tilanteeseen liittyvät ongelmat ja kommunikoinut ne riskiarvioissaan tilintarkastusyhteisö B Oy:n Risk management partnerille.

Näin ollen ratkaisun perusteella jää epävarmuutta siitä, eikö tilintarkastaja ymmärtänyt X Oy:n toiminnan jatkuvuuteen liittyvää riskiä vai eikö hän vain jostain syystä ottanut sitä tarkastuksessa riittävästi huomioon.

TILA on ratkaisuissaan tuonut esille useita tekijöitä, jotka nostavat tilintarkastusriskiä ja jotka tilintarkastajan olisi tullut riskiarviossaan huomioida. Yksi useimmin esille nousseita tekijöitä on *puutteelliset kontrollit*. Tyypillinen esimerkki puutteellisista kontroleista on vaarallinen työyhdistelmä. Tämä riskialtis olosuhde esiintyy tapauksissa 1/2016, 2/2016, 2/2009 ja 9/2013. Tässä ote ratkaisusta 9/2013:

...tilintarkastajien olisi pitänyt ryhtyä väärinkäytösriskiä kasvattavan vaarallisen työyhdistelmän johdosta syventämään ja laajentamaan menotilien tositetarkastusta sekä käteisnostojen ja tilisiirtojen tarkastusta.

Tapauksessa 9/2013 riskiä kasvattavina ongelmina on mainittu myös pienyhtiöolosuhteet sekä se, että tiliotteisiin tai ostoreskontran ohi maksamiseen liittyviä kontroleja ei ollut. Tapauksessa 3/2006 on mainittu esimerkkinä puutteellisista kontroleista sisäisen valvonnan puutteellisuus taloushallinnon resurssipulan vuoksi. Kavallusta säätiössä koskeneessa tapauksessa 2/2009 on tuotu esille riskialttiina olosuhteena taloushallinnon järjestelmien rakenne. Näin ollen merkittävä osa riskitekijöistä, jotka TILA on tuonut ratkaisuissaan esiin, liittyvät sisäisiin kontroleihin. ISA 315 -standardi velvoittaa tilintarkastajaa perehtymään sisäisiin kontroleihin, ja sisäisten kontrollien puutteet nousevat erittäin usein esille myös kirjallisuudessa. Esimerkiksi Albrecht ym. (2011, 171) listasivat kontrollien puutteet yhdeksi varoitusmerkiksi, joka saattaa liittyä väärinkäytöksiin.

Toinen ratkaisuissa usein mainittu tekijä on *taloudellinen tilanne*. Esimerkiksi jo edellä käsitellyssä tapauksessa 3/2017 on riskiä kasvattavina tekijöinä mainittu yrityksen tappiollisuus ja negatiivinen kasvavirta. Tapauksissa 1/2006 ja 2/2006 mainitaan kyseessä olleen kannattamaton yhtiö. Tapauksessa 2/2009 yhtenä riskitekijänä mainitaan se, että säätiö oli ottanut pitkäaikaista velkaa. Tapauksessa PRH/134/10000/2017 puolestaan

TILA kiinnitti huomiota siihen, että going concern -ongelmien ja taloudellisten vaikeuksien vuoksi tilintarkastajalla olisi ollut erityinen syy kiinnittää huomiota lainoihin. Lainat oli luokiteltu tilinpäätöksessä olennaisella tavalla väärin.

Näiden lisäksi ratkaisuisissa on mainittu useita eri tekijöitä. Olennaisuutta käsittelevässä osiossa mainittu *käytännön poikkeuksellisuus* voidaan nähdä myös riskitekijänä. Myös tiettyjen *muutosten* voidaan nähdä nostavan riskiä. Tapauksessa 2/2009 hälyttävänä seikkoina pidettiin voimakasta myyntisaamisten kasvua ja ostovelkojen pienentymistä. Yrityksen yhtiömuodon muuttuminen liikelaitoksesta osakeyhtiöksi oli puolestaan tapauksessa 4/2011 nähty erityisenä olosuhteena, joka tulee ottaa riskiarviossa huomioon.

Tapauksessa 2/2008 *IFRS:n mukaan laadittuihin tilinpäätöksiin* todetaan liittyvän suurentunut tilintarkastusriski.

KHT A:n vastineesta ja työpapereista ilmenee, että hän on havainnut IFRS tilinpäätöksen mukanaan tuoman riskin ja ottanut sen huomioon tilintarkastussuunnitelman riskinkartoituksessa ja tilintarkastustyön suunnittelussa.

Riskiarvioon vaikuttavista tekijöistä TILAn ratkaisuisissa nousevat siis voimakkaimmin esille kontrollien puutteet. Myös taloudelliseen tilanteeseen liittyvät olosuhteet esiintyvät useammassa ratkaisussa. Näiden lisäksi riskitekijöinä on nähty myös muun muassa jonkin käytännön poikkeuksellisuus, merkittävät muutokset ja tilinpäätöksen laatiminen IFRS:n mukaan.

Myös laaduntarkastusraporteissa korostetaan tilintarkastuksen riskilähtöisyyttä ja mainitaan useita riskitekijöitä, jotka tulisi ottaa huomioon. Vuoden 2017 tarkastusraportissa riskejä käsitellään vain painopistealueeksi valitun liikevaihdon tarkastamisen kautta. Vuoden 2018 tarkastusraportissa käsitellään kuitenkin monipuolisesti riskien arvioimista ja niiden huomioimista. Tarkastusraportin linjaukset riskien arvioimisesta ovat riskien arviointia käsittelevän ISA 315 -standardin mukaisia. Raportissa esimerkiksi tuodaan esille käsite *merkittävä riski*, joka tarkoittaa tunnistettua ja arvioitua olennaisen virheellisyyden riskiä, joka edellyttää erityistä harkintaa tilintarkastuksessa. Tämä käsite on suoraan ISA 315 -standardista. Raportissa mainitaan myös, että ”tilintarkastajan tulee merkittäviä riskejä koskevassa arvioinnissaan pohtia muun muassa, onko kyseinen riski väärinkäytösriski, liittyykö siihen monimutkaisia liiketapahtumia, kirjanpidollista arviointiepävarmuutta tai merkittäviä lähipiiriliiketoimia ja liittyykö riski yhteisön tavanomaiseen liiketoimintaan kuulumattomiin liiketapahtumiin.” Nämä kriteerit mainitaan ISA 315 -standardissa.

Vuoden 2018 laaduntarkastusraportti ei ole siinä mielessä tutkielman kannalta erityisen informatiivinen, että sen riskien arvioimista koskevat linjaukset lähinnä mukailevat

ISA-standardeja. Sen sijaan laaduntarkastuksissa tehdyt havainnot antavat arvokasta tietoa siitä, missä asioissa tilintarkastajien toiminta on ollut puutteellista ja mihin seikkoihin laadunvalvonta on kiinnittänyt huomiota. Raportin mukaan vuonna 2018 useissa toimeksiannoissa tilintarkastaja ei ollut lainkaan dokumentoinut riskienarviointiin liittyviä toimenpiteitä eikä ollut siten tunnistanut olennaisen virheellisyyden riskejä. Lisäksi riskienarviointitoimenpiteet ovat usein olleet suppeita, tunnistettujen riskien määrä on ollut keskimäärin vähäinen ja perustelut ovat olleet riittämättömiä. Näin ollen riskien tunnistaminen vaikuttaa olevan melko yleinen ongelma-alue. Tosin laaduntarkastusraportista saa sen kuvan, että vaikeudet riskien tunnistamisessa liittyvät enemmän liian vähäiseen panostukseen kuin niinkään osaamattomuuteen: ei ole yllättävää, ettei riskejä tunnisteta, jos pahimmassa tapauksessa riskienarviointitoimenpiteitä ei suoriteta ollenkaan.

Toisaalta tilintarkastusvalvonnan näkemyksen mukaan puutteellisesti suoritettuja ja dokumentoituja riskienarviointitoimenpiteitä saattaa osaltaan selittää se, että joissakin toimeksiannoissa tilintarkastajat eivät välttämättä koe tarpeelliseksi suorittaa ja dokumentoida työläitä riskienarviointitoimenpiteitä, jos heidän mielestään kohtuullinen varmuus saavutetaan muutenkin. Yksi tähän liittyvä näkökulma on se, että Suomessa on huomattava määrä pieniä yrityksiä (Tilastokeskus 2019). ISA-standardien mukaisen tilintarkastuksen soveltumisesta pieniin yrityksiin on ollut paljon kriittistä keskustelua. On esitetty näkemyksiä, joiden mukaan pienten yritysten tarkastuksessa laadukkaan tarkastuksen varmistamiseksi riittäisi kevyempikin tarkastusprosessi. (Ks. esim. Laine 2019.) Näin ollen on mahdollista, että tilintarkastajien ja laaduntarkastusten suorittajien välillä vallitsee näkemuseroja ISA 315 -standardin noudattamisesta pienissä yrityksissä tai muuten melko yksinkertaisissa toimeksiannoissa, mikä selittäisi sitä, että laadunvalvontaraportin mukaan riskejä arvioidaan usein puutteellisesti. On kuitenkin vaikea arvioida, missä määrin laaduntarkastuksissa havaitut, riskien arviointiin liittyvät puutteet yksinkertaisissa toimeksiannoissa tosiasiallisesti heikentävät tarkastuksen laatua.

Toisena käsiteltävänä teemana on tilintarkastuksen toteuttaminen riskiarvion tulosten perusteella. Kirjallisuuden mukaan on yleinen ongelma, ettei riskiarvio riittävästi vaikuta tilintarkastussuunnitelmaan ja sen perusteella suoritettavaan tilintarkastukseen, eli riskien tunnistaminen ei vielä riitä laadukkaan tarkastuksen toteuttamiseen. Esimerkiksi Allenin ym. (2006, 169) kirjallisuuskatsauksen mukaan riskiarvion ja tehtyjen tarkastustoimenpiteiden välinen yhteys on vain heikosti positiivinen. Aineistosta löytyy useita tapauksia, joissa tilintarkastaja ei ole riskin tunnistamisesta huolimatta onnistunut saavuttamaan kohtuullista varmuutta.

Esimerkiksi tapauksessa 1/2006, joissa vuokratilinpitoa hoitava henkilö oli kavaltanut yhtiön varoja, tilintarkastaja oli sinänsä tunnistanut yhtiössä vallinneen vaarallisen työyhdistelmän riskiksi. Tilintarkastaja ei ollut tästä huolimatta hankkinut evidenssiä, joka olisi paljastanut kavalluksen. TILAn mukaan ”tilintarkastusriskiä olisi voitu pienent-

tää yksityiskohtaisemmalla riskianalyysillä”, joten vaarallisen työyhdistelmän riskialttiuden tunnistamisen lisäksi tilintarkastajan olisi tullut selvittää perusteellisemmin sitä, millä tavoin vaarallinen työyhdistelmä voi mahdollistaa väärinkäytöksen.

Tapauksessa 2/2008, jossa IFRS:n mukaan laadittuun tilinpäätökseen oli jäänyt useita virheellisyyskohtia, tilintarkastaja oli sinänsä tunnistanut IFRS-säännösten aiheuttaman riskin ja valinnut sen tarkastuksen painopistealueeksi.

Yritys Oyj:ssä suoritettussa tilintarkastuksessa tilintarkastussuunnitelmaan ja riskianalyysiin asetettiin merkittävä paino.

IFRS-säännösten noudattamisvelvollisuus otettiin huomioon useassa tilintarkastussuunnitelman ja riskianalyysin kohdassa.

Näistä seikoista huolimatta tilintarkastaja oli antanut vakiomuotoisen tilintarkastuskertomuksen, vaikka tilinpäätös oli monilta osin IFRS-säännösten vastainen.

Tapauksessa 2/2011, jossa yhtiö oli sisällyttänyt käyttämättömien verotuksellisten tappioiden perusteella laskennallisen verosaamiseen tilinpäätökseen ilman riittävää näyttöä verosaamisen hyödynnettävyydestä, tilintarkastaja oli tunnistanut verosaamiseen liittyvän riskin, sillä se oli ollut tarkastuksen erityisenä kohteena.

Laskennalliseen verosaamiseen on KHT A:n mukaan kiinnitetty erityistä huomiota ja sen perusteisiin on paneuduttu erityisellä huolellisuudella. Aiheesta on pidetty erityinen palaveri, jonka lähtökohtana on ollut sen arvioiminen, voidaanko laskennallinen verosaaminen sisällyttää Listayhtiön taseeseen tilikaudella 2006. Asiasta on myös käyty perusteellisia keskusteluja tarkastusryhmän kesken.

Tästä huolimatta ainakaan dokumentaatiosta ei ilmennyt, että riskiä olisi riittävästi huomioitu tarkastussuunnitelmassa ja evidenssiä hankkiessa.

Erityisen selkeä esimerkki epäonnistuneesta tilintarkastuksesta riskien tiedostamisesta huolimatta nähdään tapauksessa 9/2013. Kahdessa yrityksessä oli ollut kavallus, joka oli suurelta osin peittelemätön, määrältään suuri ja pitkällä ajanjaksolla tapahtunut. Ratkaisussa todetaan, että ”tilintarkastajat ovat tarkastushavaintojen kautta olleet tietoisia X-yhtiöiden tilintarkastukseen liittyvistä riskeistä, jotka pääosin johtuivat tarkastuskohteen pieniyhtiöluonteesta ja kevyistä kontroleista”. Siitä huolimatta tilintarkastuksen toteuttamisessa on ollut monenlaisia puutteita. Tilintarkastajan toiminnasta muun muassa puuttui yllätyksellisyys, minkä vuoksi kavallukseen syyllistyneen oli helppo jatkaa väärinkäytöksiään. Kulujen tarkastus- ja maksatusmenettelyn tarkastamisen todetaan olleen liian suppeaa.

Johdannaisten tarkastamista koskevassa tapauksessa 9/2015 tilintarkastajan todettiin olleen tietoinen siitä, että yhtiön johdannaisiin liittyi huomattavia riskejä. Yhtiö väitti johdannaisilla olleen vain korkosuojaustarkoitus, mutta kaikilla johdannaisinstrumenteilla ei kuitenkaan sitä tarkoitusta ollut vaan osa niistä oli monimutkaisia johdannaisinstrumenteja, joihin liittyi rajattoman tappion mahdollisuus. Johdannaisten riskialttiudesta huolimatta tilintarkastaja ei kuitenkaan hankkinut tarpeeksi evidenssiä johdannaisista ja raportoinut havainnoistaan johdolle.

Edellä mainituista esimerkeistä huomataan, että useissa tapauksissa riskien tiedostaminen ei ole johtanut riittävän varmuustason saavuttamiseen. Ratkaisuista jää yleisesti ottaen vaikutelma, että vaikka sekä riskien tunnistamiseen että riskeihin reagoimiseen on liittynyt ongelmia, tilintarkastuksen epäonnistumisen syynä on vielä useammin puutteellinen reagoiminen havaittuihin riskeihin kuin vaikeus tunnistaa riskejä.

TILAn ratkaisuissa on viitteitä siitä, että erityisen ankarasti suhtaudutaan siihen, että tilintarkastaja on havainnut riskit muttei ole ottanut niitä riittävästi huomioon. Tämä vaikutelma jää esimerkiksi, kun vertaillaan jo aiemmin kuvailtuja johdannaisten tarkastamiseen liittyviä tapauksia 8/2015 ja 9/2015, jotka liittyvät ilmeisesti samaan yritykseen. Tapauksessa 8/2015 TILA piti sitä lieventävänä tekijänä, että tilintarkastuksessa sinänsä pyrittiin keskittymään korkean riskin alueisiin, mutta johdannaisia ei vain tunnistettu riskialueeksi.

TILA on X:n menettelyyn liittyvänä lieventävänä seikkana ottanut huomioon, että tilikauden 2010 tilintarkastuksessa on pyritty määrittelemään merkittävimmät riskit ja kohdennettu tarkastusta näihin asioihin. Rahoituksen tarkastus ei ole ollut tilintarkastuksen painopistealue ja johdannaissovimusten liitetietojen oikeellisuus on ollut yksi osa liitetietojen tarkastusta.

Sen sijaan tapauksessa 9/2010 tilintarkastajan tulkittiin olleen niin selkeästi tietoinen johdannaisiin liittyvistä erityisistä riskeistä, että johdannaisten puutteelliseen tarkastamiseen ei ollut hyväksyttäviä perusteita. Tämä periaate nousee esille myös tapauksessa 3/2010. VALA toteaa perusteluissaan tilintarkastajan valituksen hylkäämisestä:

KHT A on tilintarkastussuunnitelmassaan, sekä vuodelle 2006 että vuodelle 2007 katsonut muun muassa myyntisaamiset ja ennakkomaksut merkittäviksi tase-eriksi, joita tilintarkastuksessa tulee tarkastaa. Tilintarkastuksessaan KHT A ei kuitenkaan ole hyvän tilintarkastustavan edellyttämällä tavalla suorittanut riittävästi tase-eriin liittyviä tarkastustoimenpiteitä lausuntonsa perusteeksi.

Toisaalta joissakin ratkaisuissa on viitteitä siihen, että sitä pidetään lieventävänä tekijänä, että riskit on kuitenkin jollain tasolla tiedostettu. Asiaa voikin lähestyä kahdesta näkökulmasta. Yhtäältä voidaan ajatella, että riskien puutteellinen huomioiminen niiden tunnistamisesta huolimatta on erityisen raskauttavaa, koska tällöin tilintarkastaja ei voi vedota siihen, ettei hän ymmärtänyt, että kyseisestä asiasta tulisi hankkia lisää evidenssiä. Toisaalta sen voidaan nähdä osoittavan perustavanlaatuista ammattitaidon puutetta, jos tilintarkastaja ei ole edes tunnistanut riskejä. Ratkaisujen perusteluissa näyttääkin esiintyvän kumpaakin näkökulmaa.

Esimerkiksi tapauksessa 3/2017, jossa TILA katsoi tilintarkastajan epäonnistuneen yrityksen toiminnan jatkuvuuden arvioimisessa, yksi TILAn jäsenistä olisi jättänyt tilintarkastajan ilman sanktiota muun muassa sillä perusteella, että tämä oli kuitenkin tunnistanut yrityksen tilanteeseen liittyvät riskit ja kommunikoinut ne tilintarkastusyhteisön risk management partnerille. Näin ollen eri mieltä ollut jäsen katsoi sen lieventäväksi tekijäksi, että tilintarkastaja oli kuitenkin ollut tietoinen tiettyihin seikkoihin liittyvästä riskistä. Toisaalta jäsen jäi näkemyksensä kanssa vähemmistöön, joten on kyseenalaista, minkä verran näkemykselle voi antaa painoarvoa TILAn ratkaisukäytäntöä tulkitessa.

Viitteitä edellä mainitun kaltaisesta ajattelutavasta on myös tapauksessa 6/2005, jossa saatava työntekijältä oli kirjattu tilinpäätökseen, vaikka työntekijä oli todettu maksukyvyttömäksi. TILA antoi tilintarkastajalle huomautuksen varoituksen sijaan, koska tapaukseen liittyi lieventäviä seikkoja. Yhtenä lieventävänä seikkana mainitaan se, että tilintarkastaja oli kiinnittänyt saatavaan huomiota.

KHT A on kiinnittänyt Pekka Pelurilta olleeseen saatavaan huomiota, mikä osoittaa tilintarkastuksen muuten olleen ammattitaitoista.

Perustelussa ei sinänsä mainita riskien tunnistamista, mutta luonnollisesti tilintarkastajan on pitänyt tunnistaa saataviin liittyvä riski, jotta hän on voinut kiinnittää niihin huomiota. Perustelussa tuodaan esille, että saatavien tunnistaminen riskialueeksi osoittaa ammattitaitoa, joka voidaan tulkita lieventäväksi seikaksi. Tunnistetun riskin puutteelliseen huomioimiseen toimeksiannossa näyttää siten liittyvän kaksi eri näkökulmaa, mutta pääsääntönä ratkaisutoiminnassa voitaneen kuitenkin pitää sitä, että tiedostetun riskin puutteellinen huomioiminen toimeksiantoa toteutettaessa nähdään raskauttavana tekijänä ja TILA arvostaa hyvää riskiarvion ja tarkastustoimenpiteiden välistä yhteyttä.

Kolmantena käsiteltävänä teemana on ammatillinen skeptisyys. Periaate mainitaan usein TILAn ratkaisuissa. Nelsonin (2009, 1–3) mukaan ammatillinen skeptisyys voidaan jakaa neutraaliin skeptisyyteen ja oletusarvoiseen epäilyyn. Vuoden 2018 laaduntarkastusraportissa mainitaan, että liikevaihtoa tarkastaessa tulee olettaa, että tulouttamiseen liittyy väärinkäytösrisi. Liikevaihdon tarkastamisessa on siis lähtökohtana oletusarvoinen epäily väärinkäytöksestä. Tämä linjaus tulee suoraan väärinkäytösrisikin huomioon

ottamista koskevasta ISA 240 -standardista. Vaatimus oletusarvoisesta epäilystä koskee jossain määrin myös väärinkäytöksiä yleisesti: raportin mukaan väärinkäytösriski on jokaisessa toimeksiannossa merkittävä riski, joka edellyttää tilintarkastajalta erityistä huomioimista.

Vaikka riski sille, että johto sivuuttaa kontrollit, vaihtelee yhteisöittäin, kyseinen riski esiintyy kaikissa yhteisöissä. Koska tällainen sivuuttaminen voi tapahtua ennalta arvaamattomalla tavalla, kyseessä on väärinkäytöksestä johtuvan olennaisen virheellisyyden riski ja täten merkittävä riski.

Tämä linjaus ei ole yllättävä, sillä Nelsonin (2009, 3) mukaan skeptisyyden vaatimus määritellään oletusarvoisen epäilyn mukaisesti erityisesti niissä standardeissa, jotka keskittyvät väärinkäytösten huomioon ottamiseen, kuten ISA 240.

Nelsonin (2009, 3) mukaan tilintarkastusalan sääntelijät ja valvojat tyypillisesti lähesyvät ammatillista skeptisyyttä enemmän oletusarvoisen epäilyn kuin neutraalin skeptisyyden näkökulmasta. Näin ollen voisi olettaa, että myös TILA ratkaisuisaan painottaa oletusarvoista epäilyä. Ratkaisuisa onkin viitteitä tällaisesta tiukemmasta ammatillisen skeptisyyden vaatimuksesta. Useissa ratkaisuisa yhdeksi tärkeimmistä tilintarkastuksen epäonnistumisen syistä mainitaan se, ettei tilintarkastaja kyseenalaistanut johtoa tarpeeksi. Esimerkiksi tapauksessa 6/2005 TILA toteaa, että tilintarkastaja luotti liikaa yhtiön toimitusjohtajilta saatuihin tietoihin.

Tapauksessa 1/2006, joka koski vuokranpalautuksiksi naamioituja kavalluksia kiinteistöosakeyhtiössä, tilintarkastajan olisi TILAn mukaan pitänyt luottaa vähemmän sisäisten kontrollien toimivuuteen, hankkia ulkoisia varmistuksia sekä arvioida, miten uskottavaa on, että vuokranpalautukset hoidettaisiin kyseisellä tavalla. Ratkaisuisa mainitaan myös, että ”käyttämällä osaamistaan liiketoiminnasta tilintarkastaja voi kuitenkin tunnistaa olosuhteet ja tapahtumat, joissa väärinkäytös on mahdollinen tai jo tapahtunut”. Virkkeen sanamuoto viittaa siihen, että tilintarkastajan tulee aktiivisesti hyödyntää osaamistaan liiketoiminnasta arvioidessaan niitä olosuhteita ja tapahtumia, jotka mahdollistavat väärinkäytöksen tai viittaavat sen jo tapahtuneen. Ei siis riitä, että tilintarkastaja vain reagoi havaitsemiinsa merkkeihin mahdollisesta väärinkäytöksestä vaan hänen tulee osaamistaan käyttäen aktiivisesti pohtia väärinkäytöksiä.

Melko tiukka tulkinta ammatillisesta skeptisyydestä käy ilmi myös talouspäällikön tekemää väärinkäytöstä käsittelevässä tapauksessa 9/2013. Perusteluissa korostuu se, ettei tilintarkastajan laiminlyönnin moitittavuutta vähennä se, että kyseenalaiset käytännöt ovat johdon mielestä hyväksyttäviä. Tilintarkastajan tulee aktiivisesti kyseenalaistaa myös niitä seikkoja, joissa johto ei havaitse ongelmaa.

Tilintarkastajien vastuuta ei vähennä se, että X Oy:n hallitus oli tietoinen yhtiöiden taloushallinnon käytännöistä ja työnjaosta eikä se, että hallitus ei ryhtynyt toimenpiteisiin, vaan hyväksyi yhtiöiden vallitsevat käytännöt riittäviksi sisäisen valvonnan kannalta. Tilintarkastajien velvollisuuksia ei ole vähentänyt myöskään se, että toimitusjohtajan mukaan hän hyväksyi kaikki kulut.

Seuraavasta lainauksesta käy hyvin ilmi vaatimus aktiivisesta kyseenalaistamisesta: tilintarkastajan tulee *varautua* olennaisen virheellisuuden riskiä nostaviin seikkoihin.

Tilintarkastajien olisi pitänyt painottaa ammatillista skeptisyyttä ja varautua enemmän sellaisten seikkojen esiintymiseen, joiden perusteella kirjanpito ja tilinpäätökset voivat olla olennaisesti virheellisiä. Tilintarkastajien olisi pitänyt arvioida kriittisemmin tilintarkastusevidenssin paikkansapitävyyttä kyseenalaistavalla asenteella.

Vaatimus oletusarvoisesta epäilystä nousee esille myös lähipiirin tarkastamisen yhteydessä tapauksessa PRH/134/10000/2017. Perusteluissa todetaan, että ISA 550 -standardin mukaisesti tilintarkastajan tulee selvittää lähipiiriä yhtiön ilmoittaman lisäksi myös omin tarkastustoimenpitein. Tilintarkastajan on siten lähdettävä siitä oletuksesta, ettei johdon ilmoitus lähipiiristä välttämättä pidä paikkansa.

Näin ollen ratkaisuisissa on viitteitä siitä, että TILA edellyttää tilintarkastajilta sen pitämistä lähtökohtana, että johtoon ei voi luottaa. Yleisesti näyttää myös siltä, että ratkaisuisissa viitataan ammatillisen skeptisyyden periaatteeseen lähinnä silloin, kun virheellisuuden on aiheuttanut tarkoituksellinen menettely, esimerkiksi petos tai johdon halu vääristellä tai peitellä jotain yrityksen kannalta kielteistä informaatiota. ISA 200 -standardin määritelmän mukaisesti ammatillinen skeptisyys voi kuitenkin sinänsä kohdistua sekä tahattomiin että tahallisiin virheisiin.

Edellä mainitusta poikkeuksena voidaan mainita edellä käsitelty tapaus PRH/134/10000/2017, jossa TILA kritisoi tilintarkastajaa siitä, ettei hän selvittänyt omaaloitteisesti lähipiirisuhteita. Lähipiirisuhteisiin ei sinänsä tapauksessa liittynyt väärinkäytöksiä tai muuta moitittavaa. Vaatimus lähipiirisuhteiden selvittämiseen tulee kuitenkin ISA 550 -standardista, joten tilintarkastajan on joka tapauksessa muodostettava niistä kuva. Tapauksessa 3/2017 puolestaan ammatillista skeptisyyttä käsitellään toiminnan jatkuvuuden arvioimisen näkökulmasta. TILA kritisoi tilintarkastajaa siitä, ettei tämä kyseenalaistanut tarpeeksi johdon tulosestimoita, jotka osoittautuivat perusteettoman myönteisiksi. On kuitenkin mahdotonta arvioida, johtuivatko heikosti perustellut tulosestimoitukset tässä tapauksessa tahallisesta halusta vääristellä informaatiota vai johdon ylioptimisesta suhtautumisesta yhtiön tulevaisuuteen.

Kiinnostavana yksityiskohtana voidaan mainita, että käsite ammatillinen skeptisyys esiintyy TILAn ratkaisuisissa ensimmäistä kertaa vasta vuonna 2013. Luonnollisesti sitä aikaisemmissakin ratkaisuisissa viitataan periaatteen sisältöön, sillä niissäkin kritisoidaan tilintarkastajan liiallista luottamusta johtoon ja sisäisiin kontrolleihin. Ammatillisen skeptisyyden käsite on kuitenkin siten TILAn ratkaisuteksteissä melko uusi asia.

Neljäntenä teemana käsittelen tilintarkastustoimenpiteiden laajuutta ja luonnetta. Kirjallisuudessa nousi useaan kertaan esille se ongelma, että tilintarkastajat usein reagoivat havaitsemaansa riskiin tekemällä lisää samanlaisia tarkastustoimenpiteitä sen sijaan, että he tekisivät toimenpiteitä, jotka erityisesti antavat evidenssiä juuri kyseisen riskin toteutumisesta, esimerkiksi perehtyisivät riskin kannalta relevantteihin kontrolleihin. On siis yleinen ongelma, että tarkastustoimenpiteiden laajuuteen panostetaan niiden luonteen sijaan. TILA on ratkaisuisissaan kiinnittänyt huomiota sekä tarkastustoimenpiteiden laajuuteen että luonteeseen.

Liian vähäiseen tarkastustoimenpiteiden määrään TILA on kiinnittänyt huomiota muun muassa tapauksessa 9/2013, jossa tilintarkastajat eivät onnistuneet havaitsemaan miljoonien suuruista väärinkäytöstä.

X-yhtiöiden tilintarkastuksessa kulujen tarkastus- ja maksatusmenettelyn tarkastaminen oli TILAn arvion mukaan ollut liian suppeaa. Tilintarkastajien olisi pitänyt kohdistaa enemmän tarkastustoimenpiteitä osto- ja kululaskujen maksatusmenettelyyn, käteisnostoihin ja tilisiirtoihin aineistotarkastuksen muodossa tai tehokkaan analyttisen aineistotarkastuksen muodossa.

Johdannaisten tarkastamista koskevassa tapauksessa 8/2015 ei ole sinänsä suoraan mainittu tarkastuksen laajuutta, mutta perusteluista käy ilmi, ettei tilintarkastaja TILAn mielestä hankkinut riittävästi evidenssiä. TILAn mukaan tilintarkastajan olisi tullut tutustua johdannaisiin esimerkiksi pistokokein. Jos otannassa olisi tullut vastaan monimutkainen johdannaisinstrumentti, joka ei vaikuta perinteiseltä, korkosuojaukseen käytettävältä johdannaisinstrumentilta, tilintarkastaja olisi voinut perehtyä siihen tarkemmin ja havaita, ettei kaikilla yrityksen johdannaisilla ole korkosuojaustarkoitusta, vaikka johto oli niin antanut ymmärtää.

Moitittavaa liittyy myös tarkastustoimenpiteiden luonteeseen. Joissain tapauksissa tilintarkastaja on sinänsä tehnyt monenlaisia tarkastustoimenpiteitä, mutta tarkastustoimenpiteiden määrä ei ole kuitenkaan kompensoinut sitä, etteivät ne ole tuottaneet riittävästi oikeanlaista evidenssiä toimeksiannon merkittävimpiin riskeihin liittyen. Tästä esimerkkinä tapaus 1/2006, jossa tilintarkastaja ei huomannut käteisnostoin toteutettua ka-
vallusta.

Tilintarkastustyön suunnittelussa sisäisen tarkkailun kannalta ongelmallinen työyhdistelmä oli tunnistettu ja tämän vuoksi menotositteiden hyväksyttävyyteen oli pyritty kiinnittämään erityistä huomiota. Saadun selvityksen mukaan myös tarkastettua suhteellista osuutta meno- ja muista tositteista voidaan sinänsä pitää riittävänä.

Tapauksessa 6/2005, jossa tilinpäätökseen oli merkitty saatavia todellisuudessa maksukyvyttömältä työntekijältä, yrityksen toimitusjohtaja oli väittänyt tilintarkastajalle saatavan tulleen jo perityksi, mutta tilintarkastaja ei tarkistanut asiaa pankin tiliotteilta. Tilintarkastaja luotti liikaa toimitusjohtajan sanaan. Näin ollen tilintarkastaja kiinnitti saatavaan huomiota, sillä hän tiedusteli sen tilaa toimitusjohtajalta, mutta hän ei kuitenkaan ammatillisen skeptisyyden puutteen vuoksi hankkinut evidenssiä, jota johto ei pysty vääristelemään. Siten tilintarkastaja laiminlöi muun muassa Budescun ym. (2012, 37) esiin tuomaa velvollisuutta arvioida, millä tavoin tilintarkastusevidenssi voi olla vääristynyttä ja hankkia evidenssiä, jota johto ei ole voinut vääristellä.

TILA:n ratkaisuihin jää se kokonaiskuva, että tapauksissa, joissa tilintarkastus on epäonnistunut, ongelmia liittyy usein sekä tarkastustoimenpiteiden laajuuteen että luonteeseen. Tyypillistä on, että korkean riskin aluetta on kaiken kaikkiaan tarkastettu melko vähäisesti, joten suoritettavat tarkastustoimenpiteet eivät ole olleet riittäviä tuottamaan tarvittavaa evidenssiä. Näin ollen ongelmia liittyy myös Bedardin ym. (1999, 96–98, 120–121) artikkelissa mainittuun tilintarkastustoimenpiteiden fokukseen. Korkean riskin alueita on usein myös tarkastettu liian kapeasti vain yhdestä näkökulmasta, joten tilintarkastajan olisi pitänyt suorittaa määrällisesti enemmän tilintarkastustoimenpiteitä, jotka täydentävät toisiaan.

Kiinnostava ilmaisu, jota käytetään kahdessa eri tapauksessa, on tarkastustoimenpiteiden *laajuus* ja *syvyys*. Tämä ilmaisu esiintyy edellä mainitussa tapauksessa 9/2013:

Suuri osa epäillyistä väärinkäytöksistä olisi ollut havaittavissa, jos tilintarkastusta olisi laajennettu ja syvennetty kuluja koskevien tositteiden ja tiliotteiden tarkastukseen.

Tapauksissa ei sinänsä määritellä, mitä näillä käsitteillä tarkoitetaan, mutta voidaan olettaa, että laajuudella tarkoitetaan sitä, kuinka monista asioista hankitaan evidenssiä ja syvyydellä sitä, miten perusteellisesti evidenssiä hankitaan. Syvyyden voidaan ajatella viittaavan sekä evidenssin riittävyyteen että oikeanlaisuuteen. Ilmaisua esiintyy myös tapauksessa 3/2006, jossa TILA huomautti, että lähipiirin tarkastamisessa oli puutteita.

Tilivuoden 2003 tilinpäätöstä tarkastaessaan KHT A:n ja HTM B:n olisi pitänyt laajentaa ja syventää tilintarkastusta suorittamalla tilanteeseen

sopivia mukautettuja, laajennettuja tai täydentäviä tarkastustoimenpiteitä lähipiiritapahtumien varmistamiseksi.

Edellä olevassa virkkeessä on tiiviissä muodossa ilmaistu se periaate, ettei tilintarkastustoimenpiteiden määrällinen paljous välttämättä riitä. Tarkastustoimenpiteiden tulee olla tilanteeseen sopivia ollakseen relevantteja, ja tilintarkastaja voi joutua tekemään laajennettujen tarkastustoimenpiteiden lisäksi myös mukautettuja tai täydentäviä tarkastustoimenpiteitä, jotta kohtuullinen varmuus saavutettaisiin. Virkkeestä käy hyvin ilmi se, että TILA kiinnittää huomiota sekä tarkastustoimenpiteiden laajuuteen että luonteeseen.

Laaduntarkastusraporteissa tarkastustoimenpiteiden laajuutta ja luonnetta käsitellään erityisesti painopistealueiksi valittujen liikevaihdon ja vaihto-omaisuuden tarkastamisen kautta. Vuoden 2017 tarkastusraportissa liikevaihdon tarkastamisessa havaituista ongelmista kahdeksan prosenttia liittyi otantamenetelmiin ja vaihto-omaisuuden tarkastamisessa 12 prosenttia. Kontrollien tarkistamiseen liittyvistä havaituista ongelmista puolet liittyi kontrollien tarkastamisen luonteeseen ja neljännes kontrollien tarkastamisen laajuuteen. Laaduntarkastusraporteissa otantaa käsitellään kuitenkin vain hyvin rajatusta näkökulmasta, joten niiden perusteella on vaikeaa tehdä johtopäätöksiä siitä, havaitaanko tilintarkastajien laaduntarkastuksissa enemmän puutteita tarkastustoimenpiteiden laajuudessa vai luonteessa. Laaduntarkastusraporteistakin voidaan kuitenkin tehdä se sama havainto kuin TILAn ratkaisuistakin, että tilintarkastustoimeksiannoissa on melko usein puutteita sekä tilintarkastustoimenpiteiden laajuudessa että luonteessa ja valvonnassa kiinnitetään huomiota molempiin seikkoihin.

Viidentenä kohtuulliseen varmuuteen liittyvänä teemana käsittelen ammatillista harkintaa. Niin kuin esimerkiksi Burns ja Fogarty (2010, 312, 319) ovat todenneet, laajaan ammatilliseen harkintaan liittyy sekä vahvuuksia että heikkouksia. Tässä luvussa on jo useaan kertaan viitattu siihen, että ISA-standardit ovat suuressa roolissa Suomenkin tilintarkastusvalvonnassa. TILAn ratkaisuteksteistä hyvin merkittävä osa on tapauksen kannalta relevanttien ISA-standardien läpi käymistä, ja laadunvalvontaraporteissa useat linjaukset tulevat suoraan suomennettuina ISA-standardeista. Näin ollen tilintarkastajille sallittava ammatillinen harkinta liittyy hyvin pitkälti siihen, minkä verran ammatillista harkintaa ISA-standardit mahdollistavat. Tähän liittyy samoja vahvuuksia ja heikkouksia kuin ammatilliseen harkintaan yleensäkin. ISA-standardeihin perustuva tilintarkastajien valvonta tuo valvontakäytäntöihin säännönmukaisuutta ja ennakoitavuutta, mutta toisaalta siitä seuraava ammatillisen harkinnan vähentyminen voi joissain tapauksissa vähentää tilintarkastuksen tarkoituksenmukaisuutta. Niin kuin tässä luvussa on aiemmin todettu, ISA-standardien mukaisen tilintarkastuksen soveltuvuus esimerkiksi pieniin yrityksiin on ongelmallinen asia.

Toki ISA-standardit sallivat jonkin verran ammatillista harkintaa. Esimerkkinä voidaan mainita tapaus 2/2009, jossa tilintarkastajalle ei annettu sanktioita, vaikka hän ei

onnistunut paljastamaan säätiössä tehtyjä kavalluksia. Tapauksessa myyntisaamiset olivat olleet huomattavassa kasvussa ja ostovelat olivat oikeasti viisinkertaiset tilinpäätöksessä esitettyyn nähden. Olennainen asiakysymys oli, oliko tilintarkastaja verrannut taseeriä joihinkin ulkopuolisiin vahvistuksiin. Tilintarkastaja oli hankkinut ulkopuoliset saldovahvistukset vain pankkitilien saldoista ja pankkilainojen määrästä, mutta ei myyntisaamisista eikä ostoveloista. Hän perusteli tätä sillä, ettei ulkoisia vahvistuksia käsittelevä ISA 505 -standardi velvoita hankkimaan ulkoisia vahvistuksia vaan asia riippuu tilintarkastajan harkinnasta ja tarkastettavan erän olennaisuudesta. Hän oli mielestään hankkinut myyntisaamisista ja ostoveloista riittävän evidenssin muilla menetelmillä. TILA hyväksyi tilintarkastajan esittämät perustelut ja totesi, ettei tämän toiminnassa voida havaita mitään hyvän tilintarkastustavan vastaista.

Ammatillista harkintaa vaikuttaa olevan myös olennaisuusrajojen määrittämisessä. Niin kuin luvussa 5.2 todettiin, laaduntarkastusraporteissa olennaisuusrajan määrittämisen lähtökohtana pidetään ISA 320 -standardissa mainittua jatkuvien toimintojen tulosta ennen veroja, mutta kuitenkin TILAn ratkaisuissa ei ole juurikaan valittuja olennaisuusrajoja moitittu, vaikka monissa tapauksissa tilintarkastaja on määritellyt olennaisuuden suosituksesta poikkeavalla tavalla. Kuten luvussa mainitsin, on tietysti myös mahdollista, ettei TILA ole sisällyttänyt ratkaisuteksteihinsä epätarkoituksenmukaisesti määritellyjä olennaisuusrajoja koskevaa kritiikkiä, jos niitä ei ole koettu tapauksen kannalta ratkaiseviksi. Tämä vaikeuttaa sen arvioimista, paljonko TILA tosiasiallisesti antaa harkintavaltaa olennaisuusrajojen määrittämisessä.

Kohtuullisen varmuuden saavuttamiseen sallitaan tilintarkastajille useita erilaisia tapoja. TILAn ratkaisuissa tyypillisesti tuodaan esimerkinomaisesti esille tapoja, joilla riittävää ja oikeanlaista evidenssiä olisi voinut hankkia. Tästä voidaan mainita esimerkkinä tapaus 2/2015. Ratkaisun perusteluissa ehdotetaan tarkastustoimenpiteitä, joilla tilintarkastaja olisi voinut hankkia riittävän varmuuden, mutta perusteluissa erikseen korostetaan, etteivät ehdotetut toimenpiteet ole ainoat sallitut vaihtoehdot.

Kappaleen esimerkit eivät ole ainoita mahdollisia tapoja hankkia riittävä evidenssi, tilintarkastaja olisi voinut suorittaa myös muita vastaavan tilintarkastusevidenssin antavia tilintarkastustoimenpiteitä.

Yksi esimerkki tilintarkastajalle annettavasta harkintavallasta nähdään tapauksessa PRH/134/10000/2017. Siinä tilintarkastaja oli tarkastanut puutteellisesti lähipiirisuhteita ja lainan luokittelua. Ratkaisussa todetaan, että tilintarkastajan tilintarkastusyhteisössä oli käytössä IFRS-lista ja IFRS-Review, joiden tarkoituksena oli parantaa IFRS-säännöksiä noudattavien yritysten tilintarkastuksen laatua. Tilintarkastaja ei kuitenkaan ollut toimek-

siannossa näitä asianmukaisesti käyttänyt. TILA kuitenkin toteaa ratkaisussaan, ettei tilintarkastusyhteisön käytäntöjen noudattaminen ole sinänsä välttämätöntä, jos kohtuullisen varmuuden hankkii muilla tavoin.

Näin ollen yhteenvetona ammatillisesta harkinnasta voidaan todeta, että Suomen tilintarkastusvalvonnan ratkaisutoiminta noudattaa hyvin pitkälti ISA-standardeja, mikä rajoittaa ammatillista harkintaa, mutta toisaalta useat ISA-standardit jättävät tilintarkastajalle harkintavaltaa. TILAn ratkaisuissa ei näytä olevan viitteitä minkään tiettyjen tilintarkastusevidenssin hankkimisen tapojen suosimisesta vaan yleisesti ottaen tilintarkastajan toimintaa arvioidaan lopputulosten perusteella: riittää, että tilintarkastaja on saavuttanut kohtuullisen varmuuden. Tilintarkastusevidenssin hankkimisessa sallitaan useita vaihtoehtoisia tapoja. Tilintarkastajien toiminnan arviointiin vaikuttavat luonnollisesti myös toimeksiantojen tapauskohtaiset olosuhteet, minkä vuoksi ratkaisuista on vaikea löytää yleisesti päteviä, tiukkoja sääntöjä.

Seuraavaan taulukkoon on koottu keskeisimmät kohtuullista varmuutta koskevat tulokset jaoteltuina teemoittain ja sen mukaan, onko kyseessä etukäteis- vai jälkikäteisvalvonnan näkökulma.

Taulukko 3 Kohtuullinen varmuus Suomen tilintarkastusvalvonnassa

	TILAn ratkaisut	Laaduntarkastusraportit
Riskien arviointi	<ul style="list-style-type: none"> • Esitetty useita huomioitava riskitekijöitä, erityisesti puutteelliset kontrollit ja taloudellinen tilanne 	<ul style="list-style-type: none"> • Kiinnitetty runsaasti huomiota riittämättömiin riskienarviointitoimenpiteisiin • Linjaukset ISA 315 -standardista
Tilintarkastuksen toteuttaminen riskiarvion pohjalta	<ul style="list-style-type: none"> • Erityisen ankara suhtautuminen, jos tunnistettuja riskejä ei ole huomioitu tilintarkastuksessa • Toisaalta riskien tunnistamattomuutta pidetty heikon ammattitaidon merkkinä 	<ul style="list-style-type: none"> • Teema ei erityisesti nouse esille
Ammatillinen skeptisyys	<ul style="list-style-type: none"> • Viitteitä oletusarvoisen epäilyn vaatimuksesta • Periaate nousee esille lähinnä tarkoituksellisissa menettelyissä 	<ul style="list-style-type: none"> • Noudattaa ISA 240 -standardin periaatteita • Oletusarvoisen epäilyn vaatimus erityisesti liikevaihdon tarkastamisessa
Tarkoituksenmukaiset tilintarkastustoimenpiteet	<ul style="list-style-type: none"> • Kiinnitetty huomiota sekä laajuuteen, fokukseen että luonteeseen 	<ul style="list-style-type: none"> • Käsitelty liikevaihdon ja vaihto-omaisuuden tarkastamisen kautta • Kiinnitetty huomiota sekä laajuuteen että luonteeseen
Ammatillinen harkinta	<ul style="list-style-type: none"> • ISA-standardien vahva asema rajoittaa ammatillista harkintaa • Kuitenkin harkintavaltaa esim. evidenssin hankkimisen keinoissa ja olennaisuusrajoissa 	<ul style="list-style-type: none"> • ISA-standardien vahva asema rajoittaa ammatillista harkintaa • Erilaisia ratkaisuja sallitaan, jos ne pystyy perustelemaan

Taulukossa esitetystä yhteenvedosta huomataan esimerkiksi, että erityisesti laaduntarkastusraporteissa korostuu ISA-standardien suuri merkitys kohtuullisen varmuuden käsitteen tulkitsemisessa. Muuten etukäteis- ja jälkikäteisvalvonnassa nousevat esille melko samanlaiset teemat. Riskiarvion ja tilintarkastuksen toteuttamisen väliseen suhteeseen kiinnitetään tosin enemmän huomiota TILAn ratkaisuissa kuin laaduntarkastusraporteissa.

5.4 Tilintarkastuksen epäonnistuminen Suomessa TILAn ratkaisujen perusteella

Empiriaosuuden viimeisessä luvussa käsittelem sitä, minkälaisia ominaispiirteitä suomalaisissa audit failure -tapauksissa on vuosien 2004–2018 valvontaratkaisujen perusteella. Aloitan tekemällä yhteenvedon siitä, mihin tilinpäätöseriin epäonnistumiset ovat liittyneet. Olen eritellyt taulukkoon ne tilinpäätöserät, jotka on esitetty tilinpäätöksissä virheellisesti tai joita on muuten moitittavalla tavalla tarkastettu puutteellisesti vuosien 2004–2018 audit failure -tapauksissa. Joissakin tapauksissa virheitä on liittynyt useampiin eriin, joten olen pyrkinyt niistä tapauksista valitsemaan keskeisimmät ongelmakohdat. Yhdestä tapauksesta saattaa siten kuitenkin olla taulukossa esitettynä useampi erä.

Taulukko 4 Tilintarkastuksen epäonnistumisissa esiintyneet virheellisyydet

Virheellisyyden sijainti	Kpl	TILAn ratkaisun vuosi
Kulut	8	2006, 2006, 2008, 2013, 2015, 2016, 2018, 2018
Saamiset	7	2005, 2006, 2006, 2006, 2010, 2011, 2015
Velat	4	2006, 2006, 2015, 2017
Liikevaihto	3	2006, 2006, 2008
Johdannaiset	3	2015, 2015, 2018
Arvonlennukset	2	2017, 2018
Lähipiirisuhteet	2	2006, 2017
Vaihto-omaisuus	2	2008, 2015
Aineeton omaisuus	2	2008, 2015
Oma pääoma	1	2010
Ennakot	1	2006
Pysyvät vastaavat	1	2017
Muut tuotot	1	2012
Rahoituslaskelma	1	2017
Muut	1	2017

Olen valinnut tähän tarkasteluun ainoastaan ne tapaukset, joissa tilintarkastuslautakunta on päätenyt johonkin sanktioon, koska ainoastaan niissä on kyse varsinaisista tilintarkastuksen epäonnistumisista. Poikkeuksena tähän on TILAn päätös 9/2013, jossa sanktio jätettiin antamatta siitä muodollisesta syystä, että tilintarkastuksen suorittamiseen eniten osalliset henkilöt eivät enää olleet hyväksytyjä KHT-tilintarkastajia. Näin ollen TILA ei voinut arvioida heidän toimintaansa. Tilintarkastuksen todettiin kuitenkin epäonnistuneen pahasti, joten luokittelen tapauksen tilintarkastuksen epäonnistumiseksi sanktion puutteesta huolimatta. Taulukosta nähdään ratkaisuisissa mainitut virheellisyydet niiden yleisyysjärjestyksessä sekä minkä vuoden valvontatapauksissa ne ovat esiintyneet.

Taulukossa erottuvat selvästi omina ryhminään kulut ja saamiset. Kirjallisuuden perusteella kummankaan esiintyminen listan kärkipäässä ei ole yllättävää. Kulujen ongelmallisuus saa tukea kirjallisuudesta, sillä Jonesin ym. (2008, 499, 509) mukaan myös ne kuuluvat väärinkäytöksissä eniten käytettyihin eriin. Muun muassa Alali (2010, 90–91), Ines (2017, 48) ja Song ym. (2013, 542–543) ovat tuoneet eri näkökulmista esille tilinpäätösjaksotuksiin liittyvät riskit. Sekä tulosta pienentävät ja suurentavat jaksotukset voivat olla ongelmallisia, vaikkakin eri syistä. Kulujen (8 kpl) ryhmässä on mukana myös jaksotuksia. Esimerkiksi tapauksessa 2/2015 tilinpäätösjaksotukset oli tehty sillä tavalla virheellisesti, että taseisiin oli jäänyt purkamatta velka- ja saamiseriä, minkä vuoksi tilikauden tulos oli ollut liian suuri.

Desain ja Gerardin (2013, 34) näkemys, jonka mukaan tilintarkastajien olisi tärkeää kiinnittää huomiota sekä tulosta pienentäviin että tulosta kasvattaviin virheisiin, saa selkeää tukea aineistosta. Osassa tapauksista, joissa kuluihin on liittynyt virheitä, kulut ovat olleet liian suuria ja osassa tapauksista liian pieniä. Songin ym. (2013, 542–543) tutkimuksen mukaisesti tulosta pienentävät virheellisyydet ovat liittyneet lähinnä väärinkäytöstapauksiin, joissa joku organisaation työntekijöistä varastaa organisaation omaisuutta. Tällaisia selkeitä väärinkäytöstapauksia, joissa kulut ovat olleet liian suuria, on ollut kahdeksasta tapauksesta kolme. Virheellisesti laadittua IFRS-tilinpäätöstä käsittelevässä tapauksessa 2/2008 kuluihin liittyvät virheellisyydet olivat eri suuntaisia. Lopuissa neljässä tapauksessa kulujen virheellisyydet ovat suurentaneet tulosta.

Eriolaisten saamisten ongelmallisuus ei myöskään ole yllättävää, sillä esimerkiksi Jonesin ym. (2008, 499, 509) mukaan saamiset on yksi yleisimmin väärinkäytöksissä hyödynnetty erä. Baracin ym. (2017, 790) mukaan Kroatiassa annetuista mukautetuista tilintarkastuskertomuksista peräti 32 prosenttia liittyi IAS 39 -standardin soveltamisalaan kuuluviin myyntisaamisten arvonalentumisiin. Saamisiin liittyviä virheellisyyksiä oli aineistossa seitsemän kappaletta. Saamisiin liittyä samoja edellisessä kappaleessa esille tuotuja näkökulmia kuin kuluihin, sillä tulos saadaan näytettyä todellista suurempana, mikäli arvottomia saamisia ei tuloslaskelmassa alaskirjata. Osassa tapauksista on selkeästi piirteitä

tahallisesta tuloksen esittämisestä todellista suurempana, mutta joissakin tapauksissa tahallisuutta on vaikea arvioida, joten kyseessä voivat olla myös osaamattomuudesta johdettavat virheet.

Seuraavaksi ongelmallisimpia eriä olivat velat (4 kpl), liikevaihto (3 kpl) ja johdannaiset (3 kpl). Velkoihin liittyvistä virheistä yksi liittyi siirtovelkoihin, yksi ostovelkoihin, yksi pitkäaikaisen lainan virheelliseen luokitteluun lyhytaikaiseksi lainaksi ja yksi tarkemmin erittelemättömiin lainoihin. PCAOB:n tutkimusraporttien mukaan velkojen tarkastamiseen liittyi ainakin vuosina 2005–2008 melko paljon ongelmia (Landis ym. 2011, 10, 14–17).

Myös johdannaisten esiintyminen korkealla listassa on kirjallisuuden perusteella ymmärrettävää jo sitäkin kautta, että niistä kerrotaan liitetiedoissa. Libbyn ym. (2006, 533–535) mukaanhan tilintarkastajat eivät useinkaan tarkasta yhtä huolellisesti liitetietoja kuin varsinaisia tilinpäätöseriä. Johdannaiset ovat myös monimutkaisia, ja monimutkaisuuden on todettu lisäävän tilintarkastusriskiä. Johdannaisiin liittyviä ongelmia selittää myös se jo aiemmin mainittu seikka, että johdannaisiin liittyvät tilinpäätöskäytännöt olivat aineiston tapausten aikaan vielä vakiintumatta.

Liikevaihto on erityisen riskialtis erä ainakin Landisin ym. (2011, 10, 14–17) ja Jonesin ym. (2008, 499, 509) artikkelien perusteella. PRH on myös ottanut liikevaihdon tarkastamisen erityiseksi painopistealueeksi vuosien 2017 ja 2018 laaduntarkastuksissa, sillä liikevaihdon tarkastamisessa on usein havaittu puutteita. Liikevaihto on nähty erityisen ongelmalliseksi alueeksi myös ISA-standardeissa, sillä niin kuin aiemmin on mainittu, ISA 240 -standardiin sisältyy vaatimus sen pitämisestä lähtökohtana, että liikevaihtoon liittyy väärinkäytösriski. On kuitenkin mielenkiintoinen havainto, että niin kuin taulukosta nähdään, liikevaihtoa koskevia virheellisyyksiä on ollut aineistossa vain vuosina 2006 ja 2008. Siten on mahdollista, että liikevaihtoon liittyviä tilintarkastuksen epäonnistumisia ei ole viime aikoina ollut, koska liikevaihtoon on laadun etukäteisvalvonnassa kiinnitetty erityistä huomiota. Toisaalta laaduntarkastusraporttien mukaan liikevaihdon tarkastamisessa on edelleen säännöllisesti puutteita, minkä vuoksi voidaan kenties pitää jossain määrin yllättävänä sitä, ettei liikevaihdon puutteellisesta tarkastamisesta aiheutuneita epäonnistumisia ole viime vuosina ollut.

Vaihto-omaisuus on liikevaihdon lisäksi toinen osa-alue, joka on vuosien 2017 ja 2018 laaduntarkastusraporteissa valittu erityiseksi painopistealueeksi. Esimerkiksi vuoden 2018 laaduntarkastuksissa vaihto-omaisuuden tarkastamiseen liittyen tehtiin havaintoja melkein 20 prosentissa tapauksista, mikä muodosti 50 prosenttia kaikista niistä tapauksista, joissa vaihto-omaisuus oli olennainen erä. Vuoden 2017 laaduntarkastuksessa vaihto-omaisuuteen liittyvistä havainnoista 44 prosenttia liittyi inventointiin osallistumiseen. Tilintarkastuksen epäonnistumisissa oli kuitenkin vain kaksi tapausta, joissa virheellisyys liittyi vaihto-omaisuuden puutteelliseen tarkastamiseen. Kumpikaan tapauk-

sista ei liittynyt vaihto-omaisuuden olemassaoloon, jota tarkastetaan inventoinneilla. Yhdessä tapauksessa (5/2015) kunnallistekniikka oli kirjattu vaihtelevasti ilman kunnollisia perusteita aineettomaksi omaisuudeksi ja vaihto-omaisuudeksi. Toisessa tapauksessa (7/2008) puolestaan varaston muutos ei täsmännyt taseessa ja tuloslaskelmassa. Näin ollen laaduntarkastuksissa havaituista inventointiin liittyvistä puutteista huolimatta yksikään tilintarkastuksen epäonnistuminen ei ole liittynyt siihen, ettei taseeseen merkitty vaihto-omaisuuserä olisi ollut todellisuudessa olemassa ainakaan sellaisena kuin se on taseeseen merkitty. Tämä ei ole sinänsä yllättävää, sillä vaikka tilintarkastajat osallistuisivatkin inventointeihin puutteellisesti, niin vaihto-omaisuuteen liittyvät väärinkäytökset lienevät kuitenkin melko harvinaisia.

Visvathanin (2017, 242–243) mukaan aineettomien erien tarkastamiseen liittyy erityisen paljon epävarmuutta ja riskejä. Myös ISA 200 -standardin mukaan arvionvaraisiin eriin liittyy erityisen suuri toimintariski. Aineettomiin eriin liittyy suurta arvionvaraisuutta. Näiden seikkojen perusteella voisi olettaa, että aineettomien erien tarkastaminen olisi tilintarkastajille erityisen haastavaa ja niiden tarkastamisessa tehtäisiin usein virheitä. Aineistossa on kuitenkin vain kaksi tapausta, joissa virheellisyys liittyi aineettomaan omaisuuteen. Jo edellisessä kappaleessa mainitussa tapauksessa 5/2015 virheellisyys liittyi siihen, että kunnallistekniikka oli kirjattu taseessa vaihtelevasti ilman kunnollisia perusteita aineettomaksi omaisuudeksi ja vaihto-omaisuudeksi. Tässä tapauksessa olennainen asiakysymys ei siten liittynyt aineettoman omaisuuden arvostamiseen. Toisessa tapauksessa (2/2008) oli aktivoitu markkinointikuluja taseeseen aineettomaksi omaisuudeksi, mikä oli aineetonta omaisuutta koskevan IAS 38 vastaista. Tässäkään ei ollut kyse aineettoman omaisuuden arvostamisesta. Näin ollen voidaan pitää kiinnostavana havaintona, ettei aineistossa ole aineettomien erien ongelmallisuudesta huolimatta yhtäkään aineettoman omaisuuden arvostamiseen liittyvää virheellisyyttä.

Kirjallisuuden perusteella (Acuitas-yhtiö 2012, 1–8; Christensen ym. 2012, 134–135) erityisen suuri tilintarkastusriski liittyy myös käypien arvojen tarkastamiseen. Käypien arvojen tarkastamiseen liittyy sama ongelma kuin aineettoman omaisuudenkin tarkastamiseen eli suuri määrä arvionvaraisuutta. Aineistossa ei sinänsä mainita käyvän arvon käsitettä, mutta tekemättä jääneisiin arvonalennuksiin liittyvissä tapauksissa PRH/1291/10000/2017 ja PRH/3217/10000/2017 arvopapereita ei ollut arvostettu niiden todelliseen käypään arvoon. Käypiin arvoihin liittyvät tilintarkastuksen epäonnistumiset ovat siten tarkastelujaksolla liittyneet arvopapereiden arvostamiseen.

Lähipiirisuhteiden käyttäminen väärinkäytöksissä nousi kirjallisuudessa esiin säännöllisesti. Esimerkiksi Venutin ym. (2002, 26–32) ja Hungin ja Chengin (2018, 72–74) mukaan lähipiirisuhteiden ja -transaktioiden tarkastaminen on erityisen tärkeää niihin liittyvän väärinkäytösrisikin vuoksi. Lähipiirisuhteet mainitaan myös yhtenä tärkeänä laadulliseen olennaisuuteen vaikuttavana tekijänä ISA 450 -standardissa (ISA 450.A16). Lähi-

piirisuhteiden puutteellista tarkastamista esiintyi aineiston kahdessa tapauksessa. Tapaus-ten kuvauksista ei kuitenkaan pysty päättelemään, onko niissä toteutettu lähipiirisuhteiden avulla väärinkäytöksiä. Tapauksessa 4/2011, jossa tilintarkastajan tosin katsottiin tehneen tarkastuksen riittävän hyvin, ilmenee hyvin se kirjallisuudessa mainittu seikka, että johto pyrkii usein salaamaan lähipiiritransaktioita. Tapauksessa tilintarkastaja oli tiedustellut lähipiirisuhteita johdolta, mutta johto ei suostunut antamaan asiasta tietoa. Tapaus 4/2011 ei kuitenkaan sisälly taulukkoon 4, koska kyseessä ei ole tilintarkastuksen epäonnistuminen.

Esim. Qu ym. (2018, 1) ja Alali (2010, 90–91) ovat todenneet johdon palkkioiden olevan yhteydessä korkeampiin tilintarkastuspalkkioihin. Johdon kannustinjärjestelmät on myös mainittu laadulliseen olennaisuuteen vaikuttavana tekijänä sekä ISA 450 –standardissa että Gistin ja Shastrin (2003, 60–61), Munterin (2001, 42–43) ja Lydmanin (2014b, 38) artikkeleissa. Näin ollen johdon saamien palkkioiden voidaan nähdä selkeästi nostavan tilintarkastusriskiä. Aineistossa ei kuitenkaan ollut yhtään tapausta, jossa johdon saamat palkkiot olisivat nousseet esille syynä tilinpäätöksen vääristelyyn. Tätä ei kuitenkaan siinä mielessä voi pitää kovin yllättävänä, että niin kuin aiemmin on todettu, Suomessa hyvin suuri osa yrityksistä on kokoluokaltaan pieniä. Johdon palkitsemista esiintyy yleisesti ottaen enemmän suurissa yrityksissä (ks. esim. Linnainmaa 2018).

Kun jaotellaan aineistossa esiintyneitä tilintarkastuksen epäonnistumisia, esille nousee erityisesti kolme erityistä ryhmää: organisaatiot, joissa on puutteelliset kontrollit, toimeksiannot, joissa vaaditaan toimialakohtaista asiantuntemusta sekä listayritysten toimeksiannot, joissa haasteita aiheuttaa erityisesti IFRS-normiston soveltaminen.

Kirjallisuuden perusteella tilintarkastusriskin voisi olettaa olevan erityisen suuri yrityksissä, joissa on puutteelliset sisäiset kontrollit. Lampteyn ja Singhin (2018, 71–72) mukaan pienissä organisaatioissa on usein heikot sisäiset kontrollit. Esimerkiksi Baracin ym. (2017, 789–790) mukaan mukautetun tilintarkastuskertomuksen saavat yritykset ovat usein pieniä ja kannattavuudeltaan heikkoja. ACFE:n selvityksen (2014, 2, 24) mukaan työntekijöiden tekemät petokset ovat erityisen suuri ongelma juuri pienissä organisaatioissa. Myös Blokdijkin ym. (2013, 297) mukaan tilintarkastajat käyttävät matalampia olennaisuusrajoja pienille asiakkaille. Aineistossa on useampia tapauksia, joissa tilintarkastuksen epäonnistuminen on koskenut organisaatiota, jolla on ollut heikot tai puuttuvat sisäiset kontrollit, esimerkiksi vaarallinen työyhdistelmä. Aineiston perusteella näitä organisaatioita koskevissa ongelmissa on usein ollut kyse nimenomaan siitä ACFE:n selvityksessä ilmi käyneestä seikasta, että joku työntekijöistä kavaltaa organisaation varoja. Yhden tapauksen perusteluissa mainitaan, että yrityksessä oli pienyhtiöolosuhteet.

Näin ollen harkinnassa ollutta tilintarkastuksen rajojen nostoa voidaan siitä näkökulmasta pitää ongelmallisena, että kontrollien puutteiden kuten vaarallisten työyhdistelmien vuoksi pienissä organisaatioissa voidaan katsoa olevan erityisen suuri väärinkäytösten

riski. Siten on mahdollista, että jos pienet yritykset rajattaisiin lakisääteisen tilintarkastuksen ulkopuolelle, merkittävä määrä väärinkäytöksiä jäisi havaitsematta.

Toiseksi omana ryhmänään erottuvat ne tapaukset, joissa ongelmana on ollut toimialaan liittyvän osaamisen puute, esimerkiksi toimialaa koskevan lainsäädännön tai toimialaa koskevien muiden erityispiirteiden heikko tuntemus. 28 tapauksen aineistossa on peräti kolme tapausta, joissa asiakas on ollut matkatoimisto, mitä voidaan pitää jossain määrin yllättävänä. Tätä selittää se matkatoimistojen erikoispiirre, että niitä koskevat omat kirjanpitosäännökset. Kaikissa kolmessa tapauksessa tilintarkastaja ei ollut riittävästi ottanut huomioon matkatoimistoja koskevia erityispiirteitä ja niitä eriä, jotka ovat matkatoimistojen tilinpäätöksissä erityisen olennaisia.

Yksi esimerkki lainsäädännön heikon tuntemuksen aiheuttamasta epäonnistumisesta on myös tapaus 1/2017, jossa tilintarkastaja ei ollut tarkastanut asumisoikeusasuntoja omistavan osakeyhtiön talokohtaisia käyttövastikelaskelmia, vaikka niiden olisi voimassa olleen lain mukaan pitänyt olla tilintarkastuksen kohteena. Nämä havainnot ovat yhteneviä ainakin Selbyn (2012, 18–19) ja Allenin ym. (2006, 161) tutkimusten kanssa, jotka korostivat toimialakohtaisen osaamisen merkitystä tilintarkastusriskin pienentämisessä. Tosin yhdessä matkatoimistojen tilintarkastusta koskevista tapauksista, tapauksessa 2/2015, TILA toteaa perusteluissaan, että tilintarkastajan työpapereista ilmenee hänen ymmärtäneen, mitkä ovat matkatoimistojen tilinpäätösten olennaiset erät ja miten ne tulisi kirjanpidossa kirjata. Näin ollen tässä tapauksessa on epäselvää, missä määrin tilintarkastuksen epäonnistumisesta oli kyse puutteellisesta osaamisesta.

Kolmanneksi aineistosta erottuvat tapaukset, joissa IFRS-normiston soveltaminen on tuottanut vaikeuksia tilintarkastajalle ja usein myös yrityksen johdolle. Aineistossa on yhteensä kuusi tapausta, joissa asiakas on listayhtiö. Näistä kolmessa tapauksessa tilintarkastaja on epäonnistunut sen tarkastamisessa, että tilinpäätös on IFRS-normiston mukainen. Hyvä esimerkki IFRS:n tuomista haasteista on tapaus 2/2008. Tapauksesta jää vaikutelma, että tilintarkastaja panosti toimeksiantoon perusteellisesti, koska hän oli tietoinen IFRS-säännöksiin liittyvistä erityisistä riskeistä. Hän otti IFRS:n huomioon riskikartoituksessa ja toimeksiannon suunnittelussa. Hän lisäsi ajankäyttöään, ja avustajaksi otettiin myös toinen tilintarkastaja. Tästä huolimatta tilinpäätökseen jäi useita virheitä.

IFRS:n mukaisen tilinpäätöksen voidaan olettaa tuovan toimeksiantoon monimutkaisuutta, joka vaatii erityistä osaamista ja perehtymistä (ks. esim. Kauppinen 2018, 12). Kiinnostava havainto on myös se, että myös niissä listayhtiöitä koskevissa tapauksissa, joiden asiasisältö ei sinänsä liity IFRS-normistoon, on melko paljon monimutkaisuutta. Esimerkiksi johdannaisten tarkastamista käsitelleitä tapauksia 8/2015 ja 9/2015 voidaan pitää johdannaisinstrumenttien monimutkaisuuden vuoksi haastavina. Myös tapausta 4/2010, jossa listayhtiö toteutti omien osakkeiden mitätöimisen osakeyhtiölain vastaisesti, voidaan pitää jossain määrin monimutkaisena, sillä listayhtiön oma talousosasto ja

lakiasiainjaosto ei ollut huomannut virhettä ja TILA turvautui perusteluissaan oikeuskirjallisuudessa esitettyihin periaatteisiin. Oikeuskirjallisuuteen viittaamista voidaan pitää merkinä siitä, ettei tapaus ole ollut TILAn mielestä täysin selkeä vaan siihen on liittynyt tulkinnallisia näkökulmia. Näin ollen listayhtiöitä käsittelevistä tapauksista jää kokonaisvaikutelma, että niihin liittyy erityistä monimutkaisuutta ja vaativuutta joko IFRS:n tai muiden seikkojen takia. Luvussa 4.1 todettiin, että pienissä yrityksissä kontrollien puutteellisuus kasvattaa tilintarkastusriskiä, kun taas suurissa yrityksissä riskiä kasvattaa monimutkaisuus, joten listayhtiöiden tarkastamiseen liittyvien ongelmien esiin nouseminen aineistossa ei ole yllättävää.

Luvussa 4.1 käsiteltiin puutteellista ammatillista riippumattomuutta yhtenä tyypillisimmistä tilintarkastuksen epäonnistumisen syistä. Aineiston audit failure -tapauksissa TILA ei sinänsä suoraan ota kantaa siihen, johtuuko epäonnistuminen ammatillisen riippumattomuuden puutteesta vai esimerkiksi osaamisen puutteesta. TILA on käsitellyt ammatilliseen riippumattomuuteen liittyviä puutteita erikseen omina tapauksinaan, joten ne eivät sisälly valitsemaani aineistoon. Luvussa 4.1 mainittiin, että ammatillinen riippumattomuus voidaan jakaa kahteen tyyppiin, ulkoiseen, independence in appearance -riippumattomuuteen sekä todelliseen, independence in fact -riippumattomuuteen (Pott ym. 2009, 12). TILAn ammatillista riippumattomuutta käsittelevät tapaukset näyttävät keskittyvän sellaisiin olosuhteisiin, joissa on syytä epäillä tilintarkastajan riippumattomuutta, eli ammatillisen riippumattomuuden arvioimisessa keskitytään ulkoisen riippumattomuuden arvioimiseen.

Näin ollen tilintarkastuksen epäonnistumisissa ei suoraan oteta kantaa siihen, onko tilintarkastajan todellinen independence in fact -riippumattomuus ollut niissä puutteellista. Useissa tapauksissa on kuitenkin niitä piirteitä, että on syytä epäillä, ettei tilintarkastaja ole halunnut raportoida havaitsemistaan virheellisyyksistä. Tähän viittaa esimerkiksi jo se olennaisuutta käsittelevässä luvussa 5.2 käsitelty seikka, että tyypillisesti virheet ovat olleet selkeästi olennaisia tilintarkastajan itse määrittelemään olennaisuusrajaan nähden, muttei hän ole silti reagoinut niihin asianmukaisesti. Useassa tapauksessa myös käy ilmi, että tilintarkastaja on luultavasti ainakin jollain tasolla tullut tietoiseksi esiintyneistä virheellisyyksistä, muttei hän ole silti raportoinut niistä tilintarkastuskertomuksessa. Esimerkiksi tapauksessa 1/2006, jossa kiinteistöyhtiön vuokratilintarkastuksesta vastaava oli kaivannut varoja käteisnostoilla, tapaukseen ensin käsitellyt TIVA totesi näin:

TIVA katsoo, että viimeistään kyseisenä ajankohtana, kun nimenomaan tilintarkastuksen yhteydessä tuli esiin keskustelua aiheuttanut epäselvä erä tilinpäätöksessä, olisi HTM A:n tullut raportoida asiasta kirjallisesti ainakin tilintarkastuspöytäkirjassa.

HTM A oli siten tietoinen tilinpäätöserän ongelmallisuudesta, mutta hän ei reagoinut asiaan.

Tapauksessa 2/2011, jossa yhtiö oli sisällyttänyt tilinpäätökseen laskennallisen vero-osaamisen, vaikkei ollut riittävää näyttöä tulevista voitoista, tilintarkastaja oli antanut vero-osaamisesta lisätiedon tilintarkastuskertomuksessa. Tämä ei kuitenkaan ollut riittävää, vaan tilintarkastajan olisi pitänyt mukauttaa lausuntoaan. Mukautettu lausunto katsotaan kuitenkin paljon vakavammaksi asiaksi kuin lisätieto, joten on mahdollista, että tilintarkastaja halusi puutteellisen ammatillisen riippumattomuuden takia raportoida ongelmasta tavalla, joka ei tuota asiakkaalle niin suurta mainehaittaa.

Melko selkeä esimerkki heikentyneestä ammatillisesta riippumattomuudesta havaitaan tapauksessa 3/2012, jossa tuloslaskelman muihin tuottoihin oli kirjattu vahingonkorvaus-saatavia, jotka olivat kuitenkin hyvin epävarmoja. Tilintarkastaja oli antanut tilintarkastuskertomuksessa ehdollisen lausunnon, josta ei kuitenkaan TILAn näkemyksen mukaan käynyt riittävästi ilmi, miten olennaiset ja laajat vaikutukset epävarman saatavan kirjaamisella oli yhtiön tilinpäätökseen ja muun muassa tilinpäätöksen pohjalta laskettaviin tunnuslukuihin. Tilintarkastaja perusteli ratkaisuaan sillä, ettei hän halunnut ottaa liian voimakkaasti kantaa kesken olevaan oikeusprosessiin eikä hän myöskään halunnut aiheuttaa asiakkaalle ongelmia.

Kielteinen lausunto olisi ollut KHT A:n näkemyksen mukaan tilintarkastajan selvä kannanotto meneillään olevaan oikeusprosessiin, jonka lopputulos on tiedossa vasta, kun korkein oikeus päättää asian tai ilmoittaa, että valituslupaa ei myönnetä. Kielteinen lausunto olisi saattanut heikentää Yhtiön neuvotteluasemaa kyseisessä yhä meneillään olevassa oikeusprosessissa ja siten tilintarkastus olisi saattanut aiheuttaa vahinkoa asiakkaalle.

Tilintarkastajan omista perusteluista käy siten selkeästi ilmi ammatillisen riippumattomuuden puutteellisuus.

Myös tapauksessa PRH/3278/10000/2017 tilintarkastaja perusteli ratkaisuaan tavalla, joka paljastaa puutteita ammatillisessa riippumattomuudessa. Tilintarkastaja ei ollut puutunut siihen, ettei yhtiö kirjannut tilinpäätökseen pääomalainan korkokuluja. Tilintarkastaja perusteli tätä muun muassa sillä, että koron kirjaamisesta olisi ollut asiakkaalle taloudellista haittaa sekä kirjaamatta jättäminen oli johdon ja hallituksen tahto.

Luvussa 4.1 riippumattomuus jaettiin myös riippumattomuuteen tarkastustoimenpiteitä suoritettaessa ja raportointivaiheen riippumattomuuteen (Kizirian & Sargsyan 2016, 129). Edellä mainituissa esimerkeissä on kyse nimenomaan raportointivaiheen riippumattomuudesta. Niin kuin luvussa 5.3 todetaan, tilintarkastajat ovat tilintarkastuksen epäon-

nistumisissa melko usein suorittaneet riskialueita koskevaa tilintarkastusta liian vähäisesti. Näissä tapauksissa on kuitenkin vaikeaa arvioida, onko puutteellinen tarkastustoimenpiteiden tekeminen johtunut heikosta ammatillisesta riippumattomuudesta tarkastustoimenpiteitä suorittaessa, jolloin tilintarkastaja ei ole tosissaan pyrkinyt havaitsemaan virheellisyyksiä, vai esimerkiksi siitä, ettei aikataulupaineiden takia työtä ole tehty riittävän huolellisesti.

Niin kuin tutkielmassa on useasti todettu, tilintarkastajat usein kiinnittävät vähemmän huomiota liitetiedoissa mainittuihin asioihin kuin tuloslaskelmassa ja taseessa oleviin. Aineistossa on useita tapauksia, joissa liitetietojen tarkastaminen on ollut puutteellista. Puutteita on ollut erityisesti lähipiirisuhteiden ja johdannaisten tarkastamisessa. Sekä lähipiirisuhteita että johdannaissopimuksia koskevat tiedot annetaan liitetiedoissa. Näin ollen aineisto antaa tukea sille Libbyn ym. (2006, 533–535) väitteelle, jonka mukaan liitetiedoissa sijaitsevan virheellisyyden pitäminen vähemmän olennaisena ja sitä kautta niiden vähäisempi tarkastaminen saattaa nostaa tilintarkastusriskiä.

Tilintarkastuksen epäonnistumisia koskevaksi yhteenvedoksi olen koonnut taulukoon tyypillisimpiä tilintarkastuksen epäonnistumisissa esiintyneitä piirteitä tärkeimpien tutkielmassa käsiteltyjen teemojen mukaisesti.

Taulukko 5 Tilintarkastuksen epäonnistuminen Suomessa ja siihen liittyvät tekijät

Tilintarkastuksen epäonnistuminen Suomessa ja siihen liittyvät tekijät	
Olenaisuus	<ul style="list-style-type: none"> • Riittämätön reagoiminen selkeästi olennaisiin virheellisyyksiin (ISA 450) • Laadullisten näkökulmien sivuuttaminen
Riskialueisiin keskittyminen	<ul style="list-style-type: none"> • Tunnistettujen riskien puutteellinen huomioiminen tilintarkastusta toteutettaessa • Myös puutteita riskien tunnistamisessa
Tarkastustoimenpiteiden laajuus ja luonne	<ul style="list-style-type: none"> • Riskialueita tarkastettu liian vähäisesti, toisiaan täydentävien tarkastustoimenpiteiden puute
Ammatillinen skeptisyys	<ul style="list-style-type: none"> • Liika luottamus johtoon väärinkäytöksissä
Ammatillinen riippumattomuus	<ul style="list-style-type: none"> • Puutteita ainakin raportointivaiheen ammatillisessa riippumattomuudessa
Osaamisen puute	<ul style="list-style-type: none"> • Toimialakohtaisen osaamisen puute erityisesti matkatoimistoalalla • Monimutkaiset listayhtiöitä koskevat toimeksiantot
Tyypilliset tilinpäätöserät	<ul style="list-style-type: none"> • Viisi yleisintä kulut, saamiset, velat, liikevaihto ja johdannaiset

Niin kuin taulukosta nähdään, olennaisuuteen liittyvänä suurimpana ongelmana on selkeästi ollut se, ettei tilintarkastaja ole ISA 450 -standardin edellyttämällä tavalla reagoinut virheellisyyksiin, jotka ovat hänen itse määrittelemän olennaisuusrajan perusteella olennaisia. Olennaisuutta on myös arvioitu liikaa puhtaasti määrällisesti, mikä on linjassa Legorianin ym. (2013, 414–415) ja Rosnerin ym. (2006, 26) väitteiden kanssa. Sen sijaan viitteitä ei erityisemmin ollut siitä Chenin ym. (2008, 246) esittämästä ongelmasta, että olennaisuusrajat olisivat usein liian korkeita.

Useissa tapauksissa esiintyi puutteita riskien tunnistamisessa, mutta tunnistettujen riskien riittävä ja asianmukainen huomioiminen tilintarkastuksen toteuttamisessa nousi ai-

neistossa vielä useammin esille. Näin ollen esimerkiksi Allenin ym. (2006, 169), Fukukawan ym. (2006, 60) ja Fortvinglerin ja Szivosin (2016, 109) havainnot riskiarvion ja tarkastustoimenpiteiden puutteellisesta yhteydestä saavat tukea aineistosta.

Tarkastustoimenpiteiden laajuuden ja luonteen suhteen ongelmia liittyy usein molempiin. Tyypillistä on, että korkean riskin alueen tarkastamisessa on tehty melko vähäisesti tarkastustoimenpiteitä ja sitä ei ole tarkastettu riittävän monesta eri näkökulmasta eli tarkastuksessa olisi tarvittu enemmän toisiaan täydentäviä tarkastustoimenpiteitä. Siinä mielessä esimerkiksi Bedardin ym. (1999, 96–98, 120–121) ja Budescun ym. (2012, 31, 36) näkemykset, joiden mukaan tilintarkastajat eivät huomioi tarpeeksi tekemiensä tarkastustoimenpiteiden luonnetta, saavat tukea. Kuitenkaan aineistossa ei näy erityisemmin viitteitä siitä, että tilintarkastajat reagoisivat havaittuihin riskeihin vain nostamalla otoskojoja, mikä Mauldinin ja Wolfen (2014, 658–660, 675–676) tutkimuksessa havaittiin merkittäväksi ongelmaksi. Koska korkean riskin alueita on usein tarkastettu puutteellisesti, niin puutteita on liittynyt laajuuden ja luonteen lisäksi myös tilintarkastuksen fokukseen.

Erityisesti väärinkäytöstapauksissa tilintarkastajan ammatillinen skeptisyys on usein ollut puutteellista. Raportointivaiheen ammatillinen riippumattomuus näyttää olleen puutteellista useassa tapauksessa, sillä usein tilintarkastajat eivät ole reagoineet asianmukaisesti havaitsemiinsa ongelmiin, minkä taustalla saattaa olla haluttomuus puuttua asiakkaan kannalta negatiivisiin seikkoihin. Tämä ilmenee esimerkiksi siten, ettei tilintarkastaja ole reagoinut virheisiin, jotka ovat hänen määrittämänsä olennaisuusrajan perusteella selkeästi olennaisia. Muutamassa tapauksessa tilintarkastajan omista perusteluista käy ilmi, että hän on halunnut liikaa miellyttää asiakasta. Näin ollen Tackettin (2004, 341–342) mainitsemasta neljästä tilintarkastuksen epäonnistumisen perimmäisestä syystä asiakkaaseen liittyvä taloudellinen intressi tai tilintarkastajan ja asiakkaan liian läheiset suhteet näyttävät olevan taustalla useassa tilintarkastuksen epäonnistumisessa.

Yksi Tackettin (2004, 341–342) mainitsemista perimmäisistä syistä oli tilintarkastajan erehtyminen. Aineistosta on tietysti hankalaa tulkita, milloin tilintarkastuksen epäonnistuminen on johtunut osaamattomuudesta ja milloin ammatillisen riippumattomuuden puutteesta tai huolimattomuudesta, mutta joissain tapauksissa toimeksiannossa vaikuttaa olleen sellaisia piirteitä, että ne vaativat tilintarkastajalta erityistä osaamista, jolloin osaamisen puute on ainakin todennäköinen osaselitys epäonnistumiselle. Tällaisia piirteitä näytti olleen erityisesti niissä tapauksissa, joissa nousivat esille toimialakohtaisten erityisolosuhteiden riittämätön huomioon ottaminen erityisesti matkatoimistoalalla, IFRS:n puutteellinen tuntemus listayhtiöissä sekä muutenkin listayhtiöihin liittyvien toimeksiantojen monimutkaisuus esimerkiksi johdannaisopimusten vuoksi. Näin ollen Taylorin (2000, 693, 698–700, 708–709), Selbyn (2012, 18–19) ja Allenin ym. (2006, 169), havainnot toimialakohtaisen erityisosaamisen merkityksestä tilintarkastuksen laadulle saivat jonkin verran tukea, niin kuin myös Hungin ja Chengin (2018, 72–75) havainnot monimutkaisuuden vaikutuksesta tilintarkastusriskiin.

Niin kuin tämän luvun alussa olleesta taulukosta nähdään, viisi yleisintä tilintarkastuksen epäonnistumisissa mukana ollutta tilinpäätöserää olivat kulut, saamiset, velat, liikevaihto ja johdannaiset. Näiden viiden tilinpäätöserän esiintyminen yleisimpinä virheellisyksien lähteinä ei ollut kirjallisuuden perusteella yllättävää, sillä kaikkiin niistä liittyy kirjallisuuden perusteella erityistä riskisyyttä.

6 JOHTOPÄÄTÖKSET JA YHTEENVETO

Tutkielman tavoitteena oli tutkia, miten Suomen tilintarkastusvalvonta on etukäteis- ja jälkikäteisvalvonnassaan tulkinnut olennaisuuden ja kohtuullisen varmuuden keskeisiä mutta tulkinnanvaraisia käsitteitä ja minkälaisia Suomessa tapahtuneet tilintarkastuksen epäonnistumiset ovat olleet. Aineistona käytin tilintarkastuslautakunnan (TILA) valvontaratkaisuja vuosilta 2004–2018 ja vuosien 2017 ja 2018 laaduntarkastusraportteja. Menetelminä olivat kirjallisuuskatsaus ja empiirisen aineiston laadullinen analyysi.

Olennaisuutta lähestyin erityisesti kolmen kirjallisuudessa ja ISA-standardeissa esille nousseen ongelman kautta. Määrällistä olennaisuusrajaa ei aina määritellä tarkoituksenmukaisesti, laadulliseen olennaisuuteen vaikuttavia tekijöitä ei huomioida tarpeeksi sekä havaittuja virheellisyksiä ei välttämättä verrata käytettyyn olennaisuusrajaan eikä niihin reagoida asianmukaisesti.

Keskeisin olennaisuusrajan määrittelemistä koskeva johtopäätös on se, että vaikka laaduntarkastusraporteissa olennaisuuden määrittelemisen lähtökohdaksi on määritely ISA 320 -standardissa esitetty jatkuvien toimintojen tulos ennen veroja, tämä linjaus ei nouse esille TILAn ratkaisuisissa. TILA ei ratkaisuisaan juurikaan moiti tilintarkastajien valitsemia olennaisuusrajoja, vaikka tilintarkastajat näyttävät yleensä määrittelevän olennaisuuden muilla tavoin kuin käyttämällä jatkuvien toimintojen tulosta ennen veroja. Laaduntarkastusraporttien mukaan olennaisuusrajan määrittäminen on melko yleinen ongelma-alue, minkä vuoksi voidaan pitää jossain määrin yllättävänä, etteivät nämä ongelmat nouse esille TILAn ratkaisuisissa. TILA on kiinnittänyt huomiota ainoastaan olennaisuusrajan tarkistamiseen toimeksiannon aikana mutta ei sen määrittämiseen suunnittelu- vaiheessa. Näin ollen tilintarkastusvalvonnan suhtautumisesta olennaisuusrajan määrittelemiseen piiryy jossain määrin epäyhtenäinen kuva.

Laadullista olennaisuutta koskien tutkielman johtopäätöksenä on, että tilintarkastusvalvonta kiinnittää melko paljon huomiota laadullisiin seikkoihin olennaisuutta arvioitaessa. TILAn ratkaisuisissa mainittuja olennaisuusarvioon vaikuttavia laadullisia tekijöitä ovat ainakin virheen tulosvaikutteisuus, tappion kääntyminen voitoksi, oman pääoman pysyminen positiivisena, virheen vaikutus yhtiön tunnuslukuihin, tahallisuus, toimialakohtaiset tekijät, tilinpäätöksen vertailukelpoisuus, jonkin käytännön poikkeuksellisuus ja tilinpäätöserän epävarmuus. Virhe katsotaan olennaiseksi myös, jos se olisi voinut vaikuttaa esimerkiksi osingonjakoon tai taloudellisen informaation käyttäjien päätöksiin. Laaduntarkastusraporteissa laadullisesti olennaisina tekijöinä mainitaan lisäksi virheen vaikutus kovenantteihin, lähipiirisuhteet sekä tilintarkastuspalkkiot. Mainitut laadulliset tekijät ovat yleisesti ottaen hyvin samansuuntaisia kuin kirjallisuudessa esitetyt, poikkeuksena tilintarkastuspalkkiot, jotka eivät kirjallisuudessa nousseet esille olennaisuuden yhteydessä. Sekä etukäteis- että jälkikäteisvalvonnassa tilinpäätösinformaation käyttäjien

informaatiotarpeille annetaan suuri painoarvo laadullisen olennaisuuden määrittämisen lähtökohtana.

Havaittujen virheellisyyksien olennaisuuden arvioimisen ja olennaisiin virheellisyyksien reagoimisen osalta johtopäätöksenä on, että huomattavan usein tilinpäätöksessä oleva virheellisyys on tilintarkastajan itse määrittämän olennaisuusrajan perusteella arvioiduna olennainen mutta tilintarkastaja ei silti reagoi siihen asianmukaisesti. TILAn ratkaisuissa viitataan usein ISA 450 -standardin puutteelliseen noudattamiseen.

Kohtuullista varmuutta olen tutkielmassa lähestynyt riittävän ja oikeanlaisen evidenssin näkökulmasta. Tilintarkastusevidenssi on aiheena erittäin laaja, joten en ole tutkielmassa käsitellyt yksityiskohtaisesti erilaisia evidenssin hankkimisen menetelmiä. Olen lähestynyt tilintarkastusevidenssiä riskien arvioimisen, riskiarvion ja tarkastustoimenpiteiden välisen yhteyden, ammatillisen skeptisyyden, tilintarkastustoimenpiteiden laajuuden ja luonteen sekä ammatillisen harkinnan näkökulmista, sillä kyseiset näkökulmat nousivat erityisesti kirjallisuudessa esille.

TILA tuo ratkaisuisaan esille useita huomioon otettavia riskitekijöitä, joista eniten nousevat esille puutteelliset kontrollit. Muita esille nousevia riskitekijöitä ovat taloudelliset ongelmat, jonkin käytännön poikkeuksellisuus, tietyt olosuhteissa tai tilinpäätösluissa tapahtuneet muutokset sekä IFRS-tilinpäätösten aiheuttama riski. Erityisesti kontrollien puutteellisuus ja taloudelliset ongelmat nousevat useasti esille myös kirjallisuudessa. Laaduntarkastusraporteissa puutteelliseen riskien arvioimiseen on kiinnitetty paljon huomiota. Riskiarvion tärkeys koko tilintarkastustoimeksiannon perustana nousee siis esille sekä etukäteis- että jälkikäteisvalvonnassa.

Riskiarvion ja tarkastustoimenpiteiden toteuttamisen välisestä yhteydestä keskeisimpänä johtopäätöksenä on, että TILA arvostaa hyvää riskiarvion ja tehtyjen tarkastustoimenpiteiden yhteyttä. Ratkaisuisa on viitteitä siihen, että TILA pitää pääsääntöisesti lievempinä sellaisia tilintarkastuksen epäonnistumisia, joissa tilintarkastaja on sinänsä kohdistanut toimenpiteitä korkean riskin alueisiin mutta ei ole tunnistanut jotakin tekijää korkean riskin alueeksi. Näin ollen erityisen ankarasti suhtaudutaan siihen, että tilintarkastaja on ollut riskistä tietoinen, muttei ole kuitenkaan ottanut sitä tilintarkastuksessa riittävästi huomioon.

Tilintarkastusvalvonta painottaa ammatillisen skeptisyyden merkitystä. TILAn ratkaisuisa ammatillisen skeptisyyden nähdään liittyvän lähinnä johdon tarkoituksellisiin menettelyihin, vaikka ISA 200 -standardissa ammatillinen skeptisyys voi liittyä sekä tahattomiin virheisiin että väärinkäytöksiin. Sekä TILAn ratkaisuisa että laaduntarkastusraporteissa ammatillista skeptisyyttä lähestytään enimmäkseen oletusarvoisen epäilyn periaatteen mukaan ISA 240 -standardin mukaisesti.

Tarkastustoimenpiteiden laajuuteen ja luonteeseen liittyen voidaan todeta, että tilintarkastusvalvonnassa kiinnitetään huomiota molempiin. Tarkastustoimenpiteiden tarkoituk-

seen soveltumatonta luonnetta ei voi kompensoida tekemällä tarkastustoimenpiteitä määrällisesti paljon. Tilintarkastajan on tärkeää tehdä riittävästi ja toisiaan täydentäviä tarkastustoimenpiteitä erityisesti riskialueisiin keskittyen. Huomiota kiinnitetään sekä tilintarkastustoimenpiteiden laajuuteen, luonteeseen että fokukseen.

Tilintarkastajan ammatillista harkintaa rajoittaa se, että tilintarkastusvalvonta perustuu vahvasti ISA-standardeihin. ISA-standardien vahva merkitys korostuu erityisesti laaduntarkastusraporteissa, sillä niiden linjaukset on usein otettu suoraan ISA-standardeista. ISA-standardit kuitenkin mahdollistavat jonkin verran ammatillista harkintaa. Eri tilintarkastustoimenpiteiden tekemiseen suhtaudutaan TILAn ratkaisuissa melko joustavasti, eli kohtuullisen varmuuden voi sinänsä hankkia usein vaihtoehtoisin keinoin. Vaikuttaa myös siltä, että TILA antaa tilintarkastajille melko laajan harkintavallan olennaisuusrajojen määrittelemisessä.

Tilintarkastuksen epäonnistumisissa nousi erityisesti esille kolme ryhmää: organisaatiot, joissa on puutteelliset kontrollit, toimialakohtaista erityisosaamista vaativat toimeksiannot sekä listayhtiöitä koskevat toimeksiannot, joissa ongelmia aiheuttavat erityisesti IFRS-säännökset. Puutteellisia kontroleja esiintyy kirjallisuuden mukaan erityisesti pienissä yrityksissä, ja ratkaisuissa pieniyhtiöolosuhteet nousivatkin esille riskitekijänä. Josain määrin yllättävästi erityisiä vaikeuksia liittyi matkatoimistojen tilintarkastukseen. Matkatoimistoihin liittyy toimialakohtaisia erityispiirteitä, joten niiden tarkastamisessa korostuu toimialakohtaisen osaamisen merkitys. Listayhtiöiden tarkastuksissa vaikeuksia aiheuttivat IFRS-tilinpäätökset, ja listayhtiöiden tarkastamiseen vaikutti muutenkin liittyvän monimutkaisia seikkoja, jotka vaativat tilintarkastajalta erityistä osaamista.

Eri tilinpäätöseristä vaikeuksia oli eniten kuluihin, saamisiin, velkoihin, johdannaisiin ja liikevaihtoon liittyvien virheellisyyksien tunnistamisessa. Nämä erät ovat myös kirjallisuuden perusteella erityisen riskialttiita. Myös kirjallisuudessa esiin nousseiden lähipiirisuhteiden tarkastamisessa oli puutteita. Erityisesti johdannaisten ja lähipiirisuhteiden puutteellista tarkastamista selittänee ainakin osittain se, että tilintarkastajat kiinnittävät vähemmän huomiota liitetiedoissa oleviin tietoihin kuin tuloslaskelmassa ja taseessa oleviin. Käypien arvojen tarkastamiseen liittyvät ongelmat liittyivät rahoitusinstrumenttien arvonalentumisiin. Vaihto-omaisuuden olemassaoloon tai arvostukseen tai aineettoman omaisuuden arvostukseen liittyvät virheellisyydet eivät olleet mukana yhdessäkään tilintarkastuksen epäonnistumisessa, vaikka niihin kirjallisuuden perusteella liittyy erityisiä riskejä. Kirjallisuudessa usein esille nousseet johdon tulospalkkiot eivät myöskään nousseet aineistossa esille, mikä selittynee sillä, että tulospalkkaus on yleisempää suurissa yrityksissä ja Suomen yritykset ovat enimmäkseen pieniä. Näin ollen tutkielman mukaan kulujen, saamisten, velkojen, johdannaisten ja liikevaihdon tarkastamiseen näyttää liittyvän erityisen suuri tilintarkastusriski.

Tyypillisinä olennaisuuteen liittyvinä puutteina nousivat esille ISA 450 -standardin puutteellinen noudattaminen eli riittämätön reagoiminen havaittuihin olennaisiin virheellisyyksiin sekä laadullisten tekijöiden sivuuttaminen. Tyypillisessä tilintarkastuksen epäonnistumisessa virheellisyydet ovat määrällisesti arvioituna hyvin selkeästi olennaisia, mikä herättää ajatuksen siitä, päätyvätkö TILAn tutkittavaksi vain selkeimmät tilintarkastuksen epäonnistumiset.

Tilintarkastajilla vaikuttaa olevan jonkin verran vaikeuksia riskien tunnistamisessa, mutta vielä enemmän ongelmia näyttää liittyvän riskiarvion ja tarkastustoimenpiteiden toteuttamisen väliseen yhteyteen. Myös kirjallisuudessa riskiarvion ja tilintarkastuksen toteuttamisen välisen yhteyden on usein todettu olevan liian heikko. Tyypillisenä ongelmana on, että riskialueita tarkastetaan liian vähäisesti ja liikaa samasta näkökulmasta, eli riittävän varmuustason saavuttamiseksi tarvittaisiin enemmän toisiaan täydentäviä tarkastustoimenpiteitä ja tarkastustoimenpiteiden kohdistamista riskialueisiin.

Tilintarkastuksen epäonnistumisen syinä näyttävät olevan sekä puutteet raportointivaiheen ammatillisessa riippumattomuudessa että osaamisen puute. Osaamisen puute liittyy erityisesti toimialakohtaisten erityispiirteiden hallitsemiseen, IFRS-toimeksiantoihin sekä muihin poikkeuksellisen monimutkaisiin tapauksiin kuten johdannaisten tarkastamiseen. Kuitenkin suomalaisten tilintarkastajien epäonnistumisia arvioitaessa on tärkeää muistaa, että kaiken kaikkiaan TILAn käsittelemiä tilintarkastuksen epäonnistumisia on vain hyvin pieni osa kaikista Suomessa tehtävistä tilintarkastuksista, joten niiden perusteella on vaikeaa tehdä voimakkaita johtopäätöksiä tilintarkastuksen laadusta.

Johtopäätösten tekemistä vaikeutti myös se, että aineistossa on keskenään hyvin erilaisia tapauksia ja tapauskohtaiset erityispiirteet ovat luonnollisesti vaikuttaneet TILAn ratkaisuihin. Merkittävä osa ratkaisuteksteistä on sen arvioimista, minkälaisin keinoin evidenssiä olisi tullut hankkia ottaen huomioon tapausten erityispiirteet. Näin ollen TILAn ratkaisutoimintaa yleisellä tasolla ohjaavien periaatteiden havaitseminen ratkaisuteksteistä on haastavaa. Perusteluissa mainitut ISA-standardit luonnollisesti tarjoavat yleisen tason periaatteita, joiden nojalla erilaisia tapauksia voidaan arvioida. Tutkimuskysymyksiin ei kuitenkaan voi vastata vain ISA-standardien pohjalta, koska tutkielman tavoitteena oli erityisesti tutkia, millä tavalla tilintarkastusvalvonta tulkitsee olennaisuuden ja kohtuullisen varmuuden tulkinnanvaraisia osia eli niitä seikkoja, jotka eivät suoraan määräydy ISA-standardien, tilintarkastuslain tai muiden säännösten perusteella.

Etenkin kohtuullisen varmuuden käsite on erittäin laaja, eikä tutkielmassa ollut käsitteen laajuuden vuoksi tarkoituksenmukaista käsitellä yksityiskohtaisesti erilaisia tilintarkastusevidenssin hankkimisen keinoja, joten aineiston perusteella oli haastavaa tutkia tilintarkastusvalvonnan suhtautumista kohtuulliseen varmuuteen yleisellä tasolla jättäen tapausten yksityiskohdat melko vähälle huomiolle. Näin ollen jatkotutkimusideana voisi

olla tutkimuksen rajaaminen pelkästään siihen, millä tavalla Suomen tilintarkastusvalvonta tulkitsee kohtuullista varmuutta, jolloin tilintarkastusvalvonnan suhtautumista erilaisiin evidenssin hankkimisen menetelmiin voisi käsitellä yksityiskohtaisemmin.

Tutkimuksen johtopäätösten luotettavuutta rajoittaa se, että TILAn ratkaisujen perusteluihin ei ole kirjoitettu kaikkia näkökulmia, jotka ovat jäsenten välisissä keskusteluissa nousseet esille. On esimerkiksi mahdollista, että jäsenten välillä on ollut tulkintaeroja, jotka eivät kuitenkaan ilmene ratkaisuteksteistä. On myös mahdollista, että perusteluissa ei ole tuotu esille sellaisia seikkoja, joista TILAlla olisi ollut huomautettavaa mutta joiden ei ole kuitenkaan katsottu olleen ratkaisevia tapauksen olennaisimman asiasisällön kannalta. Tällaiset ratkaisuteksteistä ilmenemättömät seikat olisivat kuitenkin saattaneet olla tutkielman kannalta arvokasta tietoa. Esimerkiksi se edellä mainittu seikka, ettei TILA ole juurikaan moittinut tilintarkastajien käyttämiä olennaisuusrajoja, vaikka ne poikkeavat laaduntarkastusraporteissa suositeltavista rajoista, voi johtua joko siitä, ettei TILA ole nähnyt kyseisissä rajoissa ongelmaa tai siitä, ettei TILA ole katsonut tarpeelliseksi käsitellä rajojen määrittämisestä ratkaisuteksteissä, koska sitä ei ole pidetty tilintarkastuksen epäonnistumisen syynä.

Näin ollen tutkimuksen luotettavuuden parantamiseksi voisi olla hyödyllistä haastatella Suomen tilintarkastusvalvonnassa toimivia tai äskettäin toimineita henkilöitä. Haastattelu menetelmänä mahdollistaisi keskustelun suuntaamisen tutkielman kannalta relevantteihin kysymyksiin. Haastatteleamalla olisi esimerkiksi mahdollista tutkia sitä, esiintyykö joissakin olennaisuuteen tai kohtuulliseen varmuuteen liittyvissä teemoissa erityisen paljon tulkintaeroja vai vallitseeko tilintarkastusvalvonnassa melko suuri yksimielisyys olennaisuuden ja kohtuullisen varmuuden käsitteiden sisällöstä niiden tulkinnanvaraisuudesta huolimatta. Jatkotutkimusideana onkin vastaavan tutkimuksen toteuttaminen siten, että kirjallisuudesta pyrittäisiin löytämään teemoja, jotka ovat olleet tilintarkastuksessa erityisen kiistanalaisia, ja kirjallisen aineiston analyysiä täydennettäisiin tilintarkastusvalvonnassa toimivien tai toimineiden henkilöiden haastatteluilla keskittyen erityisesti kiistanalaisiin teemoihin.

LÄHTEET

- ACFE (2014) *Report to the nations on occupational fraud and abuse. 2014 global fraud study*. <https://www.acfe.com/rtnn/docs/2014-report-to-nations.pdf>, haettu 10.2.2019.
- Acuitas, Inc. (2012) *Acuitas, Inc.'s Survey of Fair Value Audit Deficiencies*. <http://www.acuitasinc.com/documents/Survey_of_Fair_Value_Audit_Deficiencies_for_Big_Four_Audit_Firms_as_Reported_in_the_Wall_Street_Journal.pdf>, haettu 2.2.2019.
- Alali, Fatima (2010) Audit fees and discretionary accruals: compensation structure effect. *Managerial Auditing Journal*, Vol 26 (2), 90–113.
- Albrecht, W. Steve – Albrecht, Chad O. – Albrecht, Conan C. – Zimbelman, Mark F. (2011) *Fraud Examination*. Cengage Learning.
- Allen, Robert D. – Hermanson, Dana R. – Kozloski, Thomas M. – Ramsay, Robert J. (2006) Auditor Risk Assessment: Insights from the Academic Literature. *Accounting Horizons*, Vol 20 (2), 157–177.
- Arens, Alvin A. – Elder, Randal J. (2006) Perspectives on Auditing Education after Sarbanes-Oxley. *Issues in Accounting Education*, Vol 21 (4), 345–262.
- Barac, Zeljana Aljinovic – Vuko, Tina – Šodan, Slavko (2017) What can auditors tell us about accounting manipulations? *Managerial Auditing Journal*, Vol 32 (8), 788–809.
- Bedard, Jean C. – Mock, Theorode J. – Wright, Arnold M. (1999) Evidential planning in auditing: a review of the empirical research. *Journal of Accounting Literature*. Vol 18, 96–142.
- Bell, Timothy B. – Griffin, Jeremy B. (2012) Commentary on Auditing High-Uncertainty Fair Value Estimates. *Auditing*, Vol 31(1), 147–155.

- Blankley, Alan I. – Hurtt, David N. – MacGregor, Jason E. (2012) Abnormal Audit Fees and Restatements. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, Vol 31 (1), 79–96.
- Blokdijk, Hans – Driehuisen, Fred – Simunic, Dan A. – Stein, Michael T. (2003) Factors Affecting Auditors' Assessment of Planning Materiality. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, Vol 22 (2), 297–307.
- Bowlin, Kendall (2011) Risk-Based Auditing, Strategic Prompts, and Auditor Sensitivity to the Strategic Risk of Fraud. *The Accounting Review*, Vol 86 (4), 1231–1253.
- Brody, Richard G. – Lowe, Jordan D. – Pany, Kurt (2003) Could \$51 Million Be Immaterial When Enron Reports Income of \$105 Million? *Accounting Horizons*, Vol 17(2), 153–160.
- Budescu, David V. – Peecher, Mark E. – Solomon, Ira (2012) The Joint Influence of the Extent and Nature of Audit Evidence, Materiality Thresholds, and Misstatement Type on Achieved Audit Risk. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, Vol 31 (2), 19-41.
- Burns, Jennifer – Fogarty, John (2010) Approaches to auditing standards and their possible impact on auditor behavior. *International Journal of Disclosure and Governance*, Vol 7 (4), 310–319.
- Center for Audit Quality. *Guide to Internal Control Over Financial Reporting*. <<https://www.thecaq.org/guide-internal-control-over-financial-reporting>>, haettu 21.11.2018.
- Chadegani, Arezoo Aghaei – Mohamed, Zakiah Muhammaddun (2014) Reporting errors and misstatements: a measurement for the quality of auditors' work. *Asian Journal of Business Ethics*, Vol 3 (1), 83–96.

- Chen, Hanmei – Pany, Kurt – Zhang, Jian (2008) An analysis of the relationship between accounting restatements and quantitative benchmarks of audit planning materiality. *Review of Accounting and Finance*, Vol 7 (3), 236–251.
- Christensen, Brant E. – Glover, Steven M. – Wood, David A. (2012) Extreme Estimation Uncertainty in Fair Value Estimates: Implications for Audit Assurance. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, Vol 31 (1), 127–146.
- Coppage, Richard – Shastri, Trimbak (2014) Effectively Applying Professional Skepticism to Improve Audit Quality. *The CPA Journal*, Vol 84 (8), 24–28.
- CPA Canada (2015) The 10 worst corporate accounting scandals of all time. <<https://www.cpacanada.ca/en/members-area/profession-news/2015/june/the-10-worst-corporate-accounting-scandals>>, haettu 10.8.2019.
- Defond, Mark L. – Francis, Jere R. (2005) Audit Research after Sarbanes-Oxley. *Auditing: A Journal of Practice and Theory*, Vol 24, 5–30.
- Desai, Naman – Gerard, Gregory J. (2013) Auditors' Consideration of Material Income-Increasing versus Material Income-Decreasing Items during the Audit Process. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, Vol 32 (2), 33–51.
- Desai, Naman (2016) Impact of company level information on auditor conservatism. *Review of Accounting and Finance*, Vol 15 (4), 518–532.
- Dyck, Alexander – Morse, Adair – Zingales, Luigi (2013) *How pervasive is corporate fraud?* Rotman School of Management Working Paper No 2222608, 1-46.
- Emby, Craig – Pecchiari, Nicola (2013) An Empirical Investigation of the Influences of Qualitative Risk Factors on Canadian Auditors' Determination of Performance Materiality. *Accounting Perspectives*, Vol 12(4), 281–299.

- Emil, Popa Irimie – Span, Ancuta Georgeta – Timea, Fulop Melinda (2010) Qualitative Factors of Materiality – A Review of Empirical Research. *Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica*. Vol 12 (1), 274–280.
- Fortvingler, Judit – Szivos, Laszlo (2016) Different Approaches to Fraud Risk Assessment and Their Implications on Audit Planning. *Periodica Polytechnica. Social and Management Sciences; Budapest*, Vol 24 (2), 102–112.
- Fukukawa, Hironori – Mock, Theodore J. – Wright, Arnold (2006) Audit Programs and Audit Risk: A Study of Japanese Practice. *International Journal of Auditing*, Vol 10 (1), 41–65.
- Geiger, Marshall A. – Raghunandan, K. (2002) Auditor Tenure and Audit Reporting Failures. *Auditing*, Vol 21 (1), 67–78.
- Gist, Willie E. – Shastri, Trimbak (2003) Revisiting materiality. *The CPA Journal*, Vol 73 (11), 60–63.
- Glover, Steven M. – Prawitt, Douglas F. – Wilks, T. Jeffrey (2005) Why Do Auditors Over-Rely on Weak Analytical Procedures? The Role of Outcome and Precision. *Auditing: A Journal of Practice and Theory*, Vol 24, 197–220.
- Goldwasser, Dan L. (2005) The Past and Future of Reasonable Assurance. *The CPA Journal*, 28–31.
- Goncharov, Igor – Riedl, Edward J. – Sellhorn, Thorsten (2014) Fair value and audit fees. *Review of Accounting Studies*, Vol 19 (1), 210–241.
- Gordon, Elizabeth A. – Henry, Elaine – Louwers, Timothy J. – Reed, Brad J. (2007) Auditing Related Party Transactions: a Literature Overview and Research Synthesis. *Accounting Horizons*, Vol 21 (1), 81–102.
- Habib, Ahsan – Gong, Rong – Hossain, Mahmud (2013) Overvalued equities and audit fees: a research note. *Managerial Auditing Journal*, Vol 28 (8), 755–776.

- Halonen, Kaarina – Steiner, Maj-Lis (2010) *Tilintarkastusprosessi käytännössä*. WSOY-Pro, Juva.
- Hay, David C. – Knechel, Robert W. – Wong, Norman (2006) Audit Fees: a Meta-analysis of the Effect of Supply and Demand Attributes. *Contemporary Accounting Research*, Vol 23 (1), 141–191.
- Heninger, William G. (2001) The Association between Auditor Litigation and Abnormal Accruals. *The Accounting Review*, Vol 76 (1), 111–126.
- Hogan, Chris E. – Rezaee, Zabihollah – Riley, Richard A. Jr. – Velury, Uma K. (2008) Financial Statement Fraud: Insights from the Academic Literature. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, Vol 27 (2), 231–252.
- Hribar, Paul – Kravet, Todd – Wilson, Ryan (2014) A new measure of accounting quality. *Review of Accounting Studies*, Vol 19 (1), 506–538.
- Hung, Yu-Shun – Cheng, Yu-Chen (2018) The impact of information complexity on audit failures from corporate fraud: Individual auditor level analysis. *Asia Pacific Management Review*, Vol 23, 72–85.
- IAASB (2009) Glossary of terms. <<http://www.ifac.org/system/files/downloads/a005-2010-iaasb-handbook-handbook-glossary.pdf>>, haettu 7.10.2018.
- Ines, Amara (2017) The Effect of Discretionary Accruals on Financial Statement Fraud: The Case of the French Companies. *International Research Journal of Finance and Economics*, Vol 161, 48–62.
- ISA 200 (2010) IAASB. <<http://www.ifac.org/system/files/downloads/a008-2010-iaasb-handbook-isa-200.pdf>>, haettu 14.11.2018.
- ISA 240 (2010) IAASB. <<https://www.ifac.org/system/files/downloads/a012-2010-iaasb-handbook-isa-240.pdf>>, haettu 13.10.2019.
- ISA 315 (2010) IAASB. <<http://www.ifac.org/system/files/downloads/a017-2010-iaasb-handbook-isa-315.pdf>>, haettu 22.11.2018.

ISA 320 (2010) IAASB. <<http://www.ifac.org/system/files/downloads/a018-2010-iaasb-handbook-isa-320.pdf>>, haettu 15.11.2018.

ISA 330 (2010) IAASB. <<http://www.ifac.org/system/files/downloads/a019-2010-iaasb-handbook-isa-330.pdf>>, haettu 21.11.2018.

ISA 450 (2010) IAASB. <<http://www.ifac.org/system/files/downloads/a021-2010-iaasb-handbook-isa-450.pdf>>, haettu 20.11.2018.

ISA 500 (2010) IAASB. <<http://www.ifac.org/system/files/downloads/a022-2010-iaasb-handbook-isa-500.pdf>>, haettu 21.11.2018.

ISA 501 (2010) IAASB. <<http://www.audit.gov.az/uploads/a023-2010-iaasb-handbook-isa-501.pdf>>, haettu 22.11.2018.

ISA 505 (2010) IAASB. <<https://www.ifac.org/system/files/downloads/a024-2010-iaasb-handbook-isa-505.pdf>>, haettu 22.11.2018.

ISA 510 (2010) IAASB. <<https://www.ifac.org/system/files/downloads/a025-2010-iaasb-handbook-isa-510.pdf>>, haettu 22.11.2018.

ISA 520 (2010) IAASB. <<http://www.ifac.org/system/files/downloads/a026-2010-iaasb-handbook-isa-520.pdf>>, haettu 22.11.2018.

ISA 530 (2010) IAASB. <<https://www.ifac.org/system/files/downloads/a027-2010-iaasb-handbook-isa-530.pdf>>, haettu 22.11.2018.

ISA 540 (2010) IAASB. <<https://www.ifac.org/system/files/downloads/a028-2010-iaasb-handbook-isa-540.pdf>>, haettu 22.11.2018.

ISA 550 (2010) IAASB. <<https://www.ifac.org/system/files/downloads/a029-2010-iaasb-handbook-isa-550.pdf>>, haettu 22.11.2018.

ISA 560 (2010) IAASB. <<https://www.ifac.org/system/files/downloads/a030-2010-iaasb-handbook-isa-560.pdf>>, haettu 22.11.2018.

ISA 570 (2010) IAASB. <<http://www.ifac.org/system/files/downloads/a031-2010-iaasb-handbook-isa-570.pdf>>, haettu 22.11.2018.

ISA 580 (2010) IAASB. <<https://www.ifac.org/system/files/downloads/a032-2010-iaasb-handbook-isa-580.pdf>>, haettu 22.11.2018.

Janvrin, Diane – Bierstaker, James – Lowe, D. Jordan (2009) *Journal of Information Systems*, Vol 23 (1), 97–118.

Jones, Keith L. – Krishnan, Gopal V. – Melendrez, Kevin D. (2008) Do Models of Discretionary Accruals Detect Actual Cases of Fraudulent and Restated Earnings? *Contemporary Accounting Research*, Vol 25 (2), 499–531.

Kandemir, Hatice Kubra (2013) The EU law on auditing and the role of auditors in the global financial crisis of 2008. *International Journal of Disclosure and Governance*, Vol 10 (3), 213–233.

Katz, Jenni (2008) *Keskuskauppakamarin tilintarkastuslautakunnan vuosien 1997–2006 ratkaisut hyvän tilintarkastustavan säätelijänä*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin kauppakorkeakoulu.

Kauppinen, Keijo (2018) *IFRS-tilinpäätösstandardin käyttöönoton vaikutus tilintarkastustoimeksiantoon*. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopiston kauppakorkeakoulu.

Kizirian, Timothy G. – Mayhew, Brian W. – Sneathen, L. Dwight, Jr. (2005) The Impact of Management Integrity on Audit Planning and Evidence. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, Vol 24 (2), 49-67.

- Kizirian, Tim – Sargsyan, Ruben (2016) The Effect of Non-Audit Services On Independent Auditor Judgment. *Journal of Business & Economics Research*, Vol 14 (4), 127–138.
- Knapp, Michael C. – Knapp, Carol A. (2012) Cognitive Biases in Audit Engagements. Errors in Judgment and Strategies for Prevention. *The CPA Journal*, 40–45.
- Knechel, W. Robert – Vanstraelen, Ann (2007) The Relationship Between Audit Tenure and Audit Quality Implied by Going Concern Opinions. *Auditing: a Journal of Practice and Theory*, Vol 26 (1), 113–131.
- Knechel, W. Robert – Shefchik, Lori B. (2014) Audit quality. Teoksessa: *The Routledge Companion to Auditing*, toim. Hay, David – Knechel, Robert W. – Willekens, Marleen. Routledge.
- Kumar, Krishna Lim, Lucy (2015) Was Andersen’s audit quality lower than its peers? *Managerial Auditing Journal*, Vol 30 (8), 911–962.
- Laine, Riitta (2019) Suomen Tilintarkastajat ry. Pienten yhtiöiden tilintarkastusta on skaalattava. <<https://www.suomentilintarkastajat.fi/blogi/tilintarkastuksen-asiantuntijoille/pienien-yhtioiden-tilintarkastusta-on-skaalattava>>, haettu 19.8.2019.
- Lamphey, Ebenezer K. – Singh, Robert P. (2018) Fraud Risk Management Over Financial Reporting: A Contingency Theory Perspective. *Journal of Leadership, Accountability and Ethics*, Vol 15 (4), 66–75.
- Landis, Mark – Jerris, Scott I. – Braswell, Mike (2011) An Account Analysis of PCAOB Inspection Reports For Triennially-Inspected Audit Firms. *Journal of Business & Economics Research*, Vol 9(3), 11–21.
- Legoria, Joseph – Melendrez, Kevin D. – Reynolds, Kenneth J. (2013) Qualitative audit materiality and earnings management. *Review of Accounting Studies*, Vol 18(2), 414–442.

- Libby, Robert – Nelson, Mark W. – Hunton, James E. (2006) Recognition v. Disclosure, Auditor Tolerance for Misstatement, and the Reliability of Stock-Compensation and Lease Information. *Journal of Accounting Research*, Vol 44 (3), 533–560.
- Linnainmaa, Leena (2018) Kauppakamari. Yhtiön kokoluokka vaikuttaa toimitusjohtajan palkkiotasoon ja -rakenteeseen. <<https://kauppakamari.fi/2018/06/15/yhtiön-kokoluokka-vaikuttaa-toimitusjohtajan-palkkiotasoon-ja-rakenteeseen/>>, haettu 28.8.2019.
- Lungeanu, Emil (2012) Audit of Public Procurements under Projects Financed From Structural Funds. *Economy Informatics*, Vol 12 (1), 108–117.
- Lydman, Kari (2014a) Olennaisuuskäsitteiden kasvava kirjo suurentaa odotuskulua. *Balanssi*, 1/2014, 44–47.
- Lydman, Kari (2014b) Olennaisuus tilinpäätösraportoinnissa ja hallinnon tarkastuksessa. *Balanssi*, 2/2014, 38–40.
- Mauldin, Elaine G. – Wolfe, Christopher J. (2014) How Do Auditors Address Control Deficiencies that Bias Accounting Estimates? *Contemporary Accounting Research*, Vol 31 (3), 658–680.
- McCollum, T. (2013) Poor evidence, deficient audits. *The Internal Auditor*, Vol 70 (1), 13.
- Messier, William F. Jr – Martinov-Bennie, Nonna – Eilifsen, Aasmund (2005) A Review and Integration of Empirical Research on Materiality: Two Decades Later. *Auditing: A Journal of Practice and Theory*, Vol 24(2), 153–187.
- Messier, William F. Jr – Schmidt, Martin (2018) Offsetting Misstatements: The Effect of Misstatement Distribution, Quantitative Materiality, and Client Pressure on Auditors' Judgements. *The Accounting Review*, Vol 93(4), 335–357.

- Miller, Timothy C. – Cipriano, Michael – Ramsay, Robert J. (2012) Do auditors assess inherent risk as if there are no controls? *Managerial Auditing Journal*, Vol 27 (5), 448–461.
- Montoya del Corte, Javier – Martinez Garcia, Francisco Javier – Fernandez Laviada, Ana (2010) Effective use of qualitative materiality factors: evidence from Spain. *Managerial Auditing Journal*, Vol 25 (5), 458–483.
- Munter, Paul (2001) Unadjusted Differences: They Won't Just Affect Auditors. *The Journal of Corporate Accounting & Finance*, Vol 12 (4), 41–48.
- Nelson, Mark W. (2009) A Model and Literature Review of Professional Skepticism in Auditing. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, Vol 28 (2), 1–34.
- Oprean, Ioan – Span, Georgeta Ancuta (2009) Ways of Strengthening the Statutory Audit Efficiency. *Annales Universitatis Apulensis: Series Oeconomica*, Vol 11 (1), 247–257.
- Pany, Kurt – Stephen, Wheeler (1989) Auditing: A Comparison of Various Materiality Rules of Thumb. *The CPA Journal*, Vol 59(6), 62–63.
- Pott, Christiane – Mock, Theodore J. – Watrin, Christoph (2009) Review of empirical research on rotation and non-audit services: auditor independence in fact vs. appearance. *Journal für Betriebswirtschaft*, Vol 58 (4), 209–239.
- PRH (2015) *Tilintarkastusalan markkinaseurantaportti*. <https://www.prh.fi/stc/attachments/tilintarkastusvalvonta/Market_monitoring_yhteenvetora-portti.pdf>, haettu 28.8.2019.
- PRH:n tilintarkastusvalvonta. Tutkinnat ja kantelut. <https://www.prh.fi/fi/tilintarkastusvalvonta/tutkinnat_ja_kantelut.html>, haettu 20.9.2018.
- Qu, Xin – Yao, Daifei – Percy, Majella (2018) How the Design of CEO Equity-Based Compensation can Lead to Lower Audit Fees: Evidence from Australia. *Journal of Business Ethics*, 1–28.

- Rosner, Rebecca L. – Comunale, Christie L. – Sexton, Thomas R. (2006) Assessing Materiality. A New ‘Fuzzy Logic’ Approach. *The CPA Journal*, Vol 76 (6), 26–28.
- Selby, Daniel D. (2012) Do external financial statement auditors sufficiently adjust their audit plans for automated-control deficiencies? *Academy Of Accounting and Financial Studies Journal*, Vol 16 (2), 1–24.
- Sirén, Satu (2007) *Auktorisoitujen tilintarkastajien valvonta: Hyvä tilintarkastustapa TILA:n ja VALA:n valvontaratkaisuuissa vuosina 1995-2004*. Pro gradu -tutkielma. Lappeenrannan teknillinen yliopisto, kauppatieteellinen tiedekunta.
- Soltani, Bahrain (2014) The Anatomy of Corporate Fraud: A Comparative Analysis of High Profile American and European Corporate Scandals. *Journal of Business Ethics*, Vol 120 (2), 251–274.
- Song, Dan-Bee – Lee, Ho-Young – Cho, Eun-Jung (2013) The association between earnings management and asset misappropriation. *Managerial Auditing Journal*, Vol 28 (6), 542–567.
- Suomen Tilintarkastajat (2014) Tilintarkastusdirektiivi ja –asetus hyväksytty EU:ssa. <<https://www.suomentilintarkastajat.fi/tilintarkastus/miksi-tilintarkastus-tehdaan/saantelyhankkeet/tilintarkastuslaki/tilintarkastuslain-muutokset/tilintarkastusdirektiivi-ja-asetus-hyvaksytyty-eu-ssa>>, haettu 20.9.2018.
- Suomen tilintarkastajat (2015) Uusi tilintarkastuslaki voimaan 1.1.2016. <<https://www.suomentilintarkastajat.fi/blogi/tilintarkastuksen-asiantuntijoille/uusi-tilintarkastuslaki-voimaan-1.1.2016>>, haettu 14.8.2019.
- Suomen Tilintarkastajat (2016) Uudistunut tilintarkastuslaki tullut voimaan. <<https://www.suomentilintarkastajat.fi/tilintarkastus/miksi-tilintarkastus-tehdaan/saantelyhankkeet/tilintarkastuslaki/tilintarkastuslain-muutokset/uudistunut-tilintarkastuslaki-tullut-voimaan>>, haettu 20.9.2018.
- Suomen tilintarkastajat. Mitä tilintarkastus on? <<https://www.suomentilintarkastajat.fi/tilintarkastus/mita-tilintarkastus-on>>, haettu 13.11.2018.

- Suontausta, Seppo – Saarinen, Tytti (2018) Talouden ammattilaisille -blogi. Erityinen tarkastus ja tilintarkastus – mitä eroa? <<https://www.suomentilintarkastajat.fi/blogi/talouden-ammattilaisille/erityinen-tarkastus-ja-tilintarkastus-mita-eroa>>, haettu 21.3.2019.
- Tackett, James (2004) Sarbanes-Oxley and audit failure. A critical examination. *Managerial Auditing Journal*, Vol 19 (3), 340–350.
- Taylor, Mark H. (2000) The Effects of Industry Specialization on Auditors' Inherent Risk Assessments and Confidence Judgements. *Contemporary Accounting Research*, Vol 17 (4), 693–712.
- Tilastokeskus (2019) *Yritykset 2017*. <https://www.tilastokeskus.fi/tup/suoluk/suoluk_yritykset.html>, haettu 19.8.2019.
- Tilintarkastuslaki 936/1994. <<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/kumotut/1994/19940936>>, haettu 25.8.2019.
- Tilintarkastuslaki 459/2007. <<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/kumotut/2007/20070459>>, haettu 25.8.2019.
- Tilintarkastuslaki 1141/2015. <<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2015/20151141>>, haettu 13.11.2018.
- Tuttle, Brad – Coller, Maribeth – Plumlee, David R. (2002) The Effect of Misstatements on Decisions of Financial Statement Users: An Experimental Investigation of Auditor Materiality Thresholds. *Auditing*, Vol 21(1), 11–27.
- Venuti, Elizabet – Holtzman, Mark – Basile, Anthony (2002) Due professional care in cases of high engagement risk. *The CPA Journal*, Vol 72 (12), 26–33.
- Visvanathan, Gnanakumar (2017) Intangible assets on the balance sheet and audit fees. *International Journal of Disclosure and Governance*, Vol 14 (3), 241–250.

Wedemeyer, Phil D. (2010) A discussion of auditor judgment as the critical component in audit quality – A practitioner’s perspective. *International Journal of Disclosure and Governance*, Vol 7 (4), 320–333.

Wirén, Suvi (2012) *Tilintarkastuksen odotuskuilu Suomessa Keskuskauppakamarin tilintarkastuslautakunnan vuosina 2000–2010 ratkaisemien toimenpiteisiin johtamattomien kanteluiden perusteella*. Pro gradu –tutkielma. Aalto Yliopiston Kauppakorkeakoulu.

LIITE 1 TILAN TILINTARKASTUKSEN EPÄONNISTUMISTA KÄSITTELEVÄT RATKAISUT VUOSILTA 2004–2018

TILA 6/2005 https://www.prh.fi/stc/attachments/tilintarkastusvalvonta/tilintarkastuslautakunta/Selostukset_2005.pdf

TILA 1/2006, TILA 2/2006, TILA 3/2006, TILA 6/2006 https://www.prh.fi/stc/attachments/tilintarkastusvalvonta/tilintarkastuslautakunta/Selostukset_2006.pdf

TILA 2/2008, TILA 7/2008 https://www.prh.fi/stc/attachments/tilintarkastusvalvonta/tilintarkastuslautakunta/Valvontaselostukset_2008.pdf

TILA 2/2009 https://www.prh.fi/stc/attachments/tilintarkastusvalvonta/tilintarkastuslautakunta/valvontaselostukset_2009.pdf

TILA 3/2010, TILA 4/2010 https://www.prh.fi/stc/attachments/tilintarkastusvalvonta/tilintarkastuslautakunta/Selostukset_2010.pdf

TILA 2/2011, TILA 4/2011 https://www.prh.fi/stc/attachments/tilintarkastusvalvonta/tilintarkastuslautakunta/TILA_2011_ratkaisut.pdf

TILA 3/2012 https://www.prh.fi/stc/attachments/tilintarkastusvalvonta/tilintarkastuslautakunta/TILA_2012_ratkaisut.pdf

TILA 9/2013 https://www.prh.fi/stc/attachments/tilintarkastusvalvonta/tilintarkastuslautakunta/TILA_2013_ratkaisut.pdf

TILA 2/2015, TILA 5/2015, TILA 8/2015, TILA 9/2015 https://www.prh.fi/stc/attachments/tilintarkastusvalvonta/tilintarkastuslautakunta/2018/Tilintarkastuslautakunnan_ratkaisut_vuodelta_2015.pdf

PRH/1886/1000/2016 <https://www.prh.fi/stc/attachments/tilintarkastusvalvonta/tilintarkastuslautakunta/PRH-1886-10000-2016.pdf>

PRH/134/10000/2017 <https://www.prh.fi/stc/attachments/tilintarkastusvalvonta/tilintarkastuslautakunta/PRH-134-10000-2017.pdf>

PRH/2990/10000/2016 https://www.prh.fi/stc/attachments/tilintarkastusvalvonta/tilintarkastuslautakunta/2018/Paatos_PRH-2990-10000-2016.pdf

PRH/1291/10000/2017 <https://www.prh.fi/stc/attachments/tilintarkastusvalvonta/tilintarkastuslautakunta/PRH-1291-10000-2017.pdf>

PRH/3/2017 https://www.prh.fi/stc/attachments/tilintarkastusvalvonta/tilintarkastuslautakunta/Tilintarkastuslautakunnan_paatos_PRH_3_2017.pdf

PRH/1/2017 https://www.prh.fi/stc/attachments/tilintarkastusvalvonta/tilintarkastuslautakunta/Tilintarkastuslautakunnan_paatos_1-2017_anonymisoitu.pdf

PRH/3217/10000/2017 <https://www.prh.fi/stc/attachments/tilintarkastusvalvonta/tilintarkastuslautakunta/2018/PRH-3217-10000-2017.pdf>

PRH/3278/10000/2017 <https://www.prh.fi/stc/attachments/tilintarkastusvalvonta/tilintarkastuslautakunta/2018/PRH-3278-10000-2017.pdf>

PRH/3277/10000/2017 <https://www.prh.fi/stc/attachments/tilintarkastusvalvonta/tilintarkastuslautakunta/2018/PRH-3277-10000-2017.pdf>

PRH/6/2018 https://www.prh.fi/stc/attachments/tilintarkastusvalvonta/tilintarkastuslautakunta/2018/TILA_6-2018.pdf

LIITE 2 PRH:N LAADUNTARKASTUSRAPORTIT VUOSILTA 2017–2018

PRH:n vuosiraportti laaduntarkastuksista (2017) https://www.prh.fi/stc/attachments/tilintarkastusvalvonta/2017_Vuosiraportti_laaduntarkastuksista_05012018.pdf

PRH:n vuosiraportti laaduntarkastuksista (2018) https://www.prh.fi/stc/attachments/tilintarkastusvalvonta/Vuosiraportti_laaduntarkastuksista_2018.pdf